

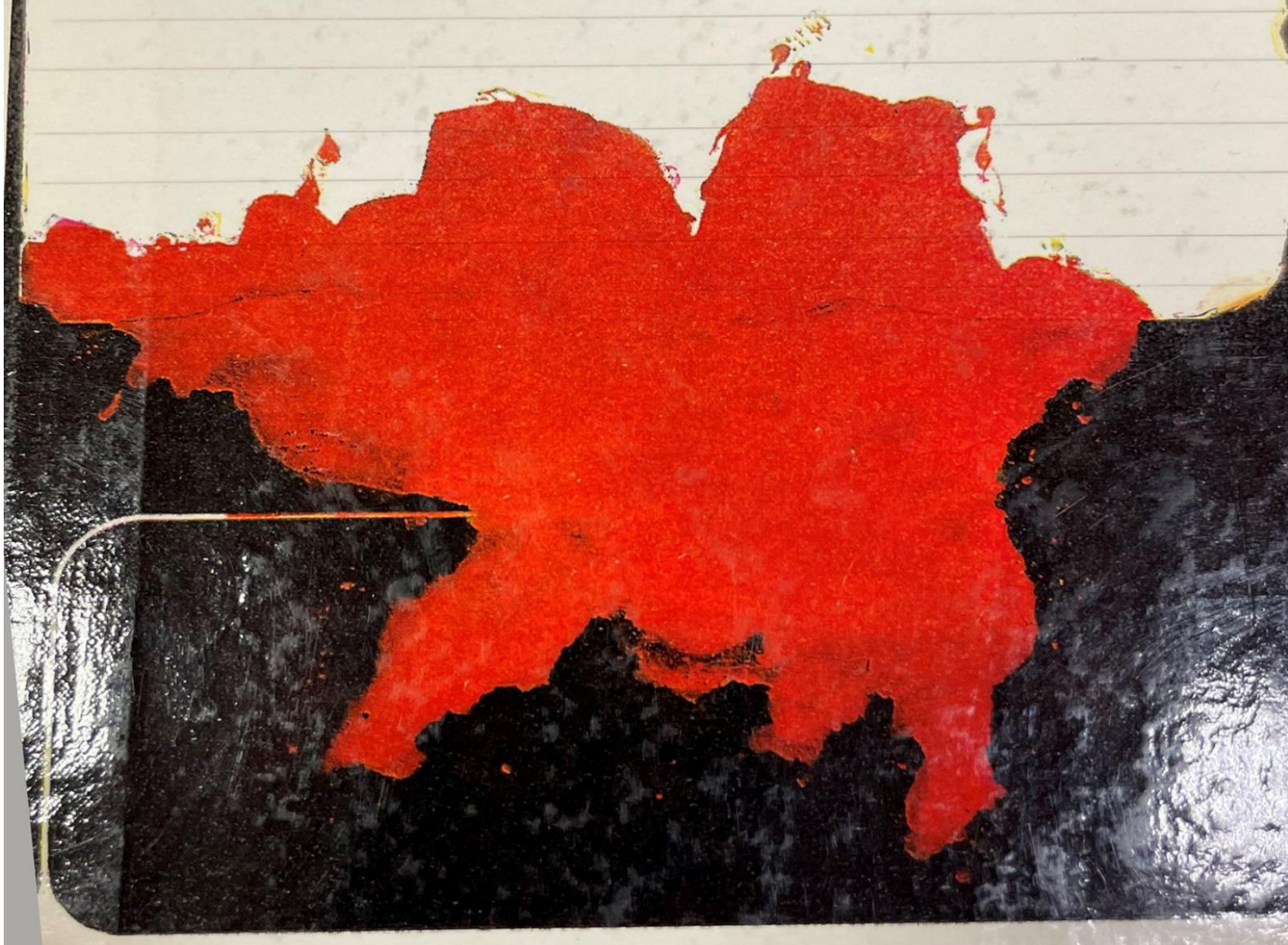
Zahvaljujemo Branku Vučini na skeniranju ove knjige, čime smo je spasili od zaborava uvrštavajući je u našu biblioteku.

Ekipa CIDOM-a

www.cidom.org

VLAJKO SKIBA

**NA
POSLEDNJEM
ISPITU**

»MOSTAR U BORBI ZA SLOBODU«

3

Odgovorni urednik

ASIM PERVAN, general-major u penziji

*EDICIJU »MOSTAR U BORBI ZA SLOBODU«
POKRENUO JE I NJENO IZDAVANJE ORGANIZOVAO
OPŠTINSKI ODBOR SAVEZA UDRUŽENJA BORACA
NOR MOSTAR*

VLAJKO SKIBA

NA POSLJEDNJEM ISPITU

INFORMATIVNI CENTAR MOSTAR

1 9 7 1.

PREDGOVOR

U veoma bogatoj revolucionarnoj borbi radničke klase Jugoslavije za nacionalno i socijalno oslobođenje od tuđina i domaćih eksploatatora častan udio dala je radnička klasa Mostara. U svim etapama te borbe, od prvih začetaka krajem 19. vijeka do vojne pobjede nad neprijateljima kroz narodno-oslobodilački rat i revoluciju, radnička klasa Mostara imala je veliki broj aktivnih boraca za svoja prava i ideje. U dugogodišnjoj borbi kalili su se mnogi beskrompromisni borci među kojima je uvijek bilo onih koji su se isticali izuzetnim sposobnostima i zaslugama u organizovanju i razvijanju revolucionarne borbe protiv reakcionarnih snaga. Zbog toga su bili cijenjeni i poštovani u našem narodu i radničkom pokretu, a neki i u međunarodnom radničkom pokretu.

U raznovrsnoj i teškoj borbi radničke klase, kojom je uspješno rukovodila Komunistička partija Jugoslavije, ugašeno je hiljade mladih života. U iskrenom revolucionarnom zanosu, boreći se protiv snaga zla i nepravde, mnogi umriješe u raznim tamnicama, logorima, u sukobima sa policijom i žandarmerijom, u brojnim štrajkovima i demonstracijama. Umirali su za plemenite težnje, ljudski, ponosno, dostojanstveno. O njihovim djelima, pravim vrijednostima i zaslugama u revolucionarnoj borbi najviše znaju njihovi saborci. U raznim napisima, člancima, sjećanjima i osvrtima napisano je dosta o pojedinim fazama revolucionarne borbe radničke klase Mostara kao i o učešću pojedinaca u

toj borbi. Naravno, ostaje dug prema svima koji su zaslužni za pobjedu da budu prikazani kao učesnici i pokretači borbe radničke klase i naših naroda.

Noviji događaji iz borbe progresivnih snaga u Jugoslaviji za nacionalno oslobođenje od tuđina i domaće buržoazije bili su predmet većeg interesovanja ljudi od pera nego događaji iz ranijih perioda. To je shvatljivo. Novija istorija obiluje bogatstvom događaja od kojih je po značaju, veličini, ljepoti i dramatičnosti najinteresantnija narodnooslobodilačka borba. Grad Mostar se naročito ponosi učešćem u narodnooslobodilačkoj borbi. Poznavaoći narodnooslobodilačke borbe, zbog velikog učešća građana Mostara u toj borbi, zbog dobro organizovane i neprestane ilegalne borbe u okupiranom Mostaru, koji nikad nije bio pokoren, zbog velikog broja žrtava što ih je grad Mostar podnio u borbi za slobodu, s pravom svrstavaju ovaj grad među jugoslovenske gradove koji su najviše dali u narodnooslobodilačkoj borbi. O najvažnijim događajima i ličnostima iz redova boraca što ih je Komunistička partija odgojila i vodila kroz borbe za slobodu napisano je dosta. Odatno je priznanje mnogim zaslužnim revolucionarima iz Mostara. Ali ne i svim tim borcima. Ostali su neosvijetljeni, nedovoljno obrađeni razni događaji iz borbe za slobodu u kojima su se isticali mnogi učesnici narodnooslobodilačke borbe, bez kojih se ne bi mogao zamisliti uspjeh u otporu protiv tuđina i domaćih izdajnika. Mnogobrojni građani Mostara ostali su anonimni, iako je njihov udio u borbi važan i dragocjen poput udjela onih boraca što su jurišali na bunkere i probijali neprijateljske obruče. Ova knjiga »Na posljednjem ispitu« posvećena je naprednim intelektualcima Mostara profesorima — komunistima.

Komunistička partija Jugoslavije od dolaska druga Tita na njeno čelo stalno je nastojala da široko razvije borbu protiv reakcionarnih snaga i da u toj borbi učestvuje što veći broj stanovništva iz svih društvenih slo-

jeva. Stvarao se sve moćniji, organizovaniji front udruženih naprednih snaga u kome je u razvijanju pozitivnih društvenih kretanja posebno mjesto imala narodna inteligencija. U raznovrsnoj djelatnosti naprednih intelektualaca najveći uticaj na intelektualno i političko oformljenje mladih ljudi mogli su izvršiti prosvjetni radnici. Njima je po prirodi posla omogućeno da osvajaaju omladinu vrlinama, ljudskim vrijednostima i čistotom nadahnuća. U mnoštvu prosvjetnih radnika koji su bili prividno lojalni službenici prema postojećem režimu bilo je divnih ljudi koji su čitav život posvetili ostvarenju naprednih ideja. Pod uticajem Komunističke partije Jugoslavije, kao njeni članovi ili simpatizeri, mnogi prosvjetni radnici iz Mostara postali su dio pokretačkih snaga, stvaralačkih snaga koje su utirale put promjenama i preobražajima u društvu. U radu sa omladinom, oni su kao istinski vaspitači oplemenjivali svoje vaspitanike učeći ih da cijene trajne vrijednosti i da obogaćeni znanjem i razvijenim osjećanjem za pravdu služe interesima svoga naroda. Borili su se protiv učmalosti i svega što sputava naprednu misao i progres. Bili su nepokolebljivi u borbi protiv sebičnosti eksploatatora, u borbi protiv nosilaca vjerske i nacionalne netrpeljivosti. Svestrano su uticali na progresivno političko opredjeljenje mladih ljudi, razvijajući ljubav za slobodu.

Takvih prosvjetnih radnika iz Mostara bilo je dosta. Teško ih je pojedinačno izdvajati i samo o njima pisati jer tako i nehotice činimo nepravdu prema drugovima ne manje zaslužnim. Svjestan sam da je među prosvjetnim radnicima bilo još divnih ličnosti i nisam ih zanemario što ne znam da cijenim njihove zasluge i vrijednosti. Obratio sam veću pažnju onim prosvjetnim radnicima koji su nesumnjivo dostojni predstavnici svojih drugova po struci iz Mostara. Uz njih pominju se i drugi koji su bili njihovi saborci.

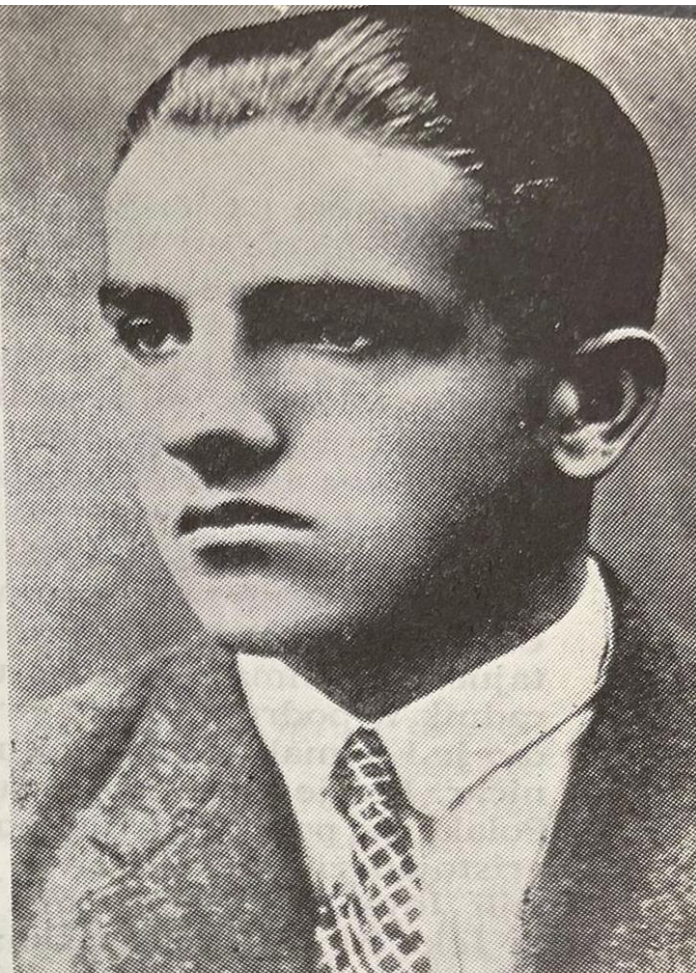
Mustafa Alikalfić, Danilo Vukajlović, Husnija Kurt, Dragica Krnić, Džemšid Šarić, Dušan Mučibabić i Husref Krpo su ličnosti koje su svojim djelima potvrdile ono o čemu su govorili. Za ono što su voljeli, za ono zašto su se borili, svi su dali svoje živote. Želja je autora da čitalac sazna nešto više o životu ovih ljudi, kako bi mogao steći uvid u društvene okvire i vrijeme kroz koje je prolazila svaka ova ličnost do kraja svoga života. Neki su imali sreću da prežive strahote rata i da u slobodnoj zemlji počnu da stvaraju ono što su nekada kao vizionari nazirali.

Zahvaljujem se svima koji su mi pomogli da napišem ovu knjigu.

VLAJKO SKIBA

DUŠAN MUČIBABIĆ

Na izlasku iz grada Mostara prema jugu, na lijevoj obali Neretve, nalazi se jedan od starijih dijelova grada, naselje Luka. Početak naselja je u blizini Lučkog mosta a kraj ispod Šarića džamije i harema sa lijeve strane puta. Niže harema, sa desne strane puta, uz Neretvu, u kratkim i tijesnim sokacima, podignuto je dosta kuća. U jednom od tih malih sokaka, u kući broj 11 Knježićevog sokaka, 11. oktobra 1907. godine rodio se Dušan Mučibabić, četvrto dijete Joke i Jovana Mučibabića. Njegov dolazak na svijet roditelji su dočekali s velikom radošću jer im se rodio željeni sin poslije tri kćeri. Okružen ljubavlju roditelja i sestara Dušan je bezbrižno provodio rano djetinjstvo. Posebnu ljubav i pažnju prema Dušanu ispoljile su njegove ses-

tre. Zvale su ga iz milja Bato. Ali dani porodične sreće i spokojstva nisu dugo trajali. U sedmoj godini života Dušan je ostao bez oca. Dušanov otac dosta se napatilo dok je postigao nešto u životu i osnovao svoju porodicu. Kao dječak doživio je ratne dane hercegovačkog ustanka iz 1875. godine. Gledao je svojim djetinjim okom mrke ratnike prije i poslije bitke. Vidio je pobijene ljude, zapaljene kuće i bježao zajedno sa narodom ispred Turaka. U zbijegu mu je majka umrla pa je morao sam da se snalazi. Potucao se od nemila do nedraga dok nije stigao u Mostar da se nekako uhljebi. U Mostaru je najčešće radio teške fizičke poslove. Lutajući sokacima i obavljajući razne poslove postao je radnik u podrumima za proizvodnju vina i rakije. Radio je i pomalo štedio dok nije uspio da postane gostioničar. Bio je vrijedan pa su mu poslovi uspješno tekli. Polako je podizao svoju porodicu kojoj je obezbijedio pristojan život. Težak život i naporan rad rano su slomili Jovana. Prerana smrt hranitelja porodice dovela je Joku Mučibabić u veoma tešku situaciju jer je morala da se brine za svoje kćeri i sina Dušana. Nastavila je posao svoga muža sa zadivljujućom istrajnošću i požrtvovanjem, ali poslovi nisu napredovali. Prihodi su jedva pokrivali osnovne potrebe porodice. Joka je krajnjim naporima uspijevala da obezbijedi najnužnije uslove za život. Njene nevolje i težak položaj kasnije je donekle ublažila najstarija kći Mara kada je postala učiteljica. Mara je, poput majke, posvetila svu svoju ljubav podizanju porodice. Rijetki su primjeri bezgranične ljubavi sestre prema sestrama i bratu kao što je bila Marina ljubav. Zapostavljajući svoju ličnu sreću, uz mnogo odricanja, Mara je živjela i radila samo za radost i uspjehe svojih sestara i brata.

Porodica Joke Mučibabić nakon smrti Jovana nije ostala da živi na Luci. Preselila se u Prethum 11 (između Šemovca i Ograde). Za Dušana je boravak u novoj

sredini bio interesantniji. Opet je stanovao blizu Neregovima silazio na obalu, tamo gdje je ušće Radobolje. Rado se igrao na čistom, sitnom pijesku i pržini. Povremeno je zaustavljao pogled na bijelom, vitkom kamenom luku Starog mosta i kulama što se uzdižu s obe njegove strane. Čuo je dosta zanimljivih priča i legendi u vezi s mostom i njegovim kulama. Naročito su mu se sviđale legende o graditelju mosta i o zatvorenicima u kulama. Ljeti je bilo najpriyatnije provoditi dane na Neretvi. Divio se smjelim skakačima s mosta, preplivavao Neretvu i skakao s pećina koje su za mnoge njegove vršnjake bile previsoke.

Dušan je bio veoma lijepo građen. U igri s drugovima isticao se spretnošću, snalažljivošću i nadarenošću za sport. Uz igru on nije zanemarivao ni učenje. Bio je veoma uredan u obavljanju svojih dužnosti.

Poslije završetka osnovne škole, u kojoj se isticao, posebnom bistrinom, majka mu je omogućila dalje školovanje. U 1919/20. školskoj godini upisan je u prvi razred Gimnazije. I tu je bio vrijedan i disciplinovan đak. Redovno je postizao lijepe uspjehe u učenju. Posjedovao je sklonost za matematiku, a naročito je volio knjigu. Ta ljubav prema knjizi u mnogome je uticala na brži duhovni napredak i intelektualno sazrijevanje.

Dušanovo školovanje praćeno je stalnim oskudicama zbog lošeg materijalnog stanja u porodici. I pored toga on nikad nije klonuo. Saćuvao je optimizam i vedar duh. Školski drugovi su ga cijenili zbog njegove inteligencije, razvijenog osjećanja drugarstva, dobronamjernosti i posebnih sportskih sposobnosti. Uporedo sa duhovnim razvojom Dušan je poklanjao punu pažnju i svom fizičkom razvoju. Bio je jedan od naj sposobnijih sportista u društvu »Soko« i među gimnazijalcima gimnastićarima. Zahvaljujući tim sposobno-

stima učestvovao je na raznim sportskim takmičenjima. Vježbajući na gimnastičkim spravama i učestvujući na raznim sportskim igrama i sletovima Dušan je boravio u mnogim gradovima koje ne bi nikad obišao da se nije bavio sportom. Sport mu je omogućio i da ljetuje u najljepšim predjelima naše zemlje.

Godine 1927. završio je gimnaziju. Nakon položenog ispita zrelosti Dušan je razmišljao o mogućnostima za studiranje, i o izboru studija. Znao je da su troškovi studija veliki i da su porodični prihodi mali. Činilo mu se da je potrebno samo savladati prve poteškoće dok se ne snađe, a onda će se već pobrinuti da sam pronađe novac za studije. Pri izboru studija odlučio se za historiju, iako je tehnika bila njegov životni ideal. Činilo mu se da će najbrže i sa najmanje poteškoća završiti studije historije. Biti zaposlen i studirati bila je jedina mogućnost. Nije to bio jedini razlog zašto se odlučio da studira historiju. Dušan je tokom gimnazijskog školovanja stalno pokazivao interesovanje za tu granu nauke, naročito za noviju historiju. Nije se zadovoljavao samo znanjem stečenim iz udžbenika nego je tražio i druge izvore iz kojih je mogao dobiti potpuniju sliku događaja i drukčije ocjene pojedinih pokreta, etapa i značajnijih zbivanja. Uz to odlučio se da studira historiju i zbog toga jer je želio da upozna finije niti prošlosti društva.

Uz pomoć porodice Dušan Mučibabić je otišao na studije u Ljubljani. U glavnom gradu Slovenije brzo se snašao. Stanovao je u studentskom domu u Koldvorskoj cesti u kome su pored Slovenaca stanovali i studenti iz drugih krajeva naše zemlje. U početku studija družio se sa studentima iz krajeva van Slovenije dok nije upoznao i stekao prijatelje među studentima Slovencima. Tokom studija najčešće i najradije se družio sa Dalmatincima među kojima je našao divne ljude i vjerne drugove sa kojima je održavao srdačne odnose i poslije završetka studija. Kao student istori-

je Dušan je već u početku studija pokazao interesovanje za politički život u glavnom gradu Slovenije. Studenti Ljubljanskog univerziteta organizovali su veoma bogat i raznovrstan politički rad. Na univerzitetu je bio veoma zapažen rad Kluba studenata marksista. Uspješno je djelovao i Klub nezavisnih akademičara koji je zračio naprednim idejama. Na univerzitetu je postojala partijska i skojevska organizacija. One su usmjeravale rad naprednih studenata koji su pored političkog rada vodili borbu i za ostvarenje svojih prava. Odlučno su tražili od vlasti da se siromašnim studentima omogući studiranje bez plaćanja školarine i da se otvori nezavisna studentska menza. Dušan se pridružio naprednoj studentskoj omladini uzimajući aktivno učešće u njenim političkim akcijama. Učestvovao je u demonstracijama, a u jednoj demonstraciji je dobio batine od policije i žandarmerije. Vidio je i osjetio brutalno obračunavanje policije s naprednom radničkom, srednjoškolskom i studentskom omladinom. Naročito su bile ispoljene grubosti i maltretiranja za vrijeme šestojanuarske diktature. U progonima i hapšenjima stradali su mnogi revolucionari od kojih je neke policija uhvatila nakon provala pojedinih zatvorenika koji nisu mogli izdržati mučenje u zatvoru. Poslani su u zatvor i mnogi studenti što je privremeno umanjivalo političku aktivnost studenata. Dušanovu veću aktivnost u revolucionarnom radu prekinula je šestojanuarska diktatura i stalna borba za opstanak na studijama. Od skromne porodične pomoći nije mogao živjeti pa je morao da se zaposli. Kao darovit gimnastičar bio je zapažen u Ljubljani što mu je pomagalo da se zaposli kao urednik lista »Sokolski glasnik«. Prihodi od tog posla bili su mali, ali za Dušana spasonosni, jer bez njih ne bi mogao studirati. Iako skromno obučen, odjeven i slabo hranjen u studentskim menzama, on dobro podnosi oštre slovenačke zime i na vrijeme polaže ispite. Godine 1931. uspješno je završio studije. Time

je završeno veoma teško poglavlje u životu Dušana Mučibabića.

Napori majke Joke i sestara bili su plodni. Dušan je ubrzo s njima podijelio radost uspjeha. Njihovom zadovoljstvu zbog Batinog uspjeha nije bilo kraja. Poslije kratkog odmora Dušan je oputovao u Sarajevo gdje je odslužio đачki vojni rok u školi za rezervne oficire. 1932. godine vratio se u Mostar sa željom da se tu zaposli. U to vrijeme nije se moglo lako zaposliti. Za zaposlenje su bile potrebne veze i dobre preporuke, ponekad i mito. Ali, Dušan je imao sreću da dobije privremeno i djelimično zaposlenje. 13. 12. 1932. godine postavljen je honorarno za nastavnika istorije i geografije u mostarskoj gimnaziji. A od 16. marta 1933. godine rješenjem Ministarstva prosvjete Kraljevine Jugoslavije postavljen je za suplenta u istoj gimnaziji. Od tada pa do kraja života Dušan Mučibabić je radio u mostarskoj gimnaziji djelujući kao primjeran vaspitač, odličan stručnjak i veoma napredan profesor.

Od početka rada u školi Dušan Mučibabić je posvetio punu pažnju svom stručnom i pedagoškom razvoju. Bio je izrazita pedagoška priroda pa je uz sigurno poznavanje istorije lijepo napredovao i razvijao se u plodotvornog prosvjetnog radnika. 30. aprila 1936. godine položio je u Ljubljani profesorski ispit. Djelujući kao profesor istorije Mučibabić je stalno nastojao da razvije interes i ljubav učenika prema predmetu koji je predavao. Da bi to postigao, iz svojih predavanja otklonio je sve ono što smeta potpunijem doživljavanju i razumijevanju istorije. Nije primao loše navike nekih svojih kolega niti je istoriju predavao po receptima vlasti. Bila mu je strana kitnjasta retorika kojom se postiže povoljan utisak kod đaka, ali ispod toga ostaje praznina i potpuno nejasne predstave stvarnih zbivanja u istoriji. Nije volio profesore koji su u istoriju unosili potetiku, sentimentalizam i tužbalice pri objašnjavanju pojedinih događaja iz prošlosti, naročito na-

cionalne. Želio je da istoriju prikazuje bez obmanjivanja, da prilazi njenom osvjetljavanju sa pozicija napredne naučne misli. Kao intelektualac široke kulture i razvijene inteligencije, sa razvijenim finim osjećajem za svoj predmet, Dušan Mučibabić je svoja predavanja puštao kroz filter izrazito naprednih tumačenja. Unosio je u istoriju tumačenja bliska marksističkoj ideologiji. Vršio je smjele analize pojedinih istorijskih događaja uz izvjesne revizije. S rijetkom savješnošću, s puno razumijevanja za đake, istinoljubivo i plodotvorno je djelovao na svoje vaspitanike. Đaci su lako uočili ljudske i pedagoške vrijednosti profesora Dušana Mučibabića. Osjetili su da ih profesor Mučibabić pridobija i približuje naprednim snagama pomoću sagledavanja društvene istine. Za mnoge učenike djelatnost profesora Mučibabića bilo je osvježavanje, razvedravanje i podsticaj da prihvate napredne ideje i da se polako uključuju u napredne političke akcije. Pridobijanje omladine za životne interese naroda ostvareno je sa dosta napora i poteškoća, jer su na omladinu djelovali profesori sa različitim političkim uvjerenjima. Nažalost, bilo je i profesora koji su propagirali klero-fašističke ideje, sa stalnim potpirivanjem šovinizma, vjerske i nacionalne netrpeljivosti.

Vaspitna i ideološka djelatnost profesora Dušana Mučibabića nije se svodila samo na rad u učionici. Kad god bi se pružila prilika za rad sa omladinom, on je to do kraja iskorišćavao. Navraćao je često u biblioteku da vidi šta učenici čitaju i da li imaju interesa za literaturu koja nije propisana u lektiri za đake. Sa interesovanjem je pratio rad omladine u raznim sekcijama i društvima. Podjednako su ga interesovale dramska, literarna i sportska sekcija. Nenametljivo je prilazio omladini pomažući joj u radu. Svojom neposrednošću i dobronamjernošću stvarao je klimu uzajamnog povjerenja i iskrene prisnosti. Sa omladinom je razgovarao o raznim temama, najčešće onim koje je

omladina nametala. To mu je omogućilo da bliže upozna mnoge učenike i učenice i da otkrije njihove ljudske vrijednosti i političke orijentacije. Postepeno je stekao uvid i sve što je interesovalo omladinu i što utiče na njeno opredjeljenje. Otkrio je njene dileme, ideale, zablude, zanose, češnje, ubjeđenja, kolebljivost a kod mnogih i neopredijeljenost. Najveće Dušanovo otkriće bilo je uvjerenje da dobro organizovanim radom s omladinom mnogi mogu napustiti stečena politička uvjerenja i postati napredni omladinci. Zbog toga je pojačao političku aktivnost i zajedno s naprednim profesorima uradio mnogo u pridobijanju omladine.

Profesor Mučibabić je rado koristio razne izlete na kojima je veoma uspješno djelovao na omladinu. Izleti u bližu okolinu Mostara redovno su imali pozitivan učinak. U veselom raspoloženju učenici i učenice pješačili su raznim stazama, penjali se na uzvišice i brda, obilazili razna utvrđenja i srednjovjekovne građevine. Ponekad bi otišli na vrelo Radobolje, Bune i na obale Neretve a rjeđe bi išli dalje od Mostara. Na tim izletima profesor Mučibabić našao bi pogodan trenutak da priđe pojedinim učenicima i učenicama. Razgovarao je sa odabranim učenikom ili učenicom sa naprijed pripremljenim planom i ciljem. Rezultati ideološke djelatnosti postizani su finim i veoma taktičnim djelovanjem uz mnogo strpljivosti i istrajnosti. Mnogi mladići i djevojke pod uticajem ovakve djelatnosti profesora Mučibabića osvješćavali su se i počeli da prihvataju i slijede napredne ideje. Profesor Mučibabić nije odustajao ni od pokušaja da pozitivno djeluje i na učenike za koje je znao da su pod uticajom reakcionarnih ideologa. Kod takvih je imao manje uspjeha iako je mnoge pokolebao u njihovim političkim uvjerenjima.

U nastavničkom kolektivu profesor Dušan Mučibabić uživao je lijep ugled svoje stručnosti i pedagoške zrelosti. Staloženim, veoma konstruktivnim i raznovr-

snim radom davao je dragocjen doprinos unapređenju nastave i vaspitanju omladine. Sa kolegama i kolegicama u nastavničkom zboru održavao je korektne odnose ostajući stalno principijelan i spreman da se suprotstavi svemu što ometa normalan razvoj učenika u školi i štetno utiče na njihovo vaspitanje. Suprostavljao se svim grubostima i krutostima u radu s omladinom ističući prednost savremene pedagogije koja unapređuje i obogaćuje nastavu. Stavovi profesora Mučibabića bili su identični sa stavovima naprednih profesora u mostarskoj gimnaziji. Sa njima je održavao prisnije odnose, naročito sa mladim naprednim profesorima. Sastajao se van škole i često provodio časove u diskusijama. Bili su povezani mnogim zajedničkim vrlinama i veoma razgranatim ideološkim radom u gradu. Profesor Mučibabić najčešće je bio u društvu sa profesorima, ali se družio i sa naprednim intelektualcima koji su radili van prosvjete. Održavao je vrlo sdačne odnose sa dr Safetom Mujićem i inžinjerima Fazlijom Alikalfićem i Čedom Milićevićem. U junu mjesecu 1934. godnie Dušan se oženio sa Ljubicom Bonačić, profesoricom srpskohrvatskog jezika. Imao je dvije kćeri, Vesnu i Dušku, koje je kao i suprugu neobično volio.

Stvaranjem Banovine Hrvatske policija je poduzela oštre mjere za suzbijanje komunističke djelatnosti. Otpočela je i razne akcije za ometanje rada naprednih intelektualaca. U školama su mnogi profesori dobili premještaje a neki su hapšeni ili otpušteni iz službe. Iz užeg društva profesora Mučibabića četiri profesora se prestali da rade u mostarskoj gimnaziji: Džemšid Šarić, Dragica Krnić, Safet Krupić i Mara Zuber.

Mjesni komitet Komunističke partije u Mostaru uspio je da u masama razvije raznovrsnost i veoma živ politički rad. Ranije slabosti otklonjene su uz primjenu novina u radu koje je drug Tito stalno uvodio i zahtijevao da Partija bude elastična i prisutna svugdje

gdje treba pridobijati ljude za njene ideje. Njeni saradnici, simpatizeri nalazili su se u tvornicama, u rudniku, u radionicama, nadleštstvima, u školama, društvima, bibliotekama i raznim udruženjima. Iz mnoštva naprednih poštenih građana koji su svojim radom i učešćem u raznovrsnim djelatnostima jasno ispoljili svoju pripadnost snagama progresa Partija je odabirala svoje buduće članove. Povremeno je izdvajala pojedince dajući im određene zadatke na kojima je provjeravana njihova spremnost, odanost i istrajnost u obavljanju zadataka. Selekcija je bila praćena krajnjom budnošću i stavljanjem pred obaveze koje su samo najodlučniji uspijevali da savladaju. Poslije ovakvih provjeravanja bio je otvoren put u članstvo Komunističke partije Jugoslavije. Provjeravanja su bila u pojedinim slučajevima suviše oprezna i stroga tako da je nehotice učinjena i nepravda prema nekim naprednim ljudima. Učešćem u političkom radu pojedini građani su potvrdili svoju idejnu opredjeljenost i političku zrelost, ipak nisu postali članovi Partije. Zbog toga snaga Partija nije se mogla mjeriti po broju članova, jer taj broj nije ni izdaleka odgovarao stvarnoj moći i sposobnosti Partije za plodne političke akcije.

Dušanovu djelatnost kao primjernog, naprednog prosvjetnog radnika i raznovrstan rad u kome je dokazao da je borac za životne interese obespravljenih društvenih slojeva bio je nagrađen zaslužnim priznanjem. 1938. godine Dušan Mučibabić je zajedno sa nekim naprednim intelektualcima bio izdvojen i odabran kao kandidat za člana Partije. Pored rada u školi i na drugim mjestima gdje je bio uključen provjeravana je njegova ideološka zrelost. Organizovan je grupni rad na kome su kandidati za članstvo Partije trebali da upoznaju osnovne pojmove i stavove iz marksističke literature i važnije događaje iz istorije naše Partije i radničkog pokreta. Rukovodilac grupe bio je dr Safet Mujić koji je sa njima prorađivao dijaletički materijalizam. Is-

toriju SKPB i drugo. Nakon sigurno stvorenog uvida, pokazanog interesa i učešća u organizovanom radu grupa se polako osipala. Iz ove grupe, u kojoj se nalazio profesor Mučibabić, 1939. godine u članstvo Komunističke partije primljena su samo dva kandidata, Dušan i ing. Čedo Miličević. Kao član Partije Dušan je dobivao nova zaduženja. U svojoj partijskoj organizaciji bio je zadužen za rad sa naprednim profesorima u školi i za ideološki rad među omladinom. Sastav članstva u partijskoj organizaciji se mijenjao. Radio je sa dr Safetom Mujićem, inženjerom Čedom Miličevićem, sudijom Ismetom Terzimehićem, Salkom Fejićem i Džemalom Alikalfićem. Od partijskog rukovodstva profesor Dušan Mučibabić i Ismet Terzimehić dobili su poseban zadatak. Njima je povjereno da u zajedničkom radu izraze svoje stavove, mišljenja i ocjena o mjestu Bosne i Hercegovine i njenih naroda u sklopu Jugoslavije. Povjereni zadatak Dušan Mučibabić i Ismet Terzimehić obavili su veoma savjesno sa studioznim analizama i veoma jasnim mišljenjima o jedino mogućim pravilnom rješavanju nacionalnog pitanja u Bosni i Hercegovini i ravnopravnom razvoju naroda Bosne i Hercegovine u sklopu Jugoslavije. Rad na elaboratu trajao je čitavu godinu dana. Počeo je pri kraju 1939. godine a završen negdje koncem 1940. godine. Od partijskog rukovodstva iz Bosne i Hercegovine elaborat je ocijenjen kao zreo rad sa veoma tačnim analizama, smjelim i opravdanim zahtjevima za pravilno rješavanje nacionalnog pitanja u Bosni i Hercegovini.

Dušan Mučibabić bio je angažovan i u radu Zemljoradničke stranke. Po zadatku Partije uspješno se uklopio u rad Zemljoradničke stranke u kojoj je bio veoma angažovan profesor Vaso Gajić. Partija je željela da u radu ove stranke ima svoj uticaj pa je uz pomoć profesora Dušana Mučibabića i uz pošten rad naprednog intelektualca Vase Gajića uspijevala da mnogim

njenim članovima približi ideje Partije i da ih upozna sa pravim namjerama revolucionarnih snaga.

Obavljajući razne poslove profesor Mučibabić uvijek je ispoljavao vitalnost, snalažljivost, dosljednost i krajnju strpljivost u radu. Svojom staloženošću, ljudskom toplinom, iskrenošću i nadarenošću da razložno, sistematski i sugestivno djeluje ostvarivao je uvijek dobre rezultate. Zahvaljujući njegovom djelovanju mnogi ljudi sa kojima je sarađivao, na koje je djelovao, jasno su sagledavali društvenu istinu svoga vremena i savjesno, trajno prihvatili revolucionarnu borbu kao jedini put do ostvarenja životnih interesa naroda. Bio je jedan od smjelih vizionara koji su nazirali buduće faze revolucionarne borbe, pa je sve snage posvetio svom kalenju i pripremama revolucionarnih snaga za veliki čin revolucije.

Profesor Dušan Mučibabić često je pozivan na vojne vježbe što ga je odvajalo od rada u školi i političkog života u gradu. Pred rat pozvan je na vojnu vježbu u veoma nezgodno vrijeme kada je Partiji bio najpotrebniji. Morao je da napusti školu uoči završetka nastave što je i za učenike bilo štetno. Njegov odlazak učenici su propratili negodovanjem i žaljenjem. Naročito su bili nezadovoljni maturanti. Njima je bila uskraćena mogućnost da polažu pred voljenim profesorom i pokažu zrelost svojih odgovora. Pred polaganje ispita zrelosti maturanti su uputili molbu vojnim vlastima da dozvole profesoru Mučibabiću prekid vojne vježbe dok ispita svoje učenike na maturi. Angažovali su roditelje i uticajne građane koji su vršili pritisak na vojne vlasti da omoguće dolazak profesoru Mučibabiću. Vojne vlasti nerado su činile ovakve ustupke, ali su ipak omogućili đacima da ih profesor Mučibabić ispita na maturi. Maturanti su davali zrele, potpune i ubjedljive odgovore. Sa sigurnošću objašnjavali su pokrete, ratove, nemire, bune, revolucije, strukture pojedinih društava, ekonomske, kultur-

ne prilike, uzroke i posljedice raznih pojava i stanja. Profesor Mučibabić bio je ponosan i sretan.

Gledao je i slušao svoje vaspitanike uz prijatno osjećanje radosti i uvjerenja da dugogodišnji rad nije bio uzaludan. Podijelio je radost zajedno sa svojim učenicima koji su mu toplo odali priznanje za njegov savjestan rad i čovječan odnos prema njima. Profesor Mučibabić morao je da otputuje u svoju jedinicu. Rastao se s učenicima sa namjerom da malo više vremena provede u porodici. Kad je vrijeme kratkotrajnog boravka u Mostaru isticalo, Dušan se uputio prema željezničkoj stanici. U tihoj noći koračao je slabo osvjetljenim ulicama dok nije stigao na stanicu gdje je doživio prijatno iznenađenje. Dočekala ga je veća grupa njegovih učenika da ga isprati i da mu poželi skori povratak u Mostar. Donijeli su svoje skromne poklone i još se jednom zahvalili za sve što je za njih učinio. Dušan je doživio mnogo prijatnih časova sa učenicima i rijetkih radovanja i ushićenja, ali ovaj ispraćaj na stanicu bio je izuzetno lijep pa je ostao i u njemu kao nezaboravna radost.

U 1940. godine Dušan je morao da se odazove na dva poziva za vojnu vježbu. Obe vježbe bile su na Logorunu, otočiću u šibenskom arhipelagu. Uz svakodnevni posao rezervnog oficira Dušan je imao dosta slobodnog vremena. Na usamljenom, golom, potpuno kamenitom ostrvu, udaljen od porodice i frontova u Evropi, Dušan je često razmišljao o neminovnosti rata. Bio je svjestan šta rat sa sobom donosi i kakvo će njegovo mjesto biti u ratu. U pismima Ljubici, poslanim iz vojske, izražavao je svoja intimna osjećanja puna nježnosti. Trudio se da joj olakša usamljenost i da je ne zamori vijestima o ratu, ali nije mogao a da u pismu ne unese i svoja mišljenja o zbivanjima u zemlji i inostranstvu. Izražavao je svoj optimizam i vjeru u društvene snage kojima pripada i ubjeđenje

da će porobljivači biti poraženi i kažnjeni za svoje zločine. To najbolje ilustruju odlomci iz njegova dva pisma.

Logorun, 16. maja 1940. godine

..... Na zapadu bjesni strahovita oluja. Ginu hiljade mladih života. Besumnje njihove žrtve neće biti uzaludne. Mi ovdje očekujemo kako će se riješiti ono tamo i po svoj prilici odluka će pasti gore i smiriće se napaćeno čovječanstvo. Još uvijek optimizma ima, ne bojimo se i spokojno iščekujemo razvoj događaja. Mi imamo zaštitu, moćnu i silnu, koja će u datom momentu najuspješnije da djeluje. K tome još dodaj moral, pribranost i vjeru u pravednost stvari koju zastupamo. Sve nam to daje snage da izdržimo do kraja potpune pobjede. Ja sam potpuno miran i ne hvata me panika. Izvještaji su povoljni za nas.

Logorun 27. septembra 1940. godine

..... Svršiće jednoga dana i ova svjetska jurnjava i doći će bolja vremena za sve one koji ovo prežive. Nastradaće i oni zločinci koji su izazvali ovo strahovito klanje. Nastaće novi život, bez ovih trzavica i reperkusija.

Pred izbijanje rata između isla osovine i Kraljevine Jugoslavije profesor Dušan Mučibabić je ponovo mobilisan. Otputovao je da što prije stigne u svoju jedinicu koja se nalazila u okolini Šibenika. Vršeći dužnost oficira postavljene zadatke obavljao je odgovorno, spreman da sa svojim vojnicima izvrši sve zadatke u borbi protiv neprijatelja. Znao je kakva je borbena spremnost jugoslovske vojske i da u njoj djeluju mnogi protokolonaši ali se nadao da juogoslovska vojska pored svih slabosti može pružiti otpor neprijatelju. Kad je izbio rat, uvjerio se kolika je nespo-

sobnost jugoslovenske vojske. Nastupila je pometnja, dezorijentacija, opšte rasulo uz otvoreno, drsko djelovanje saradnika okupatora i budućih njegovih slugu. U rasulu jugoslovenske vojske nestala je i jedinica kojoj je pripadao profesor Mučibabić. Prijetila je opasnost da ga zarobe Italijani ili da ga uhvate ustaše pa je Dušan u polucivilnom odijelu bježao prema Splitu. Uz dosta napora stigao je u Split gdje ga je prihvatio njegov tast Stipe Bonačić i zadržao ga dok se situacija ne smiri. Nemirna Dušanova priroda vodila ga je na mjesto akcije, gdje je njegovo prisustvo bilo potrebno i Dušan je nastavio put preko brda prema Mostaru. Izbjegavajući naselja i područja gdje su ustaše već djelovale Dušan je pješao raznim teško prohodnim predjelima. U putu je ozlijedio nogu što je ugrozilo njegovo kretanje. Bio je prisiljen da uđe u Imotski ne bi li nekako uz pomoć nekog prevoznog sredstva stigao u Mostar. Bio je iznenađen kad je saznao da će jedan autobus krenuti u Mostar. Uspio je da se ubaci u autobus i da sretno stigne do Mostara. U okupiranom Mostaru uspostavio je veze sa svojim drugovima i saradnicima. Mnogi su doživjeli slom Kraljevine Jugoslavije slično kao i Dušan. Vraćali su se iz raznih krajeva Jugoslavije u svoj grad da u njemu lakše prebrode prve dane okupacije.

Partija je u novonastaloj situaciji poduzela akcije u kojima je svoje članstvo i simpatizere angažovala u pripremama za otpor okupatoru. U prvoj fazi priprema težište je bačeno na prikupljanje oružja, municije, sanitetskog materijala, obuće i odjeće. Uporedo sa prikupljanjem potrebnog oružja i municije vođena je propaganda u narodu da javnost upozna pravo lice okupatora i njegovih slugu. Pripreme za ustanak tekle su organizovano i sa dosta uspjeha. Prikupljeno je dosta oružja, municije i druge vojne opreme potrebne za ratovanje. Dušan Mučibabić je učestvovao u pripremama i zajedno sa drugovima često je ispoljavao

svoj optimizam i vjeru da će uz pomoć Sovjetskog Saveza narodi Jugoslavije brzo osloboditi svoju zemlju. Ritam priprema za ustanak i raspoloženje za borbu prekinulo je neočekivano ustaško divljanje. Čim su preuzeli vlast od Italijana, ustaše su počele nemilosrdno da tamane sve što im se nije sviđalo. Ustaše su hapsile komuniste, napredne građane i srpsko stanovništvo. Nad svojim žrtvama vršili su jezive zločine. Hajka na sve što je smetalo ustašama razvila se u pobješnjelo divljenje. Svak je bio iznenađen ovakvim terorom ustaša pa i Partija. Dok je preživjela šok od iznenadnog udara ustaša, mnogi članovi Partije, njeni simpatizeri i pošteni građani izgubili su živote.

Profesor Dušan Mučibabić našao se u teškoj situaciji. U svojoj kući nije smio ostati jer je znao da će ustaše doći i po njega. Ponudu ing. Čede Milićevića da dođe u njegovu kuću da se krije odbio je uz izraze zahvalnosti. Nije želio da dovede iskrenog druga u težak položaj jer je inženjer Čedo Milićević bio poznat i policiji i ustašama kao čovjek koji ne pripada reakcionarnim snagama. Dušan je napustio porodicu i krio se u stanu Milice Kajgo u Dudinoj ulici. Bila je to stara kuća, nekadašnje boravište dr. Nede Zeca. U dvorištu se nalazila ljetnja kuhinja s neprimjetnim otvorom kroz koji se ulazilo u malo sklonište. Tu je bio mnogo sigurniji nego u porodičnoj kući, ali to nije smanjilo zabrinutost Dušanove supruge, profesorice Ljubice Mučibabić. Strahovala je za život svoga supruga i tražila bezbjednije sklonište. Čim je njegov tast Stipe Bonačić saznao za zvjerska ubijanja ustaša, nekako je od Italijana nabavio propusnicu za Dušana i požurio da na vrijeme stigne u Mostar. Propusnica je omogućavala nesmetano napuštanje Mostara do Splita gdje ustaše nisu imale vlast. Ljubica je zajedno s ocem nagovarala Dušana da se privremeno skloni u Split dok prestane ustaška hajka na ljude. Dušan je odbio ponudu svjestan da u najtežim časovima za narod koji strada od

ubica ne može biti bjegunac i voditi brigu samo o svome životu. Odgovoran pred Partijom i njenim zadacima on je ostao da sa svojim narodom dijeli dobro i zlo. Objašnjavao im je da će zlo biti kažnjeno, da će narod svojom neiscrpnom snagom zbaciti jaram i osloboditi zemlju od tuđina i domaćih izdajica. Nije im mogao otvoreno reći da kao vojnik Partije već ima svoje mjesto u borbi.

Iako je svaki izlazak iz skloništa bio velika opasnost za život, profesor Mučibabić je povremeno napuštao sklonište da obavi neka partijska zaduženja i da održava veze sa drugovima. Svraćao je kući da vidi djecu, ženu, majku i sestre. Uoči Dušanovog posljednjeg odlaska iz kuće održana su u njegovom stanu dva sastanka sa drugovima, pod veoma opasnim okolnostima jer je u najbližem susjedstvu bilo vrlo aktivnih ustaša.

Posljednju noć u porodičnom stanu Dušan je proveo u pregledavanju nekih materijala i u slušanju tajnih radio stanica. U centru njegovog interesovanja bile su vijesti sa ruskog fronta. U njemu je postojala velika ljubav prema Sovjetskom Savezu i vjera da niko ne može poraziti veliku zemlju radnika i seljaka. Dok je u toj noći radio, Ljubica je zabrinuto stražarila.

24. juna 1941. godine Dušan se pozdravio sa ženom i djecom ne sluteći da je to njegov posljednji pozdrav sa najdražim bićima. Izišao je iz kuće da obavi svoja zaduženja. U Lipovoj ulici sastao se sa jednim radnikom kome je predao neke materijale. Poslije izvršenih poslova uputio se prema skloništu. Kad je stigao do Šotrićeve apoteke, iz zgrade gdje je stajala porodica Toholj ustaše su vodili neke ljude prema jednom automobilu. Gurali su svoje žrtve. Iznenaden neočekivanim prizorom i pojavom ustaša profesor Mučibabić je zastao. Jedan od ustaša primijetio je i prepoznao Dušana i zajedno sa još dvojicom ustaša uputio se prema njemu. Usput je vođa patrole saznao prema kome idu.

Kad su stigli do iznenađenog Dušana, vođa patrola je postavio pitanje:

— Ti si profesor Dušan Mučibabić?

— Da.

— Pođi sa nama!

Zajedno sa ostalim zatvorenicima strpali su profesora Dušana Mučibabića u policijska kola i odvezli ga. Posljednji put Dušana su neki poznanici vidjeli u dvorištu žandarmerijske kasarne u Mostaru. Pored kasarne uz dvorište nalazile su se pomoćne prostorije koje su služile za smještaj pohapšenih. Najčešće premlaćene ljude ustaše su trpale u tijesnu prostoriju gdje je po danu život bio nepodnošljiv. Velika vrućina, tjeskoba i smrad zbog nemogućnosti da uhapšeni napuste prostorije bila je uvertira za još teže i groznije scene. Noću su ustaše zatvorenike vozili i odvodili prema jamama i drugim gubilištima. Sa jednom grupom zatvorenika jedne junske noći 1941. godine odveden je i profesor Dušan Mučibabić. U trideset četvrtoj godini života prestalo je da kuca srce čestitog i plemenitog profesora — Dušana Mučibabića.

DŽEMŠID ŠARIĆ

Poziv Komunističke partije Jugoslavije u borbu protiv okupatora i domaćih izdajica mnogi Mostarci primili su kao glas rodoljublja, glas razuma i kao ispit sopstvene savjesti. Uključujući se u borbu od prvog ognja revolucije pa nadalje mnogi Mostarci su vršeci časno svoju dužnost dali i svoje živote za slobodu. Gubitak svakog borca priman je sa bolom, naročito u porodicama gdje je više članova poginulo u narodnooslobodilačkoj borbi. U Mostaru nisu rijetke porodice u kojima su sva ili skoro sva djeca izginula u narodnooslobodilačkoj borbi. Među takvim porodicama je i porodica Huseina Šarića. Tri Šarića, Nijaz, Džemšid i Ismet, tri divna čovjeka, tri plemenite ličnosti da li su sebe za ono zašto su živjeli i borili se. Život svakog od njih

ponaosob dirljiva je priča kako se do kraja služi interesima naroda. Jedan od njih, Džemšid Šarić, djelovao je kao primjeren prosvjetni radnik, kao iskreni borac koji je vaspitavajući omladinu slijedio velike ciljeve što su davali smisao životu mnogim mladim ljudima.

Rodio se 15. marta 1912. godine u Mostaru. Rastao je i odgajao se pored svoja četiri brata i sestre u porodici rudara Huseina Šarića. Skromni očevi prihodi od napornog fizičkog rada u rudniku podmirivali su najosnovnije potrebe višečlane porodice. Rano su djeca Huseina Šarića uočila da u svom domu skromno žive. Motali su se zadovoljiti onim što im se pruža jer drugičije nije moglo biti. Prema svom životu i životu svojih vršnjaka Huseinova djeca su poređenjem saznali ko živi slično kao i oni i kome su pružene mogućnosti za bolji život. Mogli su to da vide po uhranjenosti, odijevanju i ponašanju djece. Kasnije su djeca svoj socijalni položaj mogla da ocijene i po mogućnostima za školovanje. Džemšid je dijelio i dobro i zlo sa svojim ukućanima. Bio je malen rastom i nježniji od ostale Huseinove djece. Među drugovima isticao se dobrim učenjem, ali ne i osobinama koje stvaraju popularnost kod djece. Džemšid je bio povučen i miran. Najizrazitiji dio lica bile su njegove krupne crne oči ispod guste crne kose. Zbog nježnosti samo bi se povremeno pridruživao drugovima u igri ali u nju nije ulazio sa žarom. Krhkost mu nije dozvoljavala da se potpuno preda igri i da čini smjele poduhvate kao neki njegovi vršnjaci.

Poslije završetka školovanja u osnovnoj školi otac je razmišljao šta da pruži svom sinu u daljem razvoju. Da je čvršći i snažniji, lakše bi se odlučio. Džemšid je bio dobar učenik, pa bi mogao da ide na dalje školovanje, ali školovanje je skupo, a djece ima dosta. Husein je ipak omogućio dalje školovanje Džemšidu. Odabrao je šerijatsku gimnaziju u Sarajevu za dalje školovanje Džemšida. Pomoću prijatelja našao mu je smještaj u Sarajevu i spremio ga da uči za budućeg vjerskog su-

diju. Džemšid se prvi put odvojio od porodice. Otputovao je u veliki nepoznati grad sa radošću što mu je omogućeno dalje školovanje i sa nostalgijom za porodicom i rodnim gradom. Uspješno je nastavio školovanje u Sarajevu, ali je teško podnosio oštre sarajevske zime. Poslije završetka drugog razreda Husein je riješio da ne šalje više sina u Sarajevo. Odlučio je da Džemšid nastavi školovanje u Mostaru. U 1925/26. školskoj godini Džemšid Šarić se upisao u treći razred Držane realne gimnazije u Mostaru. U toku školovanja u mostarskoj gimnaziji Džemšid je marljivo učio. Sa školskim drugovima i drugaricama uspostavio je prisne odnose. Zbog njegove dobronamjernosti, iskrenosti i drugih lijepih osobina bio je voljen i cijenjen u razredu. Od profesora posebnu mu je pažnju poklanjala Ana Jelačić, profesor francuskog jezika. Džemšid je bio njen miljenik. Takav odnos profesorice Jelačić, koja je inače bila veoma stroga, Džemšid nije zloupotrebio. Naprotiv, nastojao je da iz francuskog jezika postigne najbolji uspjeh pa je posebnu pažnju posvećivao izučavanju francuskog jezika i književnosti. U tome je imao uvijek lijep uspjeh što će mu kasnije pomoći da se lakše opredijeli za izbor studija. Raspoloženje u izučavanju francuskog jezika povremeno bi mu mutila matematika. Trudio se da ima lijep uspjeh i iz matematike, ali nije mogao lako da iziđe na kraj sa profesorom Jovanom Radakom. Uz pomoć drugova, sa sigurnim znanjem, Džemšid je uprkos posebnom stavu profesora Radaka prema njemu uspio da dobije prolaznu ocjenu.

U 1930/31. školskoj godini Džemšid Šarić je završio gimnazijsko školovanje. Poslije položene velike mature želio je da studira francuski jezik i književnost, ali materijalne mogućnosti porodice nisu bile takve da ne bi njegovo studiranje proteklo bez velikih žrtava svih ukućana. Ipak otišao je na studije u Beograd. Pri izboru univerziteta Džemšid se odlučio za Univerzitet u Beogradu jer je pomoću prijatelja upoznao uslove stu-

dija i mogućnost smještaja u Beogradu. U Beogradu je postojao studentski Gajretov dom u kome su za vrijeme studija stanovali mnogi mladići iz Bosne i Hercegovine. Bili su povoljni uslovi za razvoj a ni troškovi stanovanja i ishrane nisu bili visoki. Za dalji razvoj Džemšida Šarića, i za njegovu političku opredijeljenost veoma je značajan boravak u Gajretovom domu. Tokom studiranja i boravka u domu Džemšid je upoznao mnoge napredne studente iz Bosne i Hercegovine. Među njima bilo je i članova Partije i Skoja, pa se njihov uticaj osjećao među stanovnicima doma. Skoro redovno napredni studenti iz Gajretovog doma isticali su se zrelošću, solidnim obrazovanjem i ubjedljivošću sa kojom su nastupali u radu sa studentima. Džemšid je prisustvovao raspravama kada se govorilo o temama iz kulturnog, političkog i ekonomskog života kod nas i u svijetu. Doznao je za mnoge istine koje su mu bile nepoznate. Primijetio je da je prilaz pojedinim temama bio sasvim nov, pouzdan, sa tačnim konstatacijama. Sve je bilo protkano novim idejama i pogledom na život. Džemšid je cijenio napredne studente i osjetio potrebu da širi svoje duhovne horizonte, da više sazna i nauči. Uz redovno studiranje našao je vremena i za duhovno bogaćenje iz raznih izvora. Svoje obrazovanje nije mogao da dopunjava bez velikih napora. Skromna novčana pomoć od koje je živio na studijama bila je nesigurna. Džemšid se plašio da može vrlo lako doći u situaciju kada će presušiti i ta pomoć pa je najveću pažnju posvećivao redovnom polaganju ispita. Uredno je polagao ispite i ispunjavao ostale studentske obaveze. Želio je da otputuje malo i u Francusku. Od porodice nije mogao dobiti novac za to putovanje. Zbog toga Francuska mu je izgledala nedokučiva. Nije želio da se obmanjuje praznim nadama pa je odbacio takvu mogućnost. I upravo kad se najmanje nadao, bio je iznenađen neočekivanom ponudom da ode u Francusku. Profesor Vladimir Čorović, inače Mostarac, volio je Džemšida pa

mu je pomagao da realizuje želju da ode u Francusku. Zamolio je svoje prijatelje u Lionu da ga ugoste i da mu omoguće da što više sazna i nauči za vrijeme boravka u Francuskoj. Pruženu mogućnost Džemšid je iskoristio. Šestomjesečni boravak u Francuskoj iskoristio je do kraja. Mnogo je naučio i dobro upoznao domovinu pariskih revolucionara. Kasnije je preko stečenih poznanstava boravio mjesec dana u Parizu.

Kada je bio pri kraju studija Džemšid je prekinuo školovanje zbog nedostatka novca. Morao je da radi i da uštedi malo novca za okončanje studija. Prvo se zaposlio kao korepetitor za francuski jezik u gimnaziji »Kralj Aleksandar« u Beogradu. Kad je izgubio taj posao, oputovao je u Osijek gdje je radio u jednom đačkom domu kao vaspitač. Radio je i studirao uz dosta napora. Studije je završio 1937. godine. Sa diplomom Univerziteta u Beogradu (diplomski ispit XVIII grupe) vratio se u svoj rodni Mostar. Radost u porodici bila je velika. Husein se posebno radovao jer je njegovo, rudarsko dijete uspjelo da diplomira na visokoj školi. Njegovi sinovi stekli su lijepa zanimanja, ali jedino je Džemšid među njima akademski obrazovan. Kad se stišala radost oko uspješnog završetka Džemšidovog školovanja, nastupilo je iščekivanje zaposlenja. Vrijeme je odmicalo a Džemšid se nije zaposlio. Protekla je čitava godina u iščekivanju radosne vijesti u vezi sa Džemšidovim zaposlenjem. Džemšidovo zaposlenje bilo je otežano zbog smetnji policije. Iste godine kad je Džemšid završio studije njegov najstariji brat Nijaz bio je zatvoren i osuđen na godinu dana zatvora zbog komunističke djelatnosti. Prosvjetnim vlastima nije se žurilo da zaposle profesora na koga je nesumnjivo vršio politički uticaj brat koji je policiji bio poznat kao odlučan i energičan revolucionar. Kada se Ministarstvo prosvjete odlučilo da zaposli Džemšida Šarića, potrudilo se da mu da što zabačenije mjesto službovanja. To je bio Boljevac. Nikada ranije on nije ni čuo za to mje-

sto. Pažljivo gledajući geografsku kartu Srbije otkrio je da se Boljevac nalazi u istočnoj Srbiji na obroncima planine RTANJ i da mu je najbliži od gradova Zaječar. Kad je krenuo u prvo mjesto službovanja, Džemšid je sa sobom poveo Ismeta, najmlađeg brata. Sa velikom radošću prihvatio je nadzor nad bratom za koga se očinski brinuo i stalno nastojao da mu što je moguće više učini školovanje prijatnim. Otkako je preuzeo brigu nad Ismetom, Džemšid je uvijek sa sobom vodio brata i stalno brinuo o njemu sve dok je Ismetu bila potrebna njegova pomoć. Džemšid je stupio na dužnost 31. marta 1938. godine kao suplent u nepotpunoj gimnaziji u Boljevcu. U bližoj i daljoj okolini Boljevca nalazili su se rudnici pa je u školi bilo i rudarske djece. Džemšid je posvećivao pažnju svim svojim vaspitanicima, ali je ispoljio posebnu naklonost prema rudarskoj djeci. Prema njima odnosio se očinski. Pružao im je svesrdnu pomoć da bi im olakšao učenje predmeta koje je pre-davao. Profesor Džemšid Šarić nije se dugo zadržao u Boljevcu jer je dobio premještaj. Neočekivano je dobio zaposlenje u Državnoj realnoj gimnaziji u Podgorici (današnji Titograd). Na dužnost je stupio 13. avgusta 1938. godine. Novo mjesto službovanja bilo je daleko prijatnije i draže Džemšidu od Boljevca. Klima u Podgorici je skoro ista kao i u Mostaru, a i mentalitet stanovništva bio je bliži mentalitetu Hercegovine. Brzo se snašao u novoj sredini u školi. Upoznao je članove kolektiva i sa nekim je uspostavio vrlo prisne odnose. U Podgorici je Partija imala dosta svojih članova i simpatizera. Uticaj Partije osjećao se i među gimnazijskom omladinom. Najnapredniji omladinci i omladinke kao skojevci, uz pomoć naprednih profesora, uspješno su vršili ideološki uticaj na omladinu. Prateći rad Džemšida Šarića omladina je uočila njegove vrline. Vidjeli su u njemu savjesnog vaspitača koji zna da uspostavi ljudske odnose sa đacima i da pri tome ostvari ulogu profesora. Napredni profesori imali su povjerenje u

profesoru Šariću, pa su mogli da budu prema njemu otvoreniji i da ga polako uključuju u ideološki rad sa omladinom.

Rad u Državnoj realnoj gimnaziji u Podgorici Džemšid je prekinuo zbog ponovnog premještaja. Iako se lijepo prilagodio u Podgorici premještaj je dočekao sa velikim uzbuđenjem. Radovao se jer je bio premješten u Mostar. Od 11. avgusta 1939. godine počeo je da radi u Državnoj realnoj gimnaziji u Mostaru. Zaposlio se u školi gdje je stekao srednjoškolsko obrazovanje i počeo da radi u kolektivu gdje su se još nalazili neki profesori koji su mu predavali. Posebno se radovao što je u nastavničkom kolektivu našao svoju profesoricu francuskog jezika Anu Jelačić. I Ana se radovala i sa interesovanjem pratila lijep razvitak u struci svog učenika. U mostarskoj gimnaziji profesor Šarić je ispoljio sve svoje vrline. Bio je primjeren pedagog i stručnjak. Toplim pristupom učenicima, strpljivim radom i ne-sebičnim pomaganjem uspio je da kod učenika razvije ljubav prema predmetu koji je predavao. Učenici su cijenili njegovu dobronamjernost, pomoć i težnju da što više nauče. Oduživali su mu redovnim radom i lijepim ponašanjem na njegovim časovima. U brojnom nastavničkom kolektivu profesor Šarić je održavao lijepe odnose sa većinom članova kolektiva, ali se najprijatnije osjećao u društvu sa mladim profesorima sa kojima je rado provodio slobodno vrijeme. Najčešće je bio u društvu sa Dragicom Krnić, Marom Zuber, Safetom Krupićem i Dušanom Mučibabićem. Sve su to bili napredni prosvjetni radnici od kojih su neki bili i članovi Partije. Kao studenti, a kasnije i kao prosvjetni radnici, čitavim svojim djelovanjem istekli su se kao slobodne ličnosti koje nije mogao da sputa vladajući režim i da od njih napravi strašljive službenike koji će isključivo provoditi instrukcije prosvjetnih vlasti. U radu sa omladinom iznosili su oprezno svoja politička ubjeđenja koja se nisu poklapala ni sa školskom politikom ni sa

reakcionarnim i profašističkim stavovima vladajućeg režima. Dok je bio u mostarskoj gimnaziji bio je zadužen da saraduje sa Skautima (organizacijom sličnom današnjim izviđačima). Organizacija Skauta osnovana je s namjerom da se u njoj odgaja omladina u duhu vjernosti prema postojećem režimu. Bila je pored toga i namijenjena za djecu iz imućnijih porodica. U Mostaru organizacija Skauta nije nikad postala ono što su od nje vlasti očekivale. Naprotiv, postala je organizacija u kojoj je omladina bila pod snažnim uticajem Partije. Brižljivim i planskim radom Partija je u upravu Skauta postepeno ubacivala svoje članove skojevce i simpatizere, što će omogućiti njen uticaj na organizaciju. Vremenom je među skautima bilo sve više skojevaca čija djelatnost je garantovala da će ih među skautima biti sve više. Profesor Šarić oduševljeno je radio sa omladinom u Skautima. Zavolio je tu organizaciju dok je bio đak Mostarske gimnazije jer je mnoge prijatne časove doživio na izletima, društvenim sijelima i zabavama. Među skautima pored djece iz imućnijih porodica bilo ih je i dosta iz porodica gdje se skromno živjelo i životarilo. Pružena je mogućnost mnogim skautima slabog imovnog stanja da logoruju u lijepim predjelima naše zemlje, pored rijeka, na planinama, pored jezera i na moru. Skauti su poslije logorovanja nosili trajne uspomene i spremnost da slijede ljude koji su ih vaspitavali i omogućili im da mnogo vide i saznaju. U Skautima je omladina imala mogućnost da učestvuje u radu raznih sekcija, da pohađa razne kurseve i tečajeve. Predavači su bili odabrani pa su i uz teme gdje su bile male mogućnosti za ideološko djelovanje, našli mjesta za nenametljivo ideološko djelovanje. Polako su se pred mnogim skautima otvarali novi vidici, nove istine i želje da i sami pomoću literature dolaze do novih saznanja. Svake godine u gradu je bila organizovana godišnja zabava Skauta koja je postizala lijep us-

pje h u propagiranju organizacije i materijalnu korist za dalji rad.

Profesor Šarić je dolazio sve češće u kontakt sa naprednim građanima raznih zanimanja, ali najčešće je bio u društvu sa naprednim intelektualcima. Dolazio je u Muslimansku narodnu biblioteku u kojoj su se vidjeli skoro svi napredni intelektualci Mostara. Mnogi od Džemšidovih drugova bili su sumnjivi policiji. Mada neki nisu bili članovi Partije, za policiju su bili sumnjivi jer su zračili progresivnim idejama. Policija je zapažala drugovanje Džemšidovo sa Safetom Krupićem, Dragicom Krnjić, Marom Zuber, Dušanom Mučibabićom, Danilom Vukajlovićem i dr. Kada je stvorena Banovina Hrvatske, policija je pokazala daleko veće interesovanje za suzbijanje komunističke djelatnosti od suzbijanja klero-ustaških snaga. Uhapšeni su i osuđeni mnogi revolucionari iz redova radničke klase u Mostaru. Nije bila pošteđena ni inteligencija. Policija se pobrinula da proredi redove naprednih profesora u mostarskoj gimnaziji. Kad nije imala dovoljno dokaza pomoću kojih bi kompromitovala pojedine profesore, uspjela je preko školskih vlasti da premjesti mnoge profesore. Policija je nenadno upala u stan profesora Safeta Krupića pretres stana. Oprezni Krupić nije dozvolio da bude iznenađen, jer je na vrijeme sklonio sve što bi ga moglo kompromitovati. Pretres stana nije uspio, ali je profesor Safet Krupić zbog sumnje da se bavi političkom radom u Mostaru bio premješten u Karlovac. Policija je uhapsila profesoricu Krnić Dragicu. Kasnije je ona puštena iz zatvora, ali je izgubila službu. Njena drugarica Mara Zuber dobila je premještaj. Ni Džemšid Šarić nije bio pošteđen. Otkako je dobio premještaj iz Podgorice, policija se interesovala za njegov rad u mostarskoj gimnaziji i za rad van škole pa je došla do podataka na osnovu kojih je bila sigurna da je Džemšid simpatizer i saradnik ljudi koji se bave komunističkom propagandom. Među prikupljenim ma-

terijalom veoma je bio važan podatak da mu je brat Ismet ponovo zatvoren zbog revolucionarne djelatnosti. Policiji nije bilo teško ustanoviti da Džemšida i Ismeta ne vežu samo rodbinske veze nego da postoji među njima uzajamno poštovanje i privrežnost istim idejama. Sredine u kojima su djelovala braća Šarići bile su različite, ali im je cilj bio isti. Džemšid je od Ismeta naučio mnogo. Ismet je bio po zanimanju bravar ali je posjedvao radoznalost intelektualaca i mnogo je čitao i istinski uživao u pravim duhovnim vrijednostima. Često je Džemšid bio iznenađen zrelošću sa kojom je Ismet rasuđivao o veoma složenim društvenim kretanjima. Pri raznim analizama i ocjenama Ismet je unosio svoj revolucionarni žar u kome je bilo izvanredne sugestivnosti. Poslije svakog razgovora sa Ismetom Džemšid je osjećao još veću potrebu da se intenzivno angažuje u političkom radu sa omladinom. Džemšid je delikatnu ulogu vaspitača omladine izvodio provodeći moderan sistem obrazovanja. Đake je osvajao prijatnom jednostavnošću, prirodnim, slobodnim, smirenim i strpljivim radom. On je znao uvidjeti šta želi da postigne u radu, a znao je i kako se to najbolje može postići. Džemšidova sigurnost u radu je počivala u velikoj ljubavi prema omladini. Uticaj profesora Šarića na omladinu mogao je lako da se uoči, jer su bili jasni putokazi na koje je usmjerao omladinu. To je znala i policija i željela je da se oslobodi njegovog daljeg, nepoželjnog djelovanja u mostarskoj gimnaziji. Džemšid Šarić bio je otpušten iz službe sa obrazloženjem da je nepoželjan kao profesor u Banovini Hrvatskoj. U čitavom kolektivu mostarske gimnazije vlast je jedino tako postupila prema Šariću. Dužnost profesora prestao je da obavlja 31. septembra 1940. godine. Džemšid je ostao bez posla kratko vrijeme. Njegovi prijatelji i drugovi nisu ga napustili. Uspjeli su da ga zaposle tamo gdje policija i školske vlasti ne mogu odlučivati da li može ili ne

može raditi. Postao je upravnik Gajretovog doma u Mostaru. Novo zaposlenje odgovaralo je profesoru Šariću. Imao je dosta iskustva u radu sa omladinom kao vaspitač i taj posao je volio. Opet je bio sa đacima i to u situaciji kad im može mnogo više pomoći. Sve svoje sposobnosti stavio je u službu vaspitanicima. Bio je veoma angažovan jer se brinuo od ishrane i smještaja u domu do pružanja pomoći u učenju. Pratio je razvoj svakog pitomca. Sa vaspitnicima uspostavio je vrlo prisne odnose koji su omogućavali učenicima da mu otvoreno i iskreno povjeravaju sve svoje neće. Mnogim primjerima pokazao je da se na njega mogu osloniti i da će im uvijek pomoći prema svojim mogućnostima. Nije se ustručavao da im daje instrukcije iz nekih predmeta, da zajedno sa njima radi zadace i obrađuje lektiru. Svojom dobronamjernošću, očinskim odnosom prema vaspitanicima i spremnošću da raspravlja i diskutuje o temama za koje su đaci pokazali interesovanje, profesor Šarić je staložno uticao i na političko opredjeljenje vaspitanika. A to nije bilo nimalo lako jer su učenici dolazili iz raznih sredina gdje se osjećao uticaj pojedinaca koji su širili nacionalnu i vjersku netrpeljivost, propagirali pokornost režimu ili širili fašističke ideje. Mnogi omladinci iz Gajretovog doma saznali su od Đemše mnoge istine nakon kojih su imali jasnije predstave i mogućnosti za opredjeljenje.

Pitomcima Gajretovog doma u Mostaru naročito se sviđala Džemšidova iskrenost i sposobnost da vrlo reljefno predstavi ono o čemu je govorio. U njegovom govoru osjećao se zanos, ali je uspjeh uvijek postizao autoritetom argumenata i trezvenim analiziranjem. Volio je istinu koju je iznosio ne uveličavajući ni ublažavajući težinu određenih problema. U danima kada se sve češće govorilo o mogućnosti izbijanja rata u kome će Jugoslavija morati da ratuje protiv fašističke Njemačke i Italije, pitomci Gajretovog doma često su

postavljali pitanja Džemšidu što on misli o budućem ratu i kakvo je njegovo mišljenje o ishodu rata. Džemšid je prije davanja odgovora pažljivo posmatrao prijateljska lica svojih vaspitanika tražeći u isto vrijeme što lakši put do određenih političkih tajni. U razvijanju i širenju političke misli objašnjavao je zašto je neminovan sukob. Đaci su bili iznenađeni Džemšinom sigurnošću i veoma raznovrsnim činjenicama kojima je objašnjavao razlike i sličnosti fašizma u Njemačkoj i Italiji.

Pitomci Gajretovog doma u Mostaru imali su mogućnosti da saznaju kakvi će biti dalji politički putevi borbe za slobodu. Džemšid Šarić naročito se rado bavio ustavljanjem na objašnjavanju opštih socijalnih prilika ističući historijsku ulogu radničke klase koju predvodi Partija. Tragovi ideološkog rada profesora Šarića među pitomcima bili su vidni jer su našli topao prijem u mladim ljudima koji su bili željni da saznaju što šta od čovjeka koji je posjedovao određenu iskrenost, osobenu naklonost za prosvjetiteljski rad, neizvještavenu toplinu i pošteno angažovanje u širenju političke misli. Za svoju djelatnost profesor Džemšid Šarić nije tražio ni zahvalnost ni priznanje. Radio je to jer je bio ubjeđen da je to njegova obaveza, njegov dug prema mladim ljudima kojima treba pomoći da se lakše snađu u zauzimanju pozitivnih političkih orijentacija u životu.

Pored rada u Gajretovom domu profesor Šarić je bio angažovan i u radu Muslimanske narodne biblioteke. Poslije otpuštanja iz službe bio je više angažovan u njenom radu. Postao je član uprave biblioteke. Muslimanska narodna biblioteka je do aktivnijeg učesća profesora Šarića u radu imala svoju evoluciju. Osnovana je 1928. godine kao ogranak društva »IHVAN«. U prvim godinama postojanja biblioteka je postepeno povećavala knjižni fond i polako osvajala čitaoce. Tokom vremena razvijala se i imala sve veći broj čita-

laca. Prateći rad u biblioteci napredni intelektualci nisu bili zadovoljni njenim radom. Nije im se sviđao statičan rad biblioteke. Željeli su da rad biblioteke bude življi i raznovrsniji, da biblioteka bude obogaćena sa što više napredne literature i da se u njenom radu angažuje veći broj intelektualaca i omladine. Partija pomoću svojih članova i simpatizera pokušava da ostvari uticaj u biblioteci. Od 1937. godine taj se uticaj već osjeća. Godine 1938. biblioteka je izdvojena iz društva GAJRET i počinje da djeluje pod imenom Muslimanska narodna biblioteka.

Za organizovanje i ideološko usmjeravanje rada unutar biblioteke Mjesni komitet Partije odabrao je sposobne i provjerene članove Partije koji nisu bili kompromitovani kod policije. Oni su staloznim i sistematskim radom trebali da unose postepene promjene i da dovođenjem naprednih intelektualaca Partija preuzme u svoje ruke cjelokupan rad biblioteke. Povjerene zadatke zaduženi članovi Partije su ostvarili vrlo uspješno. U radu biblioteke nastupile su krupne promjene. Jedna od najvidnijih promjena je bila u izboru knjiga. Knjižni fond postao je znatno bogatiji, naročito djelima iz napredne književnosti. U nabavljanju knjiga vođena je briga da biblioteka kupi sva vrednija djela iz naše i strane književnosti. Naročito su bila omiljena djela iz NOLITOVE biblioteke. Puna pažnja posvećena je i nabavljanju naprednih stručnih i književnih časopisa. Ovakva orijentacija u nabavci literature podigla je ugled Muslimanske biblioteke među naprednim intelektualcima koji su mogli da dobiju bez poteškoća gotovo sve što je bilo vrijedno u cjelokupnoj tadanjoj jugoslovenskoj izdavačkoj djelatnosti. Korisnici biblioteke postali su brojni intelektualci, studenti i đaci. U upravi biblioteke i njeni saradnici bili su dr Safet Mujić, ing. Fazlija Alikalfić, Ismet Terzimehić, Muhamed Grebo, Džemšid Šarić, Ismet Milavić, Džemal Alikalfić, Smajo Bubić, Selim Ćerić, ing

Čedo Miličević, Mirzija Balić, Hasan Mrkonjić, Džemal Demirović, ing. Salko Đikić, Dušan Mučibabić, Danilo Vukajlović, Štefo Šulentić, Husref Čišić, Predrag Vasić, Husref Krpo, Dragica Krnić i drugi. Uz osnovnu djelatnost svake biblioteke, posuđivanje knjiga i časopisa, rijetke su biblioteke koje se bave i još nekim djelatnostima. Muslimanska biblioteka je uspjela da razvije i niz veoma značajnih djelatnosti koje su bile biblioteku pretvorile u pravi mali narodni univerzitet. U biblioteci su redovno organizovana naučno-popularna predavanja iz opšteg i zdravstvenog prosjećivanja. Organizovani su razni tečajevi, seminari i kursevi. Uz obrazovne djelatnosti uporedo su postizani uspjesi u kulturno-zabavnom životu. Unutar biblioteke radile su razne sekcije kao što su: dramska, muzička i recitatorska koje su izvodile svoje male programe i priredile igranke i čajanke.

Sva ova raznovrsna djelatnost stvarala je u biblioteci neobičnu živost.

Policija je budno pratila rad biblioteke i znala je da njen naziv nema nikakve veze sa onim što se u njoj radi. Po djelatnostima mogla se slobodno nazvati komunistička biblioteka ali policija nije mogla da spriječi njen rad jer nije imala osnova da je zabrani. Uprava biblioteke tražila je redovno dozvolu za razna predavanja i djelatnosti. Kad bi dobila dozvolu od policije, biblioteka je o predavanjima obavještavala javnost plakatima. Predavači su bili birane ličnosti koje su pri raznim predavanjima svoja tumačenja obrazlagali sa naprednih stanovništa bliskim marksističkom tumačenju. Tako je i pored svih kontrola bilo nemoguće zaustaviti pozitivno ideološko djelovanje na brojne posjetioce predavanja, raznih tečaja, kurseva, priredbi itd. Najzapaženiji i najbolji umjetnički i zabavni program Muslimanske narodne biblioteke izveden je na godišnjoj zabavi biblioteke. Godišnja zabava redovno je imala lijep odziv građana jer se afirmisala u

gradu progresivnim djelovanjem. Uspješno djelovanje biblioteke pobudilo je interesovanje i u drugim gradovima Bosne i Hercegovine. Na osnovu stečenih islatnosti u svojim sredinama formirane su biblioteke u Stocu, Čapljini, Ljubuškom, Trebinju, Jablanici i Konjicu.

U raznovrsnom radu biblioteke bio je veoma angažovan i profesor Džemšid Šarić. Biblioteka mu je pružala priliku da upozna mnoge napredne intelektualce u Mostaru i da zajedno sa njima ostvaruju smjele i korisne akcije u ideološkom radu sa omladinom. Profesor Šarić radio je kao bibliotekar, predavač i organizator raznih aktivnosti. Zajedno sa najaktivnijim članovima uprave biblioteke radio je sa zanosom i spremnošću da organizuje nove akcije i da da svoj udio u njihovom ostvarenju.

Plodan rad biblioteke prekinuo je rat. Najvažnije punktove preko kojih je djelovala Partija u Mostaru vlast Kraljevine Jugoslavije je pred rat ukinula. Italijanska i ustaška vlast ugušila je još jedno žarište ideološkog rada. Među prvim zatvorenim društvenim organizacijama iz Kraljevine Jugoslavije nalazila se i Muslimanska narodna biblioteka. Prostorije su zatvorene, zapečaćene i dobro čuvane od policije. Odjednom je zaplijenjeno sve što je dugogodišnjim radom i naporom skupljeno. Zaplijenjena je i velika količina napredne marksističke literature. Mjesni komitet Partije nije dozvolio da najvrednija zaplijenjena literatura postane materijal za ustaške lomače. U mjesecu maju 1941. godine Partija je organizovala akciju spašavanja najvrednijih knjiga. Biblioteka se nalazila u zgradi preko puta spomenika Osmanu Đikiću. Dok je Marijan Pavelić čuvao zgradu sa prednje strane, Mustafa Temim, Mladen Balorda, Šerif Burić i Huso Maslić iz sokaka sa Neretve ušli su u zgradu. Otvorili su zapečaćene prostorije i uspjeli da odnesu više od 1000

knjiga. Tako su spasene skoro sve vrednije knjige na predne literature. Ustaške vlasti bile su iznenađene smjelom i uspješnom akcijom spasavanja knjiga. Uz pomoć policije tražili su provalnike ali nisu mogli da doznaju ko je odnio knjige. Među licima na koje se sumnjalo da imaju neke veze sa akcijom nalazio se i Džemšid Šarić. Ustaške vlasti pomoću policije i đaka ustaša bile su upoznate kakav je ideološki uticaj vršio profesor Džemšid Šarić na omladinu sa kojom je dolazio u kontakt. Saznali su zašto je bio otpušten iz državne službe i kako je veoma rado koristio svaku mogućnost da sprečava uticaj nosilaca fašističkih ideja. Pristalicama ustaškog pokreta naročito je smetalo što je profesor Džemšid Šarić u borbi protiv nosilaca fašističkih ideja veoma domišljato, razborito i argumentovano ogoljavao fašizam prikazujući ga na primjerima fašističke bestijalnosti. Iako je bio oprezan u radu, Džemšid nije mogao da izbjegne navođenje primjera ko su pristalice fašističkih, ustaških ideja, kakvi su to ljudi i s kakvim pobudama prihvataju fašističke ideje. Među licima pomoću kojih je ilustrovao da se u redovima fašističkih pristalica može najčešće naći društveni ološ, nasilnici, šićardžije i primitivan, prevaren narod, Džemšid je pominjao i imena nekih Mostaraca. Ustašama je to bilo poznato.

Prije nego što je počeo ustaški obračun sa svima koji su smetali ustaškoj vlasti, profesor Džemšid Šarić počeo je da prima prijetnje od ustaša. Poručili su mu da će platiti za svoju antiustašku i komunističku djelatnost. Džemšid je prijetnje shvatio ozbiljno, ali se nije prepao. Sastajao se sa drugovima i počeo da saraduje u pripremama za ustanak. Kada su ustaše otpočele sa hapšenjem i ubijanjem srpskog stanovništva, profesor Džemšid Šarić bio je ubijeđen da bi ustaše mogle ostvariti ranije prijetnje. Zbog toga je počeo da se krije od ustaša. Pored potrebne opreznosti činilo mu se da je nedovoljno siguran u Mostaru pa je odlučio da

napusti rodni grad. Za mjesto privremenog boravka, gdje će biti sigurniji, odabrao je Bivolje Brdo, seoce Domanovići, sa desne strane. U Bivoljem Brdu imao je rodbine i prijatelja za koje je znao da će ga srdačno primiti i priteći mu u pomoć. Dolazak Džemšida Šarića u Bivolje Brdo i pored velike opreznosti nije ostao nezapažen za ustaše. Kad se Džemšid odmorio i kad mu se činilo da je izbjegao ustaše, nenadno je dobio poziv od ustaških vlasti da se javi u Čapljini. Bio je veoma iznenađen i uznemiren. Da je u Mostaru lakše bi se snašao i odlučio šta da radi. Nazirao je opasnost ali je u isto vrijeme razmišljao i o nekim činjenicama koje su ga umirivale. Bilo mu je lakše što ga traže ustaše iz Čapljine a ne iz Mostara. Pomišljao je i na mogućnost da ga ustaše traže zbog privremenog boravka u naselju koje je u blizini Čapljine. Možda nije ništa opasno. Ljudi sa kojima je kontaktirao dok je boravio u Bivoljem Brdu, mislili su da mu ne prijete nikakva opasnost jer ustaše nisu dirale Muslimane. Do tada su ustaše hapsili samo Muslimane komuniste koji su bili kompromitovani. Džemšid je bio komunista po ubjeđenju i uskoro je trebao biti primljen u članstvo Komunističke partije Jugoslavije. Njegov rad i ideološka opredjeljenost poznata je ustašama u Mostaru a da li je poznata ustašama u Čapljini to mu nije bilo poznato. Odmjeravajući razloge da li da se javi ustašama ili da se ne javi Džemšid je odlučio da se odazove pozivu. Otišao je u Čapljinu nemiran i pun neizvjesnosti. Čim se prijavio ustaškim vlastima, bio je uhapšen. Prevario se u ocjeni opasnosti od ustaša. Zanemario je činjenicu da su neki đaci iz Čapljine i njene okoline bili đaci mostarske gimnazije i da je među njima bilo đaka koji su bili dobro upoznati sa njegovim ideološkim radom. Upravo, Džemšid je zanemario činjenicu da su neki od tih đaka bili odani ustaškom pokretu. Kad je otkrio i ko ga je tražio i zašto ga je tražio, bilo je kasno da se bilo

šta uradi za spas. Brutalno ponašanje ustaša prema zatvorenicima nije mimošlo ni profesora Džemšida Šarića. Kad je prošao kroz ruke nasilnika i ubica, izgledao je veoma loše. Tragovi nasilju bili su veoma vidljivi. Poslije batinanja bio je zatvoren i bačen među ostale zatvorenike koji su čekali kada će ih ustaše povesti na gubilište.

Jedne junske noći 1941. godine odvedena je veća grupa. U njoj se nalazio i profesor Džemšid Šarić. Svi ma su ruke bile vezane žicom koja se usijecala u meso. Ustaše su svoje žrtve vodili u pravcu jedne od brojnih jama u koje su bacali nevine žrtve. Jama u koju su vodili Džemšida i njegove saputnike nalazila se u blizini Čapljine. Prije bacanja u jamu ustaše su vezane žrtve ubijale noževima ili udarcima tupim predmetima u glavu. Jedna od žrtava dovedenih pred jamu u junskoj noći 1941. godine bio je profesor Džemšid Šarić. Ostalo je uvijek nepoznato da li su ustaše postupile prema Džemšidu isto kao prema ostalim zatvorenicima iz njegove grupe ili su ga živa bacili u jamu.

Poslije zločina ustaša u narodu se pričalo da su neki seljaci čuli Džemšidove molbe da ga izvuku iz jame, ali da se nisu smjeli zadržavati jer su ustaše dovodile u jamu nove žrtve.

Svirepi ustaški zločin ugasio je život savjesnog prosvjetnog radnika, primjernog vaspitača i dosljednog borca za stvaranje svjetlije budućnosti naših naroda. Plod njegovog rada živio je u srcima mnogih mladih ljudi koji su trajno prihvatili ideje za koje se borio Džemšid Šarić. Kada su krenuli u borbu protiv okupatora i domaćih izdajica, uspomena na profesora Džemšida Šarića nije slabila nego je živjela u njima zajedno sa magijskom snagom ljepote borbe za opšte dobro i slobodu.

DRAGICA KRNIĆ

Sa razvojem radničkog pokreta postepeno se mijenjao odnos muškarca prema ženi. Naslijeđena stara shvatanja o ženi, njenim sposobnostima i mjestu i društvu lagano su nestajala. Sazrijevalo je mišljenje da se ne može održati nazadno shvatanje da žena mora biti podređena i da je nesposobna za aktivnije učešće u društvu.

U Bosni i Hercegovini, zbog neprosvjećenosti i veće zaostalosti u razvoju, duže su zadržavana konzervativna mišljenja o ženi i njenom mjestu u društvu. Emancipacija žene tekla je sporo, sa malim promjenama položaja žene u društvu. Tek od druge decenije dvadesetog vijeka osjeća se veće učešće žena u revolucionarnom pokretu. U radnim organizacijama, u demonstracijama i štrajkovima pojavljuju se pored muškaraca i žene koje se bore za svoja prava. Žene radnice, intelektualke i seljanke naročito su bile aktivne u Antifašističkom

frontu žena prije izbijanja rata između fašističke Njemačke i Jugoslavije. Jedna od brojnih aktivnih žena naših naroda, za vidnije učešće žena u društvenom životu i revolucionarnom pokretu bila je i profesorica Dragica Krnić.

Rođena je 15. septembra 1911. godine u Brčkom. Njen otac, učitelj Stevan Krnić, ubrzo poslije rođenja Dragice preselio je u Bijeljину gdje je imao povoljnije uslove za rad. Za novo mjesto službovanja Stevana Krnića biće vezan čitav dalji život Dragice Krnić. Poslije završetka osnovne škole Dragica je nastavila školovanje u Državnoj realnoj gimnaziji u Bijeljini. Tokom školovanja isticala se bistrinom i neobičnom duhovnom radoznalošću. Brižljivo je obavljala svoje dužnosti postižući redovno lijep uspjeh. Rano je ispoljila ljubav prema književnosti pa je rado provodila vrijeme u čitanju vrijednih djela iz naše i strane književnosti. Uporedo sa čitanjem knjiga ispoljavala je i svoje stvaralačke sposobnosti u književnosti. U nižim razredima gimnazije plašljivo je krila svoje radove, ali u starijim razredima je nestalo straha. Učestvujući u radu literarne sekcije postepeno je otkrivala svoje sposobnosti dok nije postala jedan od najaktivnijih članova. Među drugovima i drugaricama bila je cijenjena zbog zrelosti njenih radova i solidnog poznavanja literature. Dragica je imala niz lijepih osobina pomoću kojih je lako uspostavljala lijepe odnose sa svojim školskim drugovima i drugaricama. Njena ljupkost, vedrina, urođen optimizam, neposrednost i dobronamjernost budili su simpatije prema Dragici i svima koji su sa njom kontaktirali.

Dragica je širila krug poznanstava u školi i u gradu. Upoznavala je mnoge omladince i omladinke među kojima je bilo dosta naprednih srednjoškolaca i radnika. Boljim upoznavanjem svojih poznanika otkrila je da napredni omladinci imaju izvjesne osobine i težnje

što plijene svojom ljepotom i zanosom za nešto uzvišenije, humanije i pravednije. Nailazila je na razne ličnosti u literaturi što su zračile moralnom ljepotom i težnjama za stvaranje drugačijih odnosa među ljudima i u društvu, ali to je bilo manje privlačno od susreta sa sličnim ljudima u životu, u sredini gdje živi. Dragica Krnić dužim drugovanjem sa naprednim omladinima neosjetno je prihvatila ideje za koje su se oni borili i počela je postepeno da se uklapa u organizovani politički rad. Radila je u omladinskoj organizaciji kojom je direktno rukovodio istaknuti revolucionar Fadil Jahić — Španac. Učestvovala je u raznim omladinskim akcijama koje je organizovala Partija postajući sve odlučniji saborac naprednih ljudi u Bijeljini.

Gimnazijsko školovanje završila je uspješno u julu 1930. godine. Pri odabiranju studija nije se dvoumila. Izabrala je književnost, ono što je stalno voljela. Studirala je u Beogradu. Od početka studiranja prišla je naprednoj studentskoj omladini učestvujući i u mnogim političkim akcijama. Veće interesovanje i određeniju aktivnost ispoljila je u borbi studentske omladine za razvijanje naprednih ideja među ženskom omladinom. Zajedno sa istaknutim borcima za veća prava žene i njeno aktivnije učešće u društvenom i političkom životu Dragica je učestvovala u radu raznih sekcija, družina, u spremanju priredbi i u pripremanju i rasturanju propagandne literature. Upoznala je mnoge studentske rukovodioce sa kojima je kasnije održavala stalnu vezu. Dragica Krnić je znala da uskladi svoj rad u naprednom studentskom pokretu sa redovnim studiranjem. Na vrijeme je polagala ispite i uredno obavljala ostale svoje dužnosti.

Diplomski ispit položila je 18. oktobra 1935. godine. Sa diplomom Univerziteta u Beogradu, Filozofski fakultet, XII grupa nauka, vratila se u Bijeljину sa željom da što prije počne da radi kao vaspitač omladine. Strpljivo je čekala vijest da je dobila zaposlenje, ali

takva vijest dugo nije stizala. Prošla je godina dana u uzaludnom iščekivanju. Dragica je bila prinuđena da daje instrukcije učenicima kako bi bar donekle olakšala ocu izdržavanje porodice. Vrijeme je teklo a od zaposlenja nije bilo ništa. Očigledno da joj vlasti nisu oprostile njenu aktivnost među srednjoškolskom i studentskom omladinom. Od policije je mogla dobiti samo loše preporuke za zaposlenje. Nakon dvije godine čekanja dobila je zaposlenje. Od 13. 1. 1938. godine radila je kao suplent u Građevinskoj školi u Blacu (južna Srbija). Nije se još čestito ni snašla u Blacu, a već je dodijeljena na rad u Državnu realnu gimnaziju u Prokuplju. Radu u školi Dragica Krnić prišla je sa oduševljenjem. Brzo je ispoljila svoje stručne i pedagoške vrijednosti i svoju spremnost da sarađuje sa omladinom. Njeni rezultati u radu bili su zapaženi, naročito njena napredna shvatanja. Ni u Prokuplju se nije dugo zadržavala. Od 13. septembra 1939. godine radila je u Državnoj realnoj gimnaziji u Mostaru. U rješenju je stajalo da je nastavnica Građevinske škole u Mostaru, ali se dodjeljuje na rad u gimnaziji.

Dragica je doputovala u njoj do tada nepoznati grad. Istina predstave o Mostaru i njegovim ljepotama stekla je još ranije na osnovu poezije Alekse Šantića, Jovana Dučića, Osmana Đikića i proze Svetozara Ćorovića i Hamze Hume. Mostar je i u poeziji i u prozi mostarskih književnika bio primamljiv i poetičan. Dragica se nadala da će Mostar izgledati onakav kakvoga je doživljavala u literaturi i da će pod mostarskim podnebljem doživjeti prijatne dane. Iako se stvaran izgled Mostara razlikovao od onoga u literaturi, Dragica se nije razočarala. Mostar joj se svidio i u njemu se prijatno osjećala. Radeći u mostarskoj gimnaziji lako se prilagodila novom kolektivu. Ranije stečeno iskustvo u radu sa omladinom pomoglo joj je da brzo uspostavi dobre odnose sa učenicima i da stekne njihovo povjerenje i naklonost. Njena ljepota i posebno prijatne i

ljupke crte lica ne manje su tome doprinijele. Razvijajući interesovanje za literaturu Dragica Krnić je u svojim predavanjima unosila sav svoj zanos i ljubav prema književnosti. U predavanjima je utkala savremenije i slobođnije tumačenje ove grane umjetnosti. Njene časove učenici su dočekivali sa radošću jer su na njima osjetili ljepote književnosti. Tad su u predavanjima i u diološko djelovanje. Dragica je vješto, nenametljivo, a ipak sugestivno djelovala na usvajanje progresivnih stavova.

U nastavničkom kolektivu Dragica Krnić je uživala ugled vrijednog, stručnog i savjesnog prosvjetnog radnika. Uspjela je da stekne simpatije u kolektivu, a naročito među mlađim profesorima. Bližim upoznavanjem sa profesorima otkrila je da su mnogi od njih napredni intelektualci a neki i njeni politički istomišljenici pa je sa njima održavala i prisnije odnose. Zajedno sa njima priključila se organizovanom radu sa omladinom. Dragica je najradije i najčešće bila u društvu sa profesorima Marom Zuber, Safetom Krupićem, Džemšidom Šarićem, Dušanom Mučibabićem, Danilom Vukajlovićem i dr. Safetom Mujićem. Sa njima je doživjela dosta prijatnih časova na izletima, priredbama, sijelima i na raznim sastancima kada su raspravljali o društvenim temama koje su ih privlačile. Svi su bili uključeni u raznovrstan i veoma bogat politički život grada. Djelovali su u raznim organizacijama, društvima, sekcijama, bibliotekama i klubovima kao nosioci naprednih ideja i smjeli borci za ideje koje je propagirala Komunistička partija Jugoslavije. Dragica je pored vanškolskog rada sa srednjoškolskom omladinom bila veoma aktivna i u radu Muslimanske narodne biblioteke. Zajedno sa naprednim intelektualcima i nekim rukovodiocima iz radničkog pokreta bila je angažovana u radu sa ženskom omladinom. Ispoljila je smisao za organizovanje raznih priredbi pomoću kojih se može

uspješno djelovati na omladinu. Vršila je izbor napredne avangardne poezije, odabirala dramske tekstove i uvijek bavala programe. Brinula se za muzički dio programa. Ranije uspostavljene veze sa drugovima i drugaricama iz Beograda nije prekidala. Drugovi su joj slali propagandnu literaturu i druge razne materijale što su se mogli uspješno da koriste za rad sa omladinom. Dragica je bila jedna od najaktivnijih žena u propagiranju lista za žene »Žena danas«, koji je izlazio u Beogradu, uređivali su ga žene komunisti. U svom raznovrsnom djelovanju prihvatila je i poziv predavača za razne teme.

Djelatnost Dragice Krnić u Mostaru nije ostala nezapažena ni policiji. Kad je policija primijetila da Dragica kontaktira sa politički sumnjivim osobama, obratila je veću pažnju i na nju. Znalo se za raniju djelatnost Dragice za vrijeme školovanja u Bijeljini i Beogradu pa nije bilo teško zaključiti da ona i tu nastavlja svoju političku aktivnost. Druženje sa Safetom Krupićem i povremeni kontakti sa dr. Safetom Mujićem policiji su bili naročito sumnjivi. Profesor Safet Krupić bio je poznat policiji kao komunista, a za Safeta Mujića su vjerovali da je jedan od organizatora komunističke djelatnosti među intelektualcima. Ni ostali intelektualci, sa kojima se sastajala Dragica Krnić, nisu bili ljudi od kojih se može očekivati lojalnost prema vlasti. Kada je policija pomoću svojih doušnika saznala nešto određenije o političkoj aktivnosti Dragice Krnić i došla do nekih pouzdanijih podataka na osnovu kojih se može vjerovati da je aktivna u komunističkoj djelatnosti, odlučila je da iznenada izvrši pretres njenog stana. U zoru 12. septembra 1940. godine policajci Budak Pero i Hočevanar Ivo približili su se kući broj 14 u ulici Baščina. Motrili su na kuću i čekali. Tačno u zakazano vrijeme u 6 sati i 30 minuta upali su u stan i počeli pretres. Još nerasanjena Dragica je gledala kako policajci preturaju stvari po stanu i pažljivo

zaviruju da nešto pronađu. Nakon pretresa koji je trajao čitav sat policajci su odustali od daljnjeg traženja. Bili su zadovoljni onim što su našli. Napravili su zapisnik u koji su unijeli svoj lov.

U zapisniku je konstatovano:

Pri pretresu nađeno je i to:

1. Politički vjesnik od 1. kolovoza 1940. godine, dva letka.

2. Letak »Cijeloj Hrvatskoj javnosti«, potpisan »Prijatelji bivših dobrovoljaca Republike Španije — u Banovini Hrvatskoj« od 7. studenog 1939. godine.

3. Letak »Protiv imperijalističkog rata«, potpisan »Centralni komitet saveza Komunističke omladine Jugoslavije«.

4. Okružno pismo od 12. 10. 1939. godine, izdano od uredništva »Žena Danas«.

5. Okružno pismo od uredništva »Žena danas« (apel za pravo glasa žena, primjedba piščeva).

6. Letak »Obavještenje omladini i javnosti« od 3. prosinca 1939. godine, potpisan »Ujedinjena studentska omladina«.

7. Letak »Studentima Beogradskog univerziteta«, potpisao »Akcioni odbor studentskog stručnog odnošenja«.

8. Letak »Istina o događajima i situaciji na Beogradskom univerzitetu« od 11. prosinca 1939. godine.

9. Letak »Protiv rata« od 17. listopada 1939. godine, potpisan »Ujedinjena studentska omladina«.

10. Letak koji počinje sa »Narode« od 7. rujna 1940. godine, potpisan »Ujedinjena studentska omladina«.

11. Dopisnica adresirana na gospodina Ratka Lješevića, student prava, Mostar — Brkića broj 1.

12. Jedan blok »Soko V« sa raznim pribilješkama.

13. Knjiga »Narod i omladina Francuske«, izdana 1938. godine.

14. Džepni kalendar »Kromos« 1939. godine sa raznim pribilješkama.

15. »Dokumenti o Finskoj« (izdano u Zagrebu 1939. godine, govor Molotova od 31. oktobra 1939. godine, piščeva primjedba).

16. Slika Maksima Gorkog.

17. Razne pribilješke.

18. Recitacija »Budi se seljače«

19. Recitacija »Nosači«

20. Pjesma »Pominju« pominju«

Na kraju zapisnika nalazi se potpis Dragice Krnić kojim potvrđuje da je sve u zapisniku nađeno u njenom stanu. Na osnovu pronađene komunističke propagandne literature policija je 12. septembra 1940. godine uhapsila Dragicu Krnić. Istog dana Dragicu je zapisnički saslušao policajac Petar Budak. Rutiniran u svom poslu Budak je prije saslušanja otpočeo razgovor u kome je Dragici saopštio da policija sve zna o komunističkoj djelatnosti u gradu i da joj je poznat rad svakog sumnjivog pojedinca među intelektualcima. Usput je spomenuo društva i organizacije gdje djeluju komunisti navodeći neka imena intelektualaca kao potvrdu svog dobrog poznavanja komunističke djelatnosti. Među pomenutim intelektualcima posebno je isticao ime dr. Safeta Mujića. Lagano je tkao svoju mrežu u koju je htio da uplete Dragicu. Htio je od nje da dozna kako je organizovan politički rad, imena nekih ljudi i oblike, forme rada. Napomenuo je da mu je poznat njen rad u Muslimanskoj biblioteci i rad sa omladinom, naročito ženskom. Poslije uvoda i priprema zahtijevao je od Dragice da mu kaže kako je radila sa intelektualcima u širenju komunističke aktivnosti i o njenoj angažovanosti u borbi za ženska prava. Ponovo je Budak spomenuo dr. Safeta Mujića tražeći da Dragica objasni kakva je bila njena saradnja sa dr. Safetom Mujićem. Dragica je osjetila policajčeve namjere i nije dozvolio da se zbuni i kaže ono što ga interesuje. Odgovorila je:

— Ja sam jedino u mom užem društvu u Mostaru ispoljavala načela ženskog prava i ženske ravnopravnosti. U mom užem društvu su većinom osobe po intelektualnoj sposobnosti meni ravnopravne i akademski naobražene pa prema tome u tom društvu morala sam voditi i diskusije. Meni je to društvo simpatično. Čula sam da je dr. Mujić odličnih sposobnosti kao ljekar i socijalan čovjek, tj. human, dobrog srca, čovjek koji ne naplaćuje od osoba vrlo siromašnog stanja koji ne mogu da plate. Nisam primjetila da ispoljava komunistička načela.

— Možete li objasniti porijeklo letaka?

— Dobila sam poštom iz Bijeljine u kolovozu tekuće godine.

Jedan letak sam dobila samo u zatvorenoj kovčici. Mislim iz Mostara.

— Zašto letak niste dali policiji?

— Smatrala sam da dotični letak daje obavještenje o korporativnom smislu.

— Šta kažete na mjesto »Nećemo korporativni sistem fašizma« hoćemo pravu narodnu vladu, radnika i seljaka, vladu kruha, mira i slobode«, ili »Ni London, ni Berlin, već Moskvu«?

— Smatram da je to marksistički stav prema korporativnom sistemu, pa svakako da je to komunistička propaganda. Petar Budak želi svakako da sazna ko je davao letke Dragici. Ponovo se vraća na porijeklo letaka i postavlja pitanje:

— Objasnite mi porijeklo letaka pod brojem dva, u zapisniku letak »Cijeloj Hrvatskoj javnosti«?

Dragica ponovo izbjegava otkrivanje veze pomoću koje dobiva letke. Odgovorila je:

— Ne sjećam se sadržine letka. Neko mi je dao taj letak, ali ne znam ko je.

— A letak pod brojem 3 čiji je naslov

»Protiv imperijalističkog rata«?

Dragica se brzo snašla i dala veoma ubjedljiv odgovor:

— Ja kao žena, ubijedena sam pacifista. Vjerovatno su doznale meni nepoznate osobe da sam nače lno protiv rata pa su mi radi toga poslali ovaj letak.

— A letak broj 4, »Dragica drugarice«, izdan u Beogradu 12. 9. 1939. godine?

— Ovo sam dobila kao član društva »Ženski pokret« u Beogradu.

— A letak broj 5?

— Isto tako.

Petar Budak je postavljao isto pitanje za letke od broja 5 do broja 9 i uvijek dobivao odgovore da je letke dobivala poštom. Policajac se nadao da će imati više uspjeha pri daljim pitanjima. Pri pretresu stana nađen je nemarno vođen zapisnik sa nekog sastanka. Moglo se nazirati da se radi o nekoj skupštini na kojoj su doneseni neki zaključci, promjene u sastavu i zaduženjima.

Budak je postavio pitanje:

— Recite mi nešto o zapisniku od 7. 9. 1940. godine tj. o vanrednoj skupštini?

— Zapisnik sam postavila ja a sastanak je održan za popunjavanje odbora zbog premještaja nekih članova istog odbora u Mostaru.

— Zašto skupština nije prijavljena vlastima?

— Ovo je bilo kao oproštajno veče premještenih profesora.

Budak se nije dalje zadržavao na osvjetljavanju ovog sastanka jer je Dragica znalački vodila zapisnik. U njemu nije bilo nečeg što bi moglo kompromitovati bilo kojeg učesnika na sastanku niti je u zapisnik unosila pojedinosti. Za sebe je stavila neke činjenice koje je mogla samo ona da odgonetne. A očigledno radilo se o sastanku naprednih profesora koji su u udruženju profesora širili ideje Partije. Naredno pitanje Petra Budaka odnosilo se na podatke i pribilješke iz

jenjenog notesa »Soko V«. Policija je primjetila da se neki podaci odnose na rad Muslimanske biblioteke. U zabilješkama su u obliku podsjetnika zabilježene neke teme i plan rada. Budak je Dragici rekao da zna za njenu aktivnost u Muslimanskoj biblioteci i da mu je poznata njena saradnja sa članovima biblioteke. Pošto je tražio od Dragice da mu nešto određenije kaže o svom radu i radu dr. Safeta Mujića u biblioteci. Na kraju je upitao:

— Šta možete reći o pogledu sadržine napisane u notesu pod brojem 12?

— To sam ja pisala. Član sam Muslimanske biblioteke. Često sam posjećivala biblioteku jer sam tamo odlazila radi lektire. Osim toga tamo sam odlazila zbog ča-janke, igranke, koje su se tamo održavale a i zbog predavanja. Zatim da je dr. Mujić držao tamo predavanja o stručnim pitanjima.

Ništa više Dragica Krnić nije htjela da kaže.

Ovim pitanjem i odgovorom završeno je saslušanje Dragice Krnić u policiji. Policija je imala dosta kompromitujućeg materijala na osnovu koga može da krivično goni optuženu. Odmah je pokrenut krivični postupak zbog krivičnog djela u članu 1. tačka 1. i 2. Zakona o zaštiti javne bezbjednosti i poretka. Uprava mostarske gimnazije obaviještena je iz Okružnog suda da je profesorica Dragica zatvorena 14. 9. 1940. godine u njihovom zatvoru. Iz policije Dragica je dospjela u sudski zatvor radi daljeg ispitivanja i suđenja. Pred policijom se držala dostojanstveno. Od nje nisu ništa saznali. Kako će biti na novom saslušanju i da li su nešto novo policajci doznali, bilo je pitanje koje je Dragica sebi postavljala. Osamljena u zatvoru razmišljala je o dotadašnjem svom radu sa omladinom. Sjećala se lijepih doživljaja na raznim priredbama, u literarnim sekcijama, u dramskim društvima, prijatnih doživljaja na izletima, lijepih mladalačkih pjesama i raznih diskusija. Razmišljala je o propagandnoj lite-

raturi i njenom dejstvu na omladinu. Prisjećala se pojedinih mjesta iz letaka koji su bili borbeni i mobilizatorski.

»Svim ljudima plemenita srca, čovječnosti i pravdnosti, svim koji su pratili sa simpatijama i prave borbu španskog naroda, upućuje se ovaj apel. Zauzmite za slobodu bivših španjolskih republikanskih dobrovoljaca iz Jugoslavije i omogućite im povratak u zemlju« ...

»Mladi komunisti,

Budite prvi u borbi vaše generacije, budite verni primeru vaših drugova, palih u tamnicama vojno-fašističke diktature i na bojnim poljima Španije. Naoružani velikim učenjem Marksa, Engelsa, Lenjina i Staljina, budite prvi borbeni odred vaše generacije ...

Engleski lordovi, francuski bankari, mi nećemo da budemo nemački Slovaci ni francuski Marokanci ...

Protiv rata, za slobodu, demokratiju i raznopravno st naših naroda, za prava i bolji život mlade generacije. Pod zastavom junačke Komunističke partije Jugoslavije u borbu za svoju i našu budućnost.«

Misli Dragice Krnić zaustavile su se na pribilješka ma u notesu i u kalendaru. Tu su za policiju očigledni dokazi da je učestvovala u komunističkoj propagandi kao aktivan učesnik. U notesu je jasno napisan tekst refrena himne Sovjetskog saveza »Široka strana«, zatim ruske pjesme »Čupčik, Čupčik«. »Pjesma o Čapa jevu« i pjesma sovjetskih pilota »Sve više i više«. Od naših pjesama zabilježen je čitav tekst pjesme »Bilećanka«. Zabrinutost Dragice Krnić bila je ne toliko zbog navedenih pjesama koliko zbog pjesama na osnovu kojih se moglo zaključiti da je učestvovala u davanju priredbi sa veoma uspjelim tačkama za širenje komunističkih ideja. U notesu je zabilježila pjesme: »Nosači«, »Budi se seljače«, »Sjećam se sjećam« i »Pjesma o prostitutki«. Uz pjesmu »Nosači« i »Budi se seljače« Dragica je pored teksta otkucanog na pisačkoj

mašini izvršila i podjelu na izvođače po glasovima za solo i horsko izvođenje. Ovako je Dragica zamislila izvođenje pjesme »Nosači« i »Budi se seljače«.

NOSAČI

BASOVI — NOSIMO

TENORI — KIČMA SE SAVIJA

ŽENE — OD TOVARA

SVI — NOSIMO

MUŠKARCI

SOLO

— Cijela tijela peče i grize znoj.
U golo meso ramena usjekla
se užad samara.
Svak je od nas prljavi tegleći
konj.

SVI

— Nosimo, nosimo za drugoga,
za drugoga sve naše kičme i
pokretni kružni hod.

BASOVI

— Nosimo, nosimo za druge, za
druge su naše kičme.

TENORI I

ŽENE

— U znoju i smradu pod svakim
našim korakom podrhtava te-
retni brod.

SVI

— S kikastom zastavom zemlje
daleke

1. SOLO

— A oni dolaze i odlaze

2. SOLO

— S čudnim imenom teretnjaci

1. SOLO

— Pristaju iz daljine uz obale is-
pod mosta

2. SOLO

— Tegli nosaču, brže psuje na
svom jeziku Naci

1. SOLO

— Duboko negdje

SVI

— U utrobi krvavo se rađa —
dosta

2. SOLO

— Jer svaki je od nas imao jednu noć u ovoj noći, u ovoj noći između robije i bescijene prostitutke — jednu noć u kojoj mu je postalo jasno

SVI

— Da novo neće doći dok nosimo i podnosimo ćutke

1. SOLO

— I znamo

TENORI

— U Hamburgu živi drug

BASOVI

— I u Španiji

SVI

— U cijelom svijetu

1. SOLO

— Sutra stiže novi brod

SVI

— Veliki istovar će mu početi

1. SOLO

— Tijela su naša od čelika

2. SOLO

— Srca

SVI

— Dinamo motori. S pjesmom ćemo sudbinu svijeta pronijeti.

BUDI SE SELJAČE

SOLO ALT

— Već težak i mutan, zimski, crn, prolazi san

SOLO SOPRAN

— Proljeće sviće bujno, svjetliji ide dan

POLA HORA

— Vrijeme je, seljače, vrijeme je i tebi jednom da svane dan

CIJELI ŽENSKI

— Vrijeme je da i tebi napokon sunce grane

HOR

BAS OSLO

— Otvori oči, seljače brate,

1. SOLO

— I smjelo digni patničko čelo

1/2 MUŠKOG

— Jer život ovaj dat je i za te

HORA

CIJELI MUŠ.

— Pođi već jednom kroz njega smjelo

HOR

- SVI — Otrgni se jednom iz okova vječnih
- TENORI — Dosta si trpeo, ćutke bez riječi
- SVI — Mani se jednom molitava liječnih samo će borba da te izliječi
- SVI — Znaj da nikad niko neće reći ti hvala da nikad niko ne da ti priznanja
- M. HOR — Pričja je tvoja sve što imala ti još ne dođe do čovječijeg znanja
- Ž. HOR — Rugaju se s tobom oni što ih hraniš
- SOLO ALT — I gore te drže no tegleću stoku
- M. HOR — A ti im se klanjaš. U ratu ih braniš orobljen i prezren na svakom koraku
- OSLO SOPRAN — Podigni već, čelo i otvori oči
- SVI — Dosta je već, dosta, jednom se probudi
- II BAS SOLO — Sa radnikom put slobode krči
- SVI — Velika i nova zora rudi

U notesu je bila zapisana i pjesma »Pomnju, pomnju« (sjećam se, sjećam). Zbog svoje poetičnosti i lijepe melodije Dragici Krnić ova pjesma se posebno svidjela. Često je pjevušala ovu pjesmu poistovjećujući se sa osjećajem mladog zatvorenika. U tamnici činilo joj se da je pjesma još ljepša zbog slične sudbine koju je doživio mladić kome je posvećena i njene momentane situacije u zatvoru. Pjesma glasi:

Govorila mi je često moja mati
Ne druži se s lopovima
Poslaće te na robiju
Skovaće te okovima

PRIPJEV

Sjećam se, sjećam se ja
kako me je majka ljubila
i kako mi je često govorila

Ošišaće tvoju gustu kosu
sve do kože
vodiće te žandari
po majci Rusiji

Ja nisam krao, nisam robio,
Ja sam samo ljubio slobodu
Dospio sam u Sibir, na robiju
u najranijoj mladosti

Pozvana je Dragica Krnić na ponovno saslušanje. Morala je da da izjavu istražnom sudiji. Iz ranijeg saslušanja pred policijom nije bilo priznanja niti je policija od Dragice mogla nešto određenije saznati o njevoj komunističkoj aktivnosti. Istražni sudija obratio je veću pažnju od policije na zaplijenjene notese iz kojih se moglo zaključiti da je učestvovala u organizovanju priredbi sa komunističkom propagandom.

Na pitanje šta može da kaže o recitaciji »Budi se seljače«. Dragica je odgovorila:

— Recituju »Budi se seljače« pribilježila sam samo radi interesovanja za horsko pjevanje.

— A za recitaciju »Nosači«?

— I ona me interesuje samo radi horskog pjevanja.

— A pjesma »Sjećam se, sjećam se«?

— Pjesmu »Pominju, pominju« pribilježila sam jer mi se dopala.

U optužnici podignutoj protiv Dragice Krnić najviše je bilo optužbi zbog njenog političkog rada u Muslimanskoj biblioteci.

Istražni sudija želi da sazna nešto o radu u Muslimanskoj biblioteci. Napomenuo joj je da je optužena za komunističku djelatnost u biblioteci. Postavlja pitanje-

— Šta možete reći za rad u Muslimanskoj biblioteci?

— Istina je da sam član Muslimanske biblioteke u Mostaru u koju sam zalazila radi upoznavanja lektire. To je javna biblioteka koja je dozvoljena od vlasti. Predavanja koja su držana u Muslimanskoj biblioteci odođena su od strane policije, prema tome isključeno je da se u biblioteci širila komunistička propaganda.

Zbog uspješne odbrane Dragice Krnić i nedostatka konkretnih kompromitujućih dokaza istražni sudija napušta dalje ispitivanje o radu u Muslimanskoj biblioteci.

Istražnog sudiju je interesovalo i šta je Dragica radila poslije završetka studija u Bijeljini. Postavio je pitanje u vezi sa njenim radom u Bijeljini dok nije dobila posao, na što je Dragica odgovorila:

— Nakon studija do stupanja u službu bila sam kod kuće u Bijeljini gdje sam živjela od davanja instrukcija.

Sudija nije više postavljao pitanja.

Dragica je željela da olakša svoj položaj pozivajući se na svjedoke koji će potvrditi da su optužbe neosnovane. Nije za svjedoka navela nekog od saradnika nego je zatražila da istražni sudija pozove kao svjedoke profesore Gajića Vasu i Saliha Baljića.

Okružni sud u Mostaru 15. 9. 1940. godine obavijestio je Državnu realnu gimnaziju u Mostaru da je Dragica Krnić 14. 9. 1940. godine »puštena na slobodu uvjetno. Nakon dovršenja konačnog postupka o rezultatu istrage bićete obaviješteni«.

Izlazak iz zatvora davao je nadu da se sve neće za-
vršiti sa većim posljedicama. Dragica je bila usamljena i
jer nije smjela da dolazi u kontakt sa prijateljicama i
drugovima da ne bi nekog dovela u neprijatnu situa-
ciju. Njeni drugovi su joj uspjeli nekako da saopšte da
su uz nju i da je neće napustiti. Čuli su da se izvanre-
dno držala i da policija od nje nije ništa saznala što bi
joj pomoglo da hapsi napredne intelektualce. Hrabrilo
ju je priznanje od drugova da se dobro držala. Neizv-
jesnost daljeg iščekivanja prekinulo je dobijeno rje-
šenje iz Okružnog suda u Mostaru. Kada je Okružni
sud iz Mostara dobio dopis iz Beograda u kome državni
tužilac za zaštitu države oslobađa krivice Krnić Dra-
gicu, izdao je svoje rješenje koje glasi:

R J E Š E N J E

Obustavljanje krivičnog postupka protiv Krnić Dra-
gice zbog krivičnog djela iz člana 1. tačke 1. i 2. Zako-
na o zaštiti javne bezbjednosti i poretka.

R A Z L O Z I :

Državni tužilac suda za Zaštitu države ustanovio je
da nema osnove krivičnog gonjenja protiv Krnić Dra-
gice za bilo koje krivično djelo.

OKRUŽNI SUD MOSTAR

25. 9. 1940.

Dok još sud nije okončao istragu oko krivice Krnić
Dragice, školske vlasti potrudile su se da Dragica što
prije izgubi službu. Čak joj nisu dozvolili da prije ot-
puštanja iz službe dobije rješenje na osnovu kojega je
otpuštena. Dragica Krnić bila je otpuštena na osnovu
telegrama. U rješenju banske vlasti Banovine Hrvatske
dato je sljedeće obrazloženje:

»Na osnovu člana 1, 2, 3 i 13. Uredbe o odnosima banovinskih službenika od 12. listopada 1939. godine, a u vezi paragrafa 104. tač. 16. Zakona o činovnicima odlučujem:

da se Krnić Dragica, nastavnik Građanske škole u Mostaru na radu u Realnoj gimnaziji u Mostaru, otpušta iz banovinske službe.

ZAGREB, dne 23. rujna 1940.
Dr. ŠUBAŠIĆ

Otpuštanjem iz službe Dragice Krnić je bila prinuđena da napusti Mostar. Rastanak sa drugovima i drugaricama iz Mostara na Dragicu je veoma dirljivo djelovao. Opraštala se od ljudi sa kojima je provela nezaboravne dane. Svi su joj se zahvalili za njen rad u Mostaru, a posebno su joj odali priznanje za dostojanstveno držanje u zatvoru. Na rastanku data su i obećanja da će se ponovo sastati i održavati vezu. Dragica je otputovala iz Mostara i nikad se više nije vratila u voljeni grad. Otputovala je u svoju Bijeljину da se malo sredi nakon mučnine koju je nakupila u policijskom i sudskom zatvoru i da pokuša naći novo zaposlenje. Žigosana od policije kao osoba koja se bavi komunističkom djelatnošću i sa lošom preporukom od školskih vlasti Dragica nije mogla bez poteškoća dobiti zaposlenje. Ali uz pomoć drugova iz Beograda uspjela je da dobije zaposlenje u Beloj Crkvi. Ubrzo poslije zaposlenja izbio je rat.

Vjerna do kraja svojim političkim uvjerenjima Dragica Krnić je nastojala da i u novoj sredini djeluje aktivno kao prosvjetni i politički radnik. Brzo se povezala sa revolucionarnim snagama u Beloj Crkvi, i za čitavo vrijeme rata radila je ilegalno dajući svoj doprinos borbi protiv neprijatelja. Grad nije napuštala za čitavo vrijeme okupacije. Kad su jedinice Crvene armije oslobodile Belu Crkvu, Dragica se odmah pri-

ključila Crvenoj armiji da zajedno sa sovjetskim vojnicima učestvuje u oslobodenju zemlje. Provrjena kao odličan borac protiv fašizma Dragica je odmah pozvana u komandu Sovjetske vojske. Bila je tumač jer se dobro služila ruskim jezikom. Jedinice sovjetske vojske oslobađale su zajedno sa našom vojskom jedan dio naše okupirane teritorije. Dragica je sa nestrpljenjem očekivala akcije za oslobodenje Beograda. Kada su počele borbe za oslobodenje Beograda, Dragica je željela da zajedno sa sovjetskim vojnicima učestvuje u borbi. U borbi za oslobodenje Beograda je ranjena. U toku borbe od eksplozije prevrnuo se vozilo u kome se nalazila i Dragica. Pri padu ona se dobro ugruvala i slomila ključnu kost. Sa žaljenjem je napustila borbu jer je morala da se liječi. Nakon specijalnog liječenja, još kao rekonvalensent javila se u jedinicu. Rat je ubrzo bio završen.

Otpočeli su dani obnove ratom porušene zemlje. Uz veliki entuzijazam počela je obnova sa mnogo poteškoća. Naročito se osjećao nedostatak stručnjaka i kvalifikovane radne snage. Bosna i Hercegovina nalazila se u posebno teškoj situaciji jer je na njenoj teritoriji rat ostavio najveća pustošenja, a i najbrojnija ljudske žrtve rata. Iz mnogih krajeva Jugoslavije stizali su ljudi raznih zanimanja da pomognu obnovu Bosne i Hercegovine. Među njima nalazila se i Dragica Krnić. Doputovala je u Sarajevo i odmah se javila nadležnim vlastima da joj odrede šta i gdje da radi. Stigla je u vrijeme polaganja ispita zrelosti pa je odmah uključena u rad jedne komisije. Nakon završetka polaganja završnog ispita sretni maturanti priredili su drugarsko veče. Radovali su se zajedno sa svojim profesorima. U neobičnom vedrom raspoloženju Dragica Krnić je zaželjela da zaigra u kolu. Talasalo se Kozaračko kolo, orile se partizanske pjesme i igrala narodna kola. Igrajući u kolu Dragica se spotakla i nesrećno pala. Težak pad izazvao je povrede nedavno

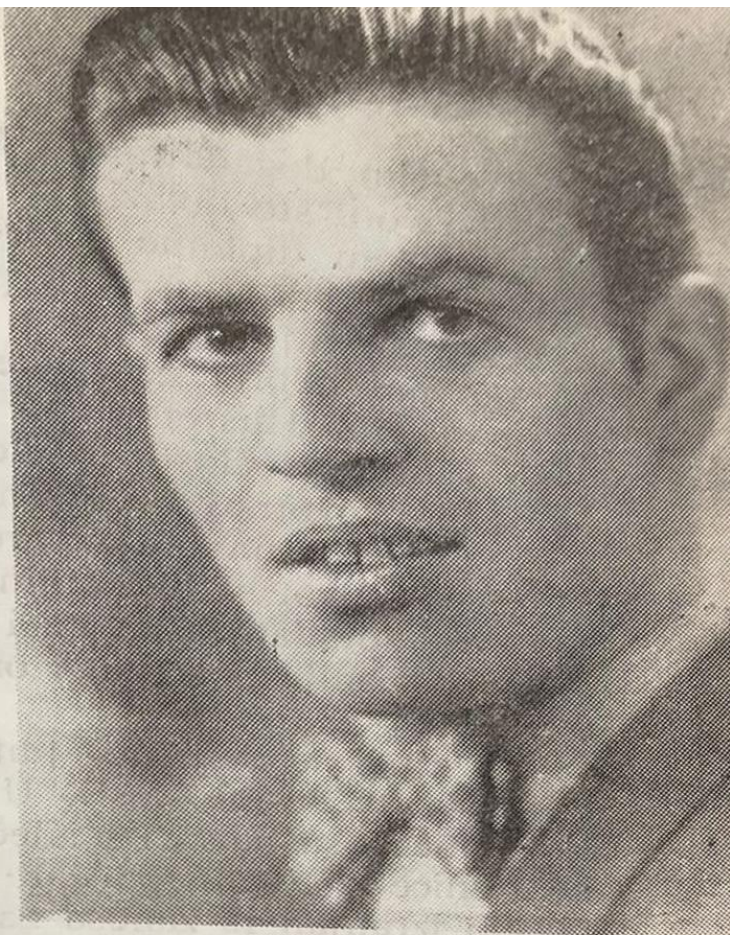

izliječenih rana. Uz pomoć drugova i drugarica dovedena je kući. Noću između 18. i 19. jula 1945. godine Dragica je dobila veliko krvarenje. Zbog velikog gubitka krvi srce ove divne žene, smjele i plemenite napredne intelektualke i odlučnog borca za slobodu svoga naroda prestalo je da kuca 19. jula 1945. godine u 34. godini života.

HUSREF KRPO

U oktobru, mjesecu 1940. godine poslije skoro dva mjeseca odmora Husref Krpo se spremio da počne raditi u struci za koju se osposobljavao. Odmor mu je prišao kao nikada ranije kad se vraćao iz Beograda jer je nakon udvostručeni napora uspio da zavlači svoje. Svoje uspjehe i radost nikada nije odnio kući, nije sa nekim bliskim osobama podijelio. Ovo postalo je zadovoljstvo želio je da podijeli na više svojih susreta, u društvu sa roditeljima, rođinicom, drugaricama i komšijama. Bili su divni ljudi u kojima je osjećao toplinu roditeljske ljubavi i ljube radosti svojih drugova i drugarica što su ljepotu mladosti uz zvonak smijeh i ljubor riječi davali posebnom draž proslavi njegovog uspjeha. Ovakav zadovoljstvo zbog postignutog uspjeha postepeno je bio...

HUSREF KRPO

U oktobru mjesecu 1940. godine poslije skoro dva mjeseca odmora Husref Krpo se spremio da počne raditi u struci za koju se osposobljavao. Odmor mu je prijao kao nikada ranije kad se vraćao iz Beograda jer je nakon udvostručenih napora uspio da završi studije. Svoje uspjehe i radosti nikada nije uživao ako ih nije sa nekim bliskim osobama podijelio. Ovo posebno zadovoljstvo želio je da podijeli na više manjih svečanosti, u društvu sa roditeljima, rodbinom, drugovima, drugaricama i komšijama. Bili su divni časovi u kojima je osjećao toplinu roditeljske ljubavi i iskrene radosti svojih drugova i drugarica što su ljepotom mladosti uz zvonak smijeh i žubor riječi davali posebnu draž proslavi njegovog uspjeha. Osjećaj zadovoljstva zbog postignutog uspjeha postepeno je bio poti-

snut novim događajima i brigama. Treba krenuti u susret životu što dolazi.

Sticanjem diplome Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu Husref Krpo je mogao da se zaposli u nekoj srednjoj školi kao profesor njemačkog jezika ukoliko dobije namještenje. U očekivanju vijesti o zaposlenju Husref Krpo je sve više razmišljao o sebi, svojoj prošlosti i budućem životu. Nalazio se na jednoj životnoj prekretnici koja ga je tjerala da prije prelaska na posao preispita čitav svoj dotadašnji život i život svoje okoline. Želio je da odredi smisao svog dotadanjeg života i da izvuče pouke, kako bi se što korisnije postavio i orijentisao u nastupajućem vremenu.

Sjećajući se pređenog puta, sabirao je različite detalje sopstvene prošlosti. U panorami oživljene prošlosti nicali su parčići i isječci događaja, razne usputne stanice u životu, pa čak i događaji koji su neočekivano izranjali iz zanosa zaborava. Pred njim je nakon dužeg razmišljanja iskrsla veoma reljefno čitava njegova prošlost. Svoj društveni profil mogao je da određuje na osnovu socijalnog porijekla.

Njegov otac, Sulejman Krpo, bio je obućar, i to ne običan, nego »salonski« obućar. Poslije završene zanatske škole u Mostaru išao je na specijalizaciju u Beč gdje je savladao finije vještine svoga zanata. Uspomene na dane provedene u Beču trajno je sačuvao kao i fotografiju »klase« u kojoj se nalazio. Na toj fotografiji među gologlavim, svečano obučenim obućarima iz Austrije, Njemačke, Švajcarske, Mađarske, Poljske i Čehoslovačke, većinom brkajlijama, Sulejman Krpo je sa fesom na glavi bio jedini »predstavnik« Balkana. U mlađim danima bio je izložen raznim političkim djelovanjima, ali je ostao ravnodušan prema idejama koje su propagirane. Jedno vrijeme pokazivao je veće interesovanje za akcije koje su poduzimane za prosvjetno, kulturno i ekonomsko obrazo-

vanje muslimanskog stanovništva u Bosni i Hercegovini. Među kulturnim radnicima što su se isticali u tom poslu posebno je volio i cijenio Osmana Đikića. Kasnije, kada je osnovao porodicu i kada je ona postala brojnija, sve su ga manje interesovale političke prilike. Nije imao vremena ni želje da odgoneta ukrštene političke interese raznih političkih stranaka jer je morao da hrani ženu Abidu, sinove Husrefa, Envera, Aliju, Ejuba i kćeri Fadilu i Hasniju. Sulejman je stvorio u sebi uvjerenje da se političari bore samo za sebične interese pa se nikada zbog politike nije osjećao prevaren u nadama. Jedino je povremeno pokazivao manje ili veće interesovanje za borbu radničke klase, ali se u nju nije želio da uključuje.

Husref je od oca naslijedio osjećaj za pravdu, poštenje i istinu. Od oca je naučio i da bude marljiv i odgovoran za svoje postupke, što se lijepo moglo uočiti tokom Husrefovog školovanja u osnovnoj školi i gimnaziji. Pomoću tih vrlina i svog živog duha Husref se i fizički i duhovno skladno razvijao. Bile su to godine kojih se Husref rado sjećao jer u njima nije bilo ničega što mu je mutilo sretne dane djetinjstva i mladosti. Sjećajući se tih dana Husref je želio da se sjeti da li je u tom dobu njegova života bilo važnijih uticaja na njegova prva ideološka opredjeljenja. Prvo je pomislio na literaturu, na djela koja je rado čitao uživajući u neobičnim događajima i postupcima glavnih junaka svake pročitane knjige. Većinom su to bila poznatija djela iz svjetske književnosti. Povremeno je dolazio i do djela iz savremene književnosti, domaćih i stranih pisaca u kojima je nazirao progresivna ideološka zračenja. Uticaj takvih djela imalo je veći učinak nego organizovana politička djelatnost tadašnjih prosvjetnih vlasti. Sa malim izuzecima čitava politička djelatnost u gimnaziji bila je blijeda, nedovoljno primjećiva, bez nadahnuća i ideja za koje se mogao oduševiti. Što je vrijeme više odmicalo, i kako je po-

stojao stariji i zreliji, sve više je uviđao promašenost organizovanih predavanja povodom raznih značajnih istorijskih događaja i godišnjica pojedinih političkih ličnosti. Predavanja su najčešće bila obojena patetikom sa naglašenim nacionalizmom, čas srpskim, čas hrvatskim. Iz tih dana Husref Krpo je izišao kao slobodna ličnost u kojoj do tada niko nije uspio da pobudi veće interesovanje za prihvatanje određenih političkih ideja.

U jesen 1932. godine Husref je oputovao u Beograd na studije. Tada je započelo za njega razdoblje u kome se bogatio znanjem na novim izvorima. Njegov dalji duhovni rast bio je praćen intelektualnim nemirima, raznovrsnim uticajima, prvim ozbiljnijim pokušajima da kritički rasuđuje o složenim odnosima između društva i pojedinaca kako bi mogao odrediti vlastiti odnos prema društvenoj problematici.

Otac ga je, uz pomoć prijatelja, smjestio u Gajretov studentski dom »Osman Đikić«. Društvo »Gajret« stvoreno je s namjerom da se raznovrsnim aktivnostima omogući kulturno podizanje muslimanskog stanovništva. Osnivači društva su izdavali svoj književni list i osnovali više srednjoškolskih domova. Od sličnih muslimanskih kulturno-prosvjetnih društava »Gajret« se razlikovao po svojoj političkoj orijentaciji. U njemu su okupljani muslimani nacionalno orijentisani kao Srbi. Slijedeći ovakvu političku orijentaciju vaspitači u studentskom domu »Osman Đikić« trudili su se da studente vaspitaju u srpskom nacionalnom duhu. U očekivanju da će se unutar doma nastaviti slična politička djelatnost kao u gimnaziji Husref Krpo se prevario. Uz djelatnost vaspitača unutar doma je bila razvijena i politička djelatnost naprednih studenata. Postepeno je Husref među svojim kolegama iz doma upoznao dosta veoma inteligentnih mladića koji su mu sugestivno iznosili bitne istine o društvu. U njima je postojala ljubav prema srpskom narodu. Naročito su

cijenili borbu srpskog naroda za slobodu od Turaka i heroizam srpskog naroda u toku balkanskih ratova i prvog svjetskog rata, ali su imali svoje mišljenje i o srpskoj buržoaziji, društvenim nepravdama i eksploataciji naroda u zemlji. Iako je po prirodi bio oprezan, Husref nije mogao da ostane ravnodušan prema njihovoj čovjekoljubivosti i smjelosti u davanju ocjena. Iz razgovora sa naprednim studentima doznao je da postoje drugačiji pogledi, potpuniji, značajniji i istinitiji od onih koji su mu ranije bili poznati. Posljedica takvih razgovora je postepeno Husrefovo približavanje snagama koje se bore protiv društvenih nepravdi.

Napredni studenti brzo su se sprijateljili sa Husrefom. Uključili su ga u rad studentskih društava gdje je pokazao veću snalažljivost i interesovanje nego za složene političke teme. Zahvaljujući razvijenom smislu za društveni život, što ga je stekao kao dugogodišnji član Skauta za vrijeme gimnazijskog školovanja, Husref se brzo uklopio u rad studentskih društava. Drugove i drugarice osvajao je svojom mediteranskom neusiljenošću, živahnošću, razvijenim osjećajem za drugarstvo i veoma finim smislom za humor. Uvijek je ostavljao dojam lijepo vaspitanog čovjeka u čijem ponašanju je primjetna sigurnost i prijatnost u ophođenju. Husref Krpo sa oduševljenjem je radio u »Studentskom planinarskom društvu«. Privlačile su ga razne kulturno-prosvjetne djelatnosti studenata ali ni jedna od njih nije imala za njega privlačnost kao planinarenje. Kao srednjoškolac u Skautima stekao je veliko iskustvo u planinarenju jer je obišao mnoge naše planine. Ranije je savladao i prve skijaške vještine što mu je pomoglo da brzo napreduje na raznim studentskim takmičenjima. Vremenom je postao stalan član ekipe beogradskih studenata. Uspješno je branio boje studenata postižući redovno zapažene rezultate u pojedinačnom i ekipnom takmičenju. U toku 1933, 1934

i 1935. godnie takmičio se na poznatim smučarskim terenima u Srbiji, Makedoniji i Sloveniji odakle se vraćao sa diplomama i trofejima.

Iz tog razdoblja ostala mu je u sjećanju očeva »pohvala« za postignute uspjehe na smučarskim terenima. Poslije niza uspjeha u takmičenjima Husref je dobio razna priznanja ali o tome ocu nije ništa govorio dok nije dobio trofej sa kojim se mogao pohvaliti. Kada je to postigao, uz mnogo riječi i oduševljenja pokazao je ocu diplomu i prigodan trofej za osvojeno prvo mjesto sa takmičenjima na Fruškoj Gori. Usput mu je pokazao i neke druge diplome i manje interesantne trofeje. Sulejman je šuteći slušao i gledao čas u diplome, čas u trofeje.

Poslije duže šutnje obratio se sinu:

— Ovo je, kažeš, za spust?

— Da, oče, odgovorio je Husref.

— A ovo za slalom?

— Da.

— E, moj sine, možeš li ti načiniti kakav slalom da mi doneseš diplomu sa fakulteta a ne ove drangulije?

Očevo reagovanje na njegove sportske uspjehe bilo je opravdano. Proteklo je dosta vremena otkako je otišao na studije a ocu još uvijek nije mogao reći da će uskoro diplomirati. Studirajući njemački jezik sve više je osjećao potrebu da otputuje u Njemačku gdje bi usavršio jezik i bolje upoznao literaturu. Kad je bio na putu da ostvari svoju zamisao, neočekivano je dobio poziv da reguliše vojnu obavezu. Umjesto u Njemačku otputovao je u hercegovački gradić Bileću. Upamtio je dobro datum svog prvog dana služenja vojnog roka jer ga je toga dana vojni brijlač ošišao »na nulu«. Bilo je to 15. oktobra 1936. godine. Od toga dana bio je pitomac škole za rezervne pješadijske oficire. Vojnički život podnosio je bez poteškoća jer

je pokazao interesovanje za vojne vještine. Bio je je-
dan od najsposobnijih pitomaca pa su ga vojne sta-
rješine voljele i cijenile. Vojno školovanje završio je
6. decembra 1937. godine sa veoma lijepom ocjenom
svoga komandira u kojoj je stajalo: »Tih, miran, po-
slušan. Vrlo dobar drug. Službu vršio savesno i sa ra-
zumevanjem. Vladanja primernog. Sposoban za vod-
nika mitraljeske čete. Strelac druge klase. Školovanje
završio sa odličnim uspjehom.«

Kada je odslužio vojnu obavezu, čvrsto je odlučio
da studiranju njemačkog jezika pristupi ozbiljnije i
odgovornije nego što je to ranije činio. Uspio je da se
odupre iskušenjima primamljivih izazova bezazlene, na-
smijane, vesele mladosti. Zbog ozbiljnog prilaza studi-
ninarstvu i skijanje. Uz studiranje Husref je vršio
pripreme za odlazak na studije u inostranstvo. Kad
je obezbijedio sredstva za pokrivanje troškova studija,
otputovao je u Njemačku. U razdoblju od 1938. godine
do sredine 1940. godine bio je dva puta u Njemačkoj.
Studirao je u Berlinu i Minhenu.

Prije odlaska na studije u Njemačku Husref je
imao mogućnost da čuje različita mišljenja o politi-
čkoj situaciji u toj zemlji. U svim političkim krugo-
vima centralna tema razgovora bila je Njemačka i
njeni apetiti za osvajanje Evrope. U ocjenama, od onih
u kojima se samo u superlativima govorilo o Hitleru
do onih u kojima je Njemačka prikazivana najtamni-
jim bojama, Husref je tražio istinu. Najviše je vjero-
vao svojim drugovima od kojih je primio iskrena upo-
zorenja šta treba izbjegavati da bi mogao neometano
studirati. Bio je upozoren da će ga vrlo vjerovatno
nacisti vrbovati za svog saradnika. Putujući za Nje-
mačku Husref je odlučio da bude razborit u mjerama
opreza i da sa pripremljenim pregradama upozna st-
varno stanje u Njemačkoj.

Ostatak nesigurnih Husrefovih nada da će stanje u Njemačkoj biti nešto povoljnije od predstava, što ih je stvorio na osnovu raznih informacija, raspršio se već u prvom dodiru sa Njemačkom. U zemlji Getea, Hegela, Hajnea, Betovena, Marksa, Mana i Ajzenštajna poslije nemilosrdnog obračuna nacista sa naprednim snagama u zemlji stvorena je duhovna klima za nesmetano ostvarenje ideja nacista. Uz stalnu prisutnost kontrole gestapoa nacisti su u Njemačkoj plodno raspirivali »nadahnuća više germanske rase«. Silom, obmanom lakovjernih i pružanjem mogućnosti da mnogi Nijemci steknu povlašćen rang u društvu, nacisti su uspjeti da povedu njemački narod u osvajačke pohode. Husref je doputovao u Njemačku upravo kada su odatni Hitlerovi sljedbenici proslavljali svoje prve uspjehe u pokoravanju Evrope i pripremali se za nove pohode. Zbog ovakvog političkog stanja u Njemačkoj Husrefovo studiranje bilo je popraćeno unutaranim nemirima. Želio je da se izoluje od društvenih događaja u Njemačkoj radi uspješnijeg studiranja, ali to nije bilo lako ostvariti. I pored hladnog i suzdržanog ponašanja u kome se uvijek moglo osjetiti rezervisanost i želja da se prema nacistima drži na potrebnom odstojanju, dolazio je u situaciju kada je morao da se preispituje i zauzima svoj stav. Naročito se nelagodno osjećao kada je primjećivao da mu se nacisti približavaju sa sumnjivom ljubaznošću i da mu nude primamljive ponude. Nazirao je da ga žele uvući u svoju igru i to ga je zabrinjavalo i zbunjivalo jer im nikad nije davao povoda da računaju na njega. Bilo mu je malo lakše kada je saznao na osnovu čega su nacisti gajili svoje nade i planove. Uz studiranje Husref se radi lakšeg studiranja bavio malo novinarstvom. Bio je saradnik zagrebačkog lista »Hrvatski dnevnik« u kome je objavljivao pokoju vijest iz Njemačke. Za nacistu je »Hrvatski dnevnik« bio interesantan list jer je sve otvorenije vodio profašistički kurs. Bilo je za

njih vrijedno pridobiti jednog nezainteresovanog novinara i saradnika koji će propagirati njihove interese. U svojim planovima nacisti su se prevarili. Husrefa nisu mogli pridobiti. On nije mogao postati novinarski način njihovog mišljenja i ponašanja. Husref je pri- pao jednom drugom svijetu jer su u njemu bile ve- oma jake veze sa ljudima drugačijega kova i druga- čijih političkih pogleda i uvjerenja. Sav njegov pret- hodni život odvijao se u sredinama koje su vodile bri- gu da izraste u pravog, potpunog i cjelovitog čovjeka. U njemu je odavno probuđeno osjećanje za pravdu i želja da podržava i služi opšteljudskim interesima. Sve ga je to odvajalo od nacista. Husref nije mogao ranije da pouzdano procijeni u kolikoj mjeri su ostali u njemu raniji politički uticaji. Tek kada je direktno bio suočen sa opasnošću od nacista, osjetio je kolika je bila plodna ranija djelatnost komunista na njegovu političku orijentaciju. Sa osjećanjem dužnog poštova- nja i zahvalnosti sjećao se mnogih ljudi koji su mu pomogli da stekne širinu u pogledima i da dokuči is- tinu. Husref je često poredio ohole, krute i slavolju- bive naciste sa skromnim i jednostavnim komunisti- ma u svojoj zemlji. Poslije tih poređenja osjećao je kako je sve dublji i nepromostivi jaz između njega i svijeta osvajača, nasilnika i tvoraca koncentracionih logora. Sa ovakvim osjećanjem rasle su sve više nje- gove simpatije prema komunistima kod kojih je naj- više cijenio njihovu moralnu ljepotu, čistotu nadah- nuća i snagu uvjerenja. U Husrefu je sve vidnije sa- zrijevala odluka da se ne samo osjećanjima opredje- ljuje za revolucionarne snage nego i da se uključi u aktivnu borbu protiv reakcionarnih snaga.

Kada se iz Njemačke vraćao u Mostar na kraći ili duži odmor, dosta vremena provodio je u društvu sa drugovima. Najpriyatnije se osjećao u društvu sa škol- skim drugom Husrefom Čišićem. Između njih je po-

stojalo iskreno drugarstvo u kome je pored uzajamnog poštovanja njegovana i potpuna otvorenost. Pričali su jedna drugome svoje doživljaje iz Francuske i Njemačke uz pokoji zanimljivost iz produhovljenih nestaluka. Husref Čišić nije pokazivao veliku želju da priča o svojim doživljajima kad je studirao francuski jezik u Francuskoj. Želio je da sluša svoga imenjaka kako je doživio Njemačku i kakvo je njegovo mišljenje o Nijemcima. Bio je veoma zadovoljan i ponosan što je Husref ostao čestit i iskren. Znao je dobro svoga druga i nije mogao ni pomisliti da će se izmijeniti u Njemačkoj. Želio je da ga sluša i da dobije potvrdu o onom što je o njemu već znao. Husref Krpo je poslije povratka sa studija primijetio da su se pojedini napredni intelektualci, držali dosta rezervisano prema njemu i da su kasnije postali srdačniji i otvoreniji. Osjećao je da je pretjerao u svojoj osjetljivosti i da mu se to samo činilo, da su ga neki izbjegavali. Jer da su to radili, kako bi se moglo objasniti da su kasnije bili srdačni i potpuno iskreni prema njemu. Husref Krpo nije znao da je njegov imenjaka uložio dosta napora da pojedine napredne intelektualce ubijedi da je njegov boravak u Njemačkoj bio veoma značajan za njegovo političko oformljivanje u pozitivnom pravcu. Husref Čišić je otvoreno tvrdio da je Krpu zbog lijepih karakternih crta i rijetkog poštenja i dobronamjernosti mnogo cijenio. Isticao je da je šteta što se ne nalazi među članovima Partije i da je po njegovom dubokom ubjeđenju propust što se ne pokazuje više interesovanja da to postane. Zbog želje Husrefa Krpe da se aktivnije uključi u politički rad naprednih intelektualaca i zbog pružene pomoći Husrefa Čišića da se lakše snađe i bude primljen sa više povjerenja Husref je postepeno postojao sve aktivniji saborac naprednih intelektualaca u Mostaru. Sa više žara pristupio je dovršavanju studija. Kada je bio uvjeren da je spreman da diplomira, odlučio je da

završi svoje školovanje. Uspio je da dobije diplomu Filozofskog fakulteta, grupa XIX njemački jezik i istorija jugoslovenske književnosti i teorija književnosti, koja mu je otvarala put prema nekoj srednjoj školi.

Po odluci Ministarstva prosvjete Husref je postavljen za suplenta u Velikoj medresi »Kralj Aleksandar I« u Skoplju. Od 22. oktobra 1940. godine počeo je da radi u sredini koja ga je lijepo primila kao Mostarca jer je simpatije prema Mostarcima probudio profesor Fuad Slipičević koji je ranije radio u toj školi. Sve veća opasnost od skorog izbivanja rata odvajala ga je od rada u školi. Najprije je morao da ide na vojnu vježbu a nešto kasnije i da se ponovo odazove na poziv koji ga je za uvijek odveo iz Skoplja. Izbio je rat. Husref Krpo kao rezervni poručnik otišao je sa 32. pješadijskim pukom na granicu prema Albaniji. Njegova vojna jedinica nalazila se u sklopu 3. armije koja je glavninu snaga angažovala u ofanzivi na Albaniju. 7. i 8. aprila 1941. godine jedinice 3. armije su bile angažovane u borbi na frontu prema Albaniji. Potisnule su Italijane sve do Drima i izbile pred Skadar dok su na ostalim frontovima neprijateljske jedinice nadirale na teritoriju Jugoslavije. Njemačka 12. divizija nakon zauzimanja Kumanova, Kičeva, Štipa, Veleša i Strumice počela je da prodiru u pozadinu 3. armije. Jedinice 3. armije, koje su prodirale u Albaniju morale su hitno da se povlače da ne bi upale u обруč. Husref je u tim danima ispoljio sposobnosti dobrog obučenog oficira. Radovao se sa svojim vojnicima prvim pobjedama nad neprijateljem. Kada je nastao neočekivani obrt, povlačenje, koje se kasnije pretvorilo u vratolomno bjekstvo razbijene i demoralisane vojske, Husref je sačuvao hladnokrvnost i povlačio se prema Hercegovini. Usput je pomagao nekim Hercegovcima i Mostarcima da ne padnu u ropstvo. Kao iskusen planinar našao je staze do Mostara. Kući je do-

šao u oficirskoj uniformi sa oružjem i ostalom opremom. Sačuvao je sve jer je znao da rat nije završen i da će mu sve što je donio iz aprilske katastrofe ponovo zatrebati.

Sa frontova su se vraćali i mnogi njegovi drugovi sa kojima je ubrzo počeo da se uključuje u pripreme za oružanu borbu protiv okupatora. Tok priprema pormetila je ustaška hajka protiv komunista i srpskog stanovništva. Ustaške zločine Husref je doživio sa mučninom i željom da se bori protiv okupatora i domaćih izdajica. U danima progona srpskog stanovništva učestvovao je u sakrivanju ljudi koje su tražile ustaše.

Vlast Nezavisne Države Hrvatske, okupatorska vlast, primila je Husrefa Krpu u službu. Od 6. juna 1941. godine nalazio se na dužnosti profesora mostarske gimnazije. Nekada je žarko želio da radi u školi u kojoj je učio, ali tada, kada je tuđin prisutan i kada su se oko njega šetale nekažnjene ubice, rad u školi ne samo da ga nije radovao nego je sve više osjećao potrebu da napusti taj posao. Od juna do septembra 1941. godine nije ništa ni radio u školi jer je rat sve poremetio. Nastava je prekinuta zbog izbijanja rata pa su poslije završetka rata učenici dobili spomen svjedodžbe. Odmah poslije toga škola je služila za vojne potrebe.

U septembru je tek počeo da radi. Već na prvoj sjednici osjetio je nelagodnost i tugu koju je podijelio sa naprednijim profesorima. Od ustaške ruke poginuli su bivši članovi kolektiva Dušan Mučibabić, Džemšid Šarić, Lazar Prnjatović. Stradali su i mnogi đaci. Na istoj sjednici donesena je odluka da se ne dozvoli upis naprednim učenicima i učenicama za koje su ustaše saznale da su skojevci. Spisak je bio dug: Derviškadić Hakija (VI), Oneščuk Miroslav (VI), Zvončić Ante (VI), Čatić Adil (VI), Krešić Ivan (VI), Prstojević Ivan (VI), Prstojević Slavko (VI), Krčmar Radojka (VI), Brkić Hamdija (VII), Peško Tanja (VII) Karan Branko (VII) i Grebo Osman (VII). Tada su

ustaše dobro ocijenile kojim učenicima i učenicama treba zabraniti dalje školovanje jer su kasnije svi sa ovoga spiska poginuli u NOB-i. Nekima sa spiska nije ni bilo potrebno ustaško odobrenje za upis jer su se već nalazili među borcima. Za ostale koji su željeli da idu u školu do odlaska u borbu pobrinuli su se napredni profesori. Husref se u školi osjećao mnogo lakše kad je za direktora postavljen Husnija Kurt. Bili su stari poznanici i komšije sa Carine, a osim toga i povezani u ilegalnom radu. Kad je otpočela redovna nastava, Husref je posao u učionici obavljao bez volje. Predavao je njemački jezik u vrijeme kada su na tom jeziku u njegovoj zemlji izdavane naredbe za paljenje sela, za masovna ubijanja nedužnog stanovništva, za slanje ljudi u koncentracione logore. Jedinu radost pričinjavali su mu napredni đaci koji su se uspješno suprostavljali uticajima ustaške omladine. Imponovao mu je njihov optimizam i sposobnosti sa kojima su uspjeli da uticaj ustaša svedu na veoma mali broj đaka. Sa njima je Husref vješto sarađivao upozoravajući ih na razne opasnosti koje su im prijetile. Na sjednicama nastavnčkog vijeća Husref je sa naprednim profesorima i direktorom Husnijom Kurtom, vrlo vješto ometao rad nastavnika ustaša u njihovim traženjima da organizuju jači uticaj ustaške omladine među đacima. Naročito se zalagao kada je prijetila opasnost naprednim omladincima da budu kažnjavani ili napadnuti od ustaške omladine. Uvijek je nastojao da bude staložen, ali to je u nekim situacijama na sjednicama bilo teško postići. Jednom je izgubio kontrolu i otvoreno reagovao onako kako misli. Učenik Enes Sokolović, podržavan od nekih nastavnika ustaša, tražio je od škole da mu prizna ispit zrelosti iako ga nije položio. Sebe je predstavio kao »političkog stradalnika« koga su oborili profesori Srbi koje je nazvao »okorjelim zlikovcima«.

Husref nije mogao da otrpi ovu uvredu upućenu na račun ljudi koje je poštovao.

Upoznao je kolektiv kakav je čak bio Sokolović i kakav je kao čovjek. U odbrani svojih kolega na kraju je rekao.

— Ne dozvoljavam da se vrijeđaju ti pošteni ljudi. Naročito me vrijeđa napad na profesora Savu Šinikovića koji je primjer uzornog i čestitog čovjeka.

Poslije te sjednice Husref Krpo je sve upornije tražio da mu Partija omogući odlazak u partizane. Smirio se tek kada su mu obećali da će uskoro krenuti jedna grupa u kojoj će i on biti. Konačno je došao dugo očekivani dan odlaska u partizane, od kada će od ilegalnog radnika postati aktivan borac u oružanim jedinicama protiv okupatora i domaćih izdajica. Pripremio je svoje oficirsko odijelo, na kome su se još nalazile oznake artiljerije, nabavio ostalu opremu i sa oružjem donesenim iz aprilskog rata krenuo je u partizane. Konecem mjeseca februara 1942. godine grupa novih baraca sastavljenih od dvadeset smjelih, ponosnih i odlučnih ljudi, među kojima i Husref kretala se nečujno padinama Stoca prema selu Dobroč. Svi su slijedili put iskusnog kurira i borca Vase Masle. Iza njih dolje u dolini opkoljenoj brdima ležao je voljeni Mostar. Iz mnoštva kuća tek u pokojoj se vidjela svjetlost sa mjesta odakle je Husref posljednji put posmatrao rodni grad. Negdje dolje je i njegova kuća na Carini i Karadžozbegova džamija gdje se rastao sa voljenom crnookom djevojkom. Dolje su kuće i drugova i drugarica sa kojima je krenuo u borbu. I u njima će, kao i u njegovoj kući, ostati praznina jer neće biti nekoga ko je voljen. Uz suri, tvrdi beskraj oštrog kamenjara penjala se kolona. Za njima je u noći zamirao šum koraka.

Kad je pošao u partizane, Husref nije znao u kojem pravcu će ići njegova grupa ni u koju će vojnu jedinicu biti raspoređen. Sa još nekim borcima bio je upućen na slobodnu teritoriju južne Hercegovine. Na

tom terenu pobuna naroda i borba protiv ustaša i Italijana bila je kao i u ostalim ustaničkim krajevima Hercegovine, sa izvjesnim osobinama i pojavama koje su bile specifične zbog uslova za borbu na tom terenu. U masovnom ustanku naroda neprijatelj je uništavan po selima, u bivšim žandarmerijskim stanicama, u karnama na važnijim putevima, prugama pa čak i u nekim gradovima. Na čitavom terenu južne Hercegovine ustaše i Italijani osjećali su se sigurnije samo u Stocu, Trebinju, Bileći i kad bi napustili ustanički teren i pobjegli u Čaplinu. Od seoskih partizanskih četa postepeno su formirani odredi sa boljom i čvršćom vojnom organizacijom. Uporedo sa vojnim sređivanjem jedinica razvijen je raznovrstan politički rad. Plod političkog rada je sve organizovaniji i raznovrsniji rad narodnooslobodilačkih odbora. Postignuti su lijepi vojni uspjesi i plodan uticaj Partije na narod, ali sve to još uvijek nije bilo na stepenu sa kojim bi Partija mogla biti zadovoljna. Političko rukovodstvo ustanka na vrijeme je uočilo razne slabosti u redovima ustanka i propuste u političkom radu sa narodom. Za uspješno rukovođenje zatalasanih ustaničkih snaga bilo je potrebno mnogo više zrelih političkih radnika i sposobnih vojnih rukovodilaca koji će biti kadri da pravilno kanališu dalji tok borbe protiv okupatora i domaćih izdajica. U dotadašnjoj borbi bilo je bolnih gubitaka provjerenih i očeličenih boraca iz ilegalnog rada Partije i prvih dana ustanka. Na njihovo mjesto dolazili su novi politički i vojni kadrovi iz redova ustanka koji su morali obavljati sve teže, složenije i odgovornije zadatke. Pored mnoštva poteškoća oko ishrane stanovništva i boraca, organizovanja života na slobodnoj teritoriji i stalne borbe protiv ustaša i Italijana pojavio se novi neprijatelj, veoma opasan protivnik za dalji tok narodnooslobodilačke borbe. Novi protivnici su bili četnici. Pristalice budućeg četničkog pokreta pokazale su svoj obraz već u prvim danim ustanka. Nakon

prvih uspjeha ustaničkih snaga bilo je pojedinaca i grupa koje su borbu naroda htjele da iskoriste za pljačku i nasilje. Partija je na vrijeme reagovala i sprečavala zloupotrebu borbe pa je pomoću svojih najboljih kadrova pojačala politički rad među borcima i otkrivala nosioce negativnih pojava. Pojedinci, koji su činili prestupe, kažnjavani su prema stepenu krivice. Iz ustaničkih snaga postepeno su se izdvajali oni koji nisu prihvatili partizanski odnos prema borbi. Bježali su Italijanima koji su ih objeručke primali kao svoje buduće saveznike u borbi protiv komunista. Odlaskom pojedinaca koji su bili skloni pljački i nasilju nije nestala opasnost. U jedinici je bilo još boraca koji su borbu htjeli iskoristiti za raspirivanje vjerske netrpeljivosti, naročito prema muslimanskom stanovništvu. Ti su bili prikriveni protivnici sa kojima je teško bilo izlaziti na kraj jer se nisu još bili kompromitovali kao saradnici okupatora, sa kojima su već uspostavili vezu tvorci četničkog pokreta. Za sva stradanja srpskog naroda četnici su okrivili komuniste, dok su Italijane prikazivali kao spasioce srpskog naroda. Četnička propaganda nudila je primamljiva obećanja na koja su se većinom odazvali ljudi koji su u saradnji sa okupatorom vidjeli ostvarenje lične koristi. Među istaknutijim vođama četničkog pokreta u Južnoj Hercegovini najpoznatiji su: Jovan Mišeljić, Lazar Trkulja, Vidak Kovačević, dr Novica Kraljević, Savo Kovač, Novica Ćuk, Gojko Miljanović, Jovo Traparić, Mato Milošević, Vjekoslav Đurić Špiro Dželetović, Simo Savović, Savo Vuković-Šušalica itd. Bili su to zločinci, koji su lično ili svojim naredbama ugasili život mnogim borcima i prstalicama narodnooslobodilačke borbe.

Početkom marta 1942. godine, radi uspješnog organizovanja dalje borbe u Hercegovini, Operativni štab NOP-a za Hercegovinu premješten je iz Zavale u Fatnicu. Iz novog sjedišta Operativni štab je mogao uspješnije da rukovodi i usklađuje svoju cjelokupnu djelat-

nost na oslobođenoj teritoriji. Operativni štab u to vrijeme svakodnevno je vodio razne akcije. U obavljanju angažovani sposobni partijski kadrovi, koji su najviše jedinica za dalje akcije i u pojačanom političkom radu među borcima i u narodu. Husref Krpo je došao na oslobođenu teritoriju Južne Hercegovine i odmah je upućen u Operativni štab. U štabu je zatekao Mira Poparu, političkog komesara Operativnog štaba. Miro ga je lijepo primio i dugo se zadržao s njim u razgovoru. Prema Mirinom raspoloženju moglo se zaključiti da je Husref na njega ostavio dobar utisak. Kasnije je Miro pričao da ga je posebno privukla Husrefova skromnost, iskrenost, i zrelost u procjenjivanju političke situacije kod nas i u svijetu. Nakon razgovora sa Husrefom, Miro Popara mu je saopštio da će ga angažovati kao političkog radnika pri Operativnom štabu. Prije dolaska Husrefa u štab Miro je dobio mišljenje o Husrefu od ljudi koji su ga poznavali pa je nakon ličnog upoznavanja došao do zaključka da će Husref biti najbolje iskorišćen u propagandi gdje su mu bili potrebni vrijedni ljudi. Vjerovao je da će i Husref poput Mostaraca sa kojima je dotad sarađivao uspješno obaviti svoje poslove. Husref je bio obradovan lijepim prijemom i zadovoljan što će raditi na takvom poslu. Dobio je prvo uputstvo i zadatke za rad na povjerljivoj dužnosti.

Obavljajući posao političkog radnika Husref Krpo je dolazio u dodir sa ljudima različitog zanimanja iz raznih predjela Hercegovine. Povremeno je imao mogućnost da dolazi u dodir sa Mostarcima. Neki Mostarci obavljali su sličan posao kao i on, pa je mogao da uspješnije sarađuje sa njima. Interesantno je bilo da su skoro svi Mostarci sa kojima je dolazio u dodir bili bivši đaci mostarske gimnazije. Među prvim boricima što su došli u stolački kraj po zadatku Partije

nalazio se Risto Milićević — Ćiće, učenik VIII razreda. On je kao iskusan skojevac još iz rada u školi bio veoma angažovan kao omladinski rukovodilac. Na istom poslu radila je Bisera Salahović, bivša učenica VIc razreda. Husref je često sretao Biseru i divio se njenoj vitalnosti i spretnosti u radu na izdavanju propagandnog materijala. Salko Šestić, bivši učenik VIIb razreda, posebno se sviđao Husrefu. Bio je borac, politički radnik i obavještajac. Izveo je niz podviga od kojih je posebno bio zanimljiv onaj kada je u proljeće 1942. godine sa grupom boraca kidnapovao fra Baku-Osmanom Grebom, bivšim učenikom VII a razreda i Nusretom Seferovićem, bivšim đakom mostarske gimnazije koji je u novembru 1939. godine kao učenik Vb razreda izbačen iz škole zbog komunističke propagande, Husref je češće saradivao, jer su radili na zajedničkim poslovima kao politički radnici na terenu. Od njih je Husref dosta naučio jer su kao prvoborci stekli dragocjeno iskustvo u političkom radu sa narodom. Husrefu se pružila prilika da upozna dr. Safeta Mujića koga je od ranije poznavao ali nije dolazio u bliži kontakt s njim. Svaki susret sa Mostarcima Husrefu je bio drag i koristan ali svakako najdraži susreti su mu bili sa školskim drugom Husrefom Ćišićem. Imao je mogućnost da češće bude sa svojim imenjacom jer su obavljali slične poslove. Husref Krpu je od Ćišića rado primao savjete jer je znao da su dobronamjerni i da su plod solidnijeg markističkog obrazovanja.

Rad pri Operativnom štabu vodio je često Husrefa Krpu na teren. Bilo je potrebno stalno održavati vezu sa narodom i pomagati mu da se odbrani od neprijateljeske propagande. Odlazak na teren postajao je opasan za političke radnike jer su počele da djeluju grupe četnika koje su ometale rad. Povremeno su četnici organizovali zasjede i ubijali rukovodioce i politi-

čke radnike. U februaru su četnici iz zasjede ubili Đoku Puticu, komandanta Operativnog štaba NOP-a za Hercegovinu. U jedinicama je primjećeno osipanje boraca pa politički radnici nisu znali da li su ljudi koji je susreću još u sastavu narodnooslobodilačke vojske ili su prišli četnicima. Husref Krpo je sa svojim sarsko stanovništvom najčešće išao u sela gdje je živjelo muslimansko stanovništvo. U političkom radu sa seljacima naimir zbog otvorene prijatnje od četnika i djelovanja ustaške propagande. Pristalice saradnje Muslimana sa ustašama uporno su tvrdile da su komunisti i četnici isti i da žele istrijebiti muslimansko stanovništvo. Uloženo je dosta truda da se narod umiri i povjeruje političkim radnicima da će komunisti štiti svako stanovništvo od četnika. Jačanje četničkog pokreta uz pomoć Italijana, koji su raspirivali vjersku i nacionalnu mržnju i gurali na međusobno istrebljenje morao je da izaziva strah.

Političkim radnicima na terenu olakšavan je rad kada su jedinice narodnooslobodilačke vojske uspjevale da zadaju jače udarce Italijanima i četnicima. U narodu je svaki uspjeh u borbi protiv tuđina i domaćih izdajica priman sa osjećanjem zadovoljstva i porastom vjere u pravednost borbe narodne vojske. Husref Krpo je uz naporan i odgovoran posao doživljavao i veoma lijepe časove. Bilo je raznih svečanosti, kao na primjer proslava 1. maja na oslobođenoj teritoriji. Jedan od najprijatnijih dana provedenih među borcima i narodom je dan kada je održan veliki narodni zbor na Divinu. Povod za svečanost je proslava velikog uspjeha u borbi protiv neprijatelja. Draž proslave je bila veća što je pobjeda postignuta u borbi protiv Nijemaca sa kojima borci iz Južne Herecogvine do tada nisu imali neke značajnije sukobe. U dobro pripremljenoj akciji borci Ljubinskog i Stolačkog bataljona dočekali su iz zasjede njemačku kolonu koja je pre-

vozila duhan i nakon žestoke borbe potpuno su potukli Nijemce. U izvještaju velike župe Dubrava od 17. marta 1942. godine akcija boraca Stolačkog i Ljubinskog bataljona ovako je opisana:

»Samovozna kolona njemačkih vojnika iz Mostara, koja se sastojala od 4 motorna kotača, jednog osobnog samovoza i 30 kamiona morala je provesti duhan iz Ljubinja. Dne 10. ožujka ova je njemačka kolona na padnuta od četnika i partizana i to kod Badrljače na istom mjestu gdje su kolone napadnute dne 3. siječnja i 9. veljače t. g. U borbi koja je trajala preko 2 sata poginulo je preko 27 njemačkih vojnika, 12 ih je ranjeno, a 45 zarobljeno.«

Među zarobljenim Njemcima jedan je izrazio želju da saraduje sa partizanima. Zvao se Adam. Neobična izjava zarobljenog njemačkog vojnika primljena je sa nevjericom pa je Adam poslan u Operativni štab. Uz pomoć Husrefa Miro Popara je razgovarao sa Adamom tražeći objašnjenja zašto je spreman da saraduje sa partizanima. Od Adama je saznao da je antifašista i da se bori protiv nacizma. Oprezni Miro Popara odlučio je da ga provjeri. Adam je pod kontrolom počeo da radi u partizanskoj radionici. Dobio je zadatak da opravlja oštećeno partizansko oružje. Adam je vjerovatno bio mehaničar pa je sa lakoćom opravljao oružje iako je imao veoma oskudan alat i slabu radionicu. Ljudi iz pratnje sumnjivo su pratili Adamov rad i ljučili se. Smetao im je Adamov osmjeh kada su mu donosili na opravku oružje koje je bilo više za muzej nego za praktičnu upotrebu. Smatrali su da Švabo potcjenjuje partizane. Mišljenje o Adamu bilo je nešto povoljnije kad je isprobavao popravljeno oružje. Halid Čomić je posmatrao Adama kada je probao jedan opravljeni puškomitraljez. Bio je iznenađen kako Adam dobro gađa. Kasnije je pričao drugovima:

— Opali Švabo tri metka u jedan stećak udaljen oko 100 metara i sva tri metka udariše jedan do drugog.

Trag od sva tri metka mogli bi poklopiti fildžanom. Kada je Miro Popara pripremao narodni zbor na Divinu radi proslave pobjede nad Nijemcima, došao je na ideju da iskoristi Adama. Na svečanom zboru pored rukovodilaca koji su govorili narodu govorio je i Adam. Bio je to dobro smišljen potez kojim je Miro želio da narod iz usta Nijemca čuje nešto o borbi protiv fašizma. Husref je prevodio govor Adama za koji je u narodu vladao poseban interes. Pojava Nijemca na govornici i njegova osuda nacizmu u Njemačkoj kao i zlodjela nacista u osvojenim zemljama, u narodu je primljena sa iznenađenjem i interesovanjem. Bilo je i nevjerice ali je ipak Mirina namjera bila korisna. Husref je posmatrao okupljeni narod kako se radojeći jednog Nijemca koga gestapo nije uspio da otkri- pator niti ga u pravednoj borbi mogu omesti oku- ce koje su se bijedno prodale tuđinu. Tada je osjetio i koliko će još biti potrebno napora da se istraje u borbi i prebrode razne teškoće i opasnosti koje su svakim danom postajale sve veće.

U drugoj polovini maja 1942. godine Husref je naj- više vremena proveo u Zvijerini, malom selu što je utonulo u jednu uvalu na planini Viduši. Zvijerina je skoro podjednako udaljena od Ljubinja, Ljubomira, Bileće, Plane i Vlahovića. Nekoliko kuća u selu kori- šćeno je za potrebe narodnooslobodilačke vojske a naj- veća i najljepša zgrada u selu, bivša osnovna škola, pretvorena je u partizansku bolnicu kojom je rukovo- dila dr. Dana Bjelica. Pošto je već otpočela italijansko- četnička ofanziva nastale su izmjene u rasporedu voj- nih jedinica i do premještaja raznih službi pri Ope- rativnom štabu. Partizanska bolnica u Izgorima morala se evakuisati i premjestiti u Zvijerinu. Sa bolesnicima iz bivše bolnice u Izgorima došao je njen rukovodilac dr. Safet Mujić. Skoro cijeli agitprop pri Operativnom

štabu nalazio se u Zvijerini. Husref Krpo, Husref Čišić, Bisera Salahović i Risto Miličević bili su angažovani u izradi propagandnog materijala i u pripremanju za rad u novonastaloj situaciji. Na teren su povremeno odlazili najsnalažljiviji terenski politički radnici radi obavještavanja naroda o događajima i radi stvaranja uvida u stanje na terenu. Svaki odlazak na teren bio je opasan jer su nastale teške i prevrtljive ratne prilike. Kada je Halid Čomić koncem maja 1942. godine pošao na teren (često je odlazio skoro do Čapljine i Mostara) Husref mu je dao svoj oficirski šinjel jer je Halid imao nekakav kaput crnoplave boje koji se mogao vidjeti sa veće daljine. Želio je na taj način na olakša poslove čovjeku koji je od početka ustanka imao dosta zasluga za borbu protiv neprijatelja i domaćih izdajica.

U Zvijerini se naslućivala mogućnost napada Italijana i četnika ali prema rasporedu italijanskog i četničkih jedinica i dobivenih obavještenja još nije bilo znakova da će napad biti uskoro izvršen. Preduzete su mjere opreznosti da ne bi bili iznenađeni. Operativni štab je za odbranu Zvijerine poslao pojačanje sastavljeno od boraca Sitničkog i Dabarskog bataljona. Bilo je dovoljno boraca da se Zvijerina uspješno može odbraniti od eventualnog napada neprijatelja. Ali broj branilaca Zvijerine bio je nepouzdan pokazatelj odbrambene moći partizanskih snaga, jer je četnička propaganda uspjela da pridobije dosta boraca iz partizanskih jedinica. Neotkriveni protivnici narodnooslobodilačke borbe u redovima partizanskih jedinica bili su opasniji protivnici od četničkih jedinica. Četnici su brižljivo pripremili napad na Zvijerinu sa jasnim planovima kako će izvršiti napad i ko će im sve omogućiti da lakše zauzmu Zvijerinu. U zoru 29. maja 1942. godine Ljubomirski četnički bataljon pod komandom Save Kovača opkolio je Zvijerinu i počeo da napada. Branioци Zvijerine počeli su da organizuju odbranu.

Neki borci iz sitničkih i dabarskih jedinica istrčali su na brdo kao da vide ko napada i odmah su se nakon kontakta sa četnicima pridružili napadu na Zvijerinu. Nastala je među borcima Zvijerine pometnja jer su zajedno napadali i četnici i maloprijašnji branioci jer su ji zbog brzine izdaje nisu uspjeli ni da skinu petokrake sa kapa. Ozbiljniji otpor četnicima pružili su komunisti i borci kojima je komandovao Dušan Grk. Odmah je upućeno nekoliko ljudi da traže pomoć od partizanskih jedinica koje su se nalazile u blizini ali ni jedan nije uspio da se probije jer su ih na terenu pohvatali četnici. Otpor branilaca Zvijerine bio je sve slabiji.

Izvežbano vojničko uho moglo je prema paljbi iz raznih oružja zaključiti da branioci neće dugo izdržati. Borci kojima je komandovao Dušan Grk uporno su branili Zvijerinu. Čuvali su prilaz Zvijerini iz pravca odakle se očekivala pomoć. Kad su primijetili da im se približavaju ljudi iz pravca odakle je mogla doći pomoć, još upornije su branili Zvijerinu. Već su se približili sasvim blizu tako da se po oznakama vidjelo da su partizani. Dušan Grk je prepoznao Nikolu Zeca, političkog komesara partizanske čete pa je nastavio borbu očekujući da će se pridošli partizani rasporediti i zajedno sa njima otpočeti borbu protiv četnika. Pridošlice su se sasvim približile i uperile oružje na branioce. Nikola Zec je sa svojim ljudima razoružao i zarobio Dušana Grka i njegove borce. Poslije ove prevare otpor branilaca je postao još slabiji. Bili su opkoljeni sa svih strana sa daleko nadmoćnijim snagama neprijatelja protiv koga je svaki dalji otpor bio besmislen.

Kad je slomljena poslednja grupica komunista što je davala otpor, četnici su požurili da vide šta im je pripalo zauzimanjem sela. U zarobljenoj bolnici nalazilo se oko 40 bolesnih partizana. Među njima bilo je i partizanskih rukovodilaca od kojih su poznatiji bili:

Milija Stanišić, politički komesar odreda, Rade Pravića. Jovo Ljubibratić i Ratko Taušan. Sa bolnicom su zarobljeni ljekari Dana Bjelica i Safet Mujić, koji je bio tada lakše ranjen, bolničarke i ostalo osoblje koje je radilo pri bolnici. U kućama su četnici zarobili preživjele branioce Zvijerine. Uspjehom akcije osvajači Zvijerine bili su veoma zadovoljni. Zarobili su dosta partizana i zaplijenili dosta oružja, propagandu, tehniku, razne materijale, stoku i dosta razne robe.

Već u prvom kontaktu sa zarobljenicima četnici su pokazali da će se surovo obračunati sa partizanima, naročito sa komunistima. Napad na zarobljene partizane počeo je izlivom uvreda, udarcima i prostački odvratnim smijehom. Među prvim na kome su iskali-pali svoj bijes i mržnju bio je Risto Milićević-Ćiće. Nakoji je poginuo u borbi, ali pravi povod za maltretiranje je što je Ćiće bio omladinski rukovodilac. Tukli su ga surovo uz stalne psovke i besmislene optužbe da je kvario srpsku omladinu. U batinanju Riste Milićevića naročito su se istakli Dušan Kovač i Mato po kućama i postavili straže da ih čuvaju dok ne odluče šta će raditi sa zarobljenicima. Četničko rukovodstvo Ljubomirskog bataljona odlučilo je da među zarobljenicima napravi podjelu, razdvajanje zatvorenika po nacionalnosti i važnosti. Svi zarobljeni partizani i partizanke izvedeni su iz kuća gdje su bili zatvoreni i postrojani zajedno. U ovaj stroj nisu uvrstili samo bolesne partizane. Postrojenim zarobljenicima prilazio je sa upadljivom strogošću Sava Kovač tražeći od svakoga da mu kaže svoje ime, prezime, vjersku i nacionalnu pripadnost. Pri ispitivanju Kovač je svojim očima, koje su izgledale da su posuđene od zvijeri, pratio da li će primijetiti neke promjene na licima zatvorenika dok daju podatke. Sava Kovač je do zarobljavanja partizana u Zvijerini počinio dosta zlodjela. On

je organizovao zasjedu i učestvovao u njoj kada je ubijen Đoko Putica, komandant Operativno štaba NOPO za Hercegovinu. Od njegove odluke zavisila je sudbina svih zarobljenika. Svi postrojani shvatili su ozbiljnost situacije. Stajali su u stroju ponosno i mirno jer je u njima živjela vjera u ono zašto su se borili i nada da će im stići pomoć od partizanskih jedinica, koje su se nalazile u blizini Zvijerine. Nakon pojedinačnog izjašnjavaња svakog zarobljenika Sava Kovač je naredio da se na jednu stranu izdvoje Muslimani a na drugu Srbi. Iz stroja se odvojilo 14 Muslimana zarobljenika. Od Muslimana nije se odvojio samo dr. Safet Mujić jer ga je uporno od Kovača branio italijanski ljekar, koga su četnici oslobodili iz partizanskog zarobljeništva. Nakon izdvajanja Muslimana Sava Kovač je izvršio selekciju među Srbima partizanima. Izdvojio je Radu Pravicu i Jovu Ljubibratića da ih pošalje u Trebinje svojim gospodarima koji će se obradovati i sa zadovoljstvom ubiti poslana partizane. Svi zarobljeni partizani ponovo su zatvoreni a ljekari i bolničarke vraćene su u bolnicu koja je takođe čuvana četničkom stražom.

Među zatvorenim partizanima nastali su dogovori šta da se radi. Niko nije vjerovao da će ih poštediti zlikovac Sava Kovač. Odlučeno je da se stvori plan za bjekstvo. To je bilo teško izvesti, pogotovo partizanima koji su bili vezani. To je bilo teško izvesti, pogotovo partizanima koji su bili vezani. Jedinu mogućnost za spas zatvorenici su vidjeli u noći. Riješili su da pod okriljem mraka pobjegnu čim im se pruži prilika. Među zarobljenim partizanima i partizankama Muslimanima nalazili su se Hako Selimović, Sejfudin Selimović, Alija Kazazić, Meho Zećo, Nusret Seferović, Salko Šestić, Safet Mujić, Husref Čišić, Husref Krpo, Bisera Salahović i Hasiba Ramović i još tri partizana. Vrijeme je sporo odmicalo. Nikako da se približi spasonosna noć u kojoj treba tražiti mogućnost za bjekstvo. Povremeno se čuo jauk zarobljenika koje su če-

tnici ispitivali. Ponovo je mučen Risto Miličević. Kad je pao mrak, nastala je noć puna iščekivanja. Čim su osjetili mogućnost da se uz rizik može pobjeći, pojedinci su stupili u akciju. Neopreznim i nespretnim straharima uspjeli su pobjeći Mladen Parović, Ratko Taušan (iako bolestan), Dušan Grk i Pero Gušić. Među četnicima je nastala uzbuna koja je spriječila dalje bježanje. Četnici su postali oprezniji pa su pojačanjem i većom pažnjom čuvali zatvorenike. Sve su bile manje šanse za bježanje ostalih zarobljenika. Savo Kovač je odlučio da postrijelja sve Muslimane zatvorenike. Skovao je plan kako će to izvesti, samo mu nije uspjelo da među one koje će otpremiti na strijeljanje strpa i dr Safeta Mujića. Onaj italijanski ljekar nikako mu nije dao da odvoji Mujića iz bolnice. Kad je Savo smatrao da je došlo vrijeme da se vode zarobljeni Muslimani pozvao je Petra Čuka, komandira brđanske čete da mu da posljednje uputstvo kako će i gdje će odvesti zarobljene partizane koje treba da strijelja. Naredio mu je da sa grupom Muslimana partizana povede na strijeljanje i Rista Miličevića-Ćiću. Noću 29. maja 1942. godine, oko 22 sata četnici brđanske čete pod komandom Petra Čuka pošli su prema kućama gdje su bili zatvoreni partizani Muslimani. Bila je to poslednja šansa za bježanje kada su četnici oprezno počeli propuštati jednog po jednog partizana da ih vežu. Posljednju mogućnost za bježanje iskoristili su: Salko Šestić, Meho Zečo i Nusret Seferović. Ostali nisu mogli da pobjegnu. Grupa četnika, određena da vodi i strijelja partizane, bila je sastavljena od ljudi koji nisu imali nikakve svetinje nego samo mržnju. Među njima isticali su se pojedinci surovim izgledom i brzom rukom za zločin. Bili su bijesni što su im uspjeli pobjeći neki zarobljenici pa su se počeli svetiti na zarobljenicima koje su zadržali. Pljuštali su nemilosrdno udarci po bespomoćnim partizanima koji su bili vezanih ruku i svi privezani za jedan dug konop. Stručnost u povezivanju zarobljenih

partizana pokazali su bivši žandarmi Rajko Ateljević i Obren Vidaček. Grupi povezanih partizana pridružili su kasnije Ristu Milićevića. U grupi povezanih partizana bili su: braća Hako i Sejfidin Selimović iz Bileće, Alija Kazazić iz Nevesinja, Husref Čišić, Husref Krpo, Risto Milićević, svi Mostarci i još tri partizana. Partizanke Harabu Ramović iz Nevesinja u Zlatu Salahović iz Mostara četnici nisu vezali. Osuđena na smrt povelili su četnicima zarobljenih i svezanih drugova koračale su dvije partizanke uvijek spremne da koliko je moguće u toj situaciji pomognu drugovima. Uz zarobljenike četnici su gonili zarobljenu stoku i vodili bivše italijanske zarobljenike koje su oslobodili iz partizanskog ropstva. Koblon se kretala prema selu Domje. U svježoj noći zarobljenici su se penjali i spuštali strmim stazama u nepoznatom pravcu. Usput su ih četnici tukli. Nisu štedje li ni partizanke, pogotovo pojedinci što su u tuči partizanki nalazili sadističke naslade. Iako su svi dobro znali da je put kojim ih četnici vode, put u smrt, u osuđenima je živjela nesigurna nada da postoji mogućnost spasa. Ta nada davala im je snagu da izdrže put pun uvreda, poniženja i batinanja. Na putu prema strelištu četnici su napravili prvi odmor u selu Domje. Zaustavili su se pred kućom Đure Milićevića. Domaćin je četnike lijepo dočekaio i ugostio jer je bio pristalica četničkog pokreta. Svoju odanost četnicima potvrdio je i udaranjem svezanih partizana. Naročito se okomio na Ristu Milićevića koga je tukao nemilosrdno kao što je to radio i njegov sin Mato u Zvijerini. Dok su se četnici gostili su kući, svezani partizani su sjedili pred kućom. Hasiba i Bisera pružale su pomoć pretučenim drugovima. Zaustavljale su krv iz rana i pripaljivale cigarete pušačima. Pružale su pomoć svojim drugovima iako su i same bile umorne i sa dosta tragova četničkog batinanja.

Nakon dužeg odmora četnici su povelili zarobljenike prema Viduškoj jami. Kada su stigli blizu Čapinović koliba već se dobro razdanilo. Partizani su tek tada mogli da vide na licima drugova i drugarica tragove udaraca četnika što su ih prethodne noći tukli. I Husref Krpo je imao dosta modrica. Izgledao je iscrpljeno. U posljednje vrijeme sve češće je osjećao jake bolove u bubrežima. U zatvoru i tokom putovanja od Zvijerine dobio je vjerovatno i dosta udaraca u predjelu bubrega. Gledao je sa nježnim saosjećanjem svoga druga Husrefa Čišića koji je takođe bio izudarana i loše se osjećao. U svom pogledu krio je zabrinutost. Pogledima dva imenjaka dobro su se razumjeli i shvatili. Znali su da jedan drugome taje u sebi šta osjećaju i da žele biti vedriji nego što dozvoljava situacija u kojoj se nalaze. Oba su često gledali braću Selimoviće. Dva divna mladića. Bili su pretučeni, ali su gazili, prkosno, kao da im četnička tortura nije ništa učinila. Tako se držao i Alija Kazazić. Najlošije je izgledao Risto Milićević. Dobio je najviše batina. Bio je dirljiv svaki pogled upućen prema Risti. Teško je bilo upoređivati raniji izgled Riste sa sadašnjim nakon mučenja. Svi su ga poznavali kao neumornog omladinskog rukovodioca. Svojom izuzetnom inteligencijom, razboritošću i rijetkom upornošću obavljao je do kraja uspješno spaki posao. Sjećali su se njegovih nastupa i diskusija. Govorio je lagano, jasno, odlučno. Zaustavljao se na časak samo na kraju rečenice. Iz njega je zračila vjera i optimizam. Na njegove iskrene, razumne i tople riječi moralo je srce jače da zakuca. Snaga njegovog ubjeđenja neodoljivo je privlačila. Sada je Risto izgledao drugačije. Na njegovim crtama lica punog modrica izražena je tjelesna klonulost. Kad bi primjetio da ga drugovi gledaju, dobroćudno se nasmiješio i njegovo lice bi dobilo nešto od ranije prijatnosti.

Zarobljeni partizani kretali su se dalje prema nepoznatom mjestu gdje ih vode četnici. U njima je ponovo oživjela nada da će se možda izvući iz četničkih kandža. Pomislili su da ih četnici vode u neki zatvor jer ih prema očekivanju četnici nisu pobili u noći. Sunčani dan podgrijavao je nadu da sve nije izgubljeno. Kad su stigli kod Čapinovih koliba, četnici su napravili kratak odmor. To je bio posljednji odmor. Posljednji na putu do stratišta gdje su četnici željeli da pobiju partizane. Tog dana, 30. maja 1942. godie oko 9 sati krenuli su četnici sa osuđenicima prema Viduškoj jami koja je od posljednjeg mjesta odmora udaljena nešto više od pola kilometra. Četničkoj koloni pridružili su se i četnici što su tjerali stoku i sprovodili italijanske vojnike. Kada su četnici doveli zarobljene partizane i partizanke u blizinu Viđuške jame, koja je još poznata i pod imenom Jovova jama, u svim osuđenicima javila se bolna pomisao da je sve gotovo. Umrle su i posljednje nade. Svi su osjetili da je to kraj puta i da je jama njihova buduća grobnica. Četnici su svoje žrtve zaustavili dva metra ispred jame. Pripremili su se da obave lešinarski posao uoči strijeljanja. Prije dolaska pred jamu, u toku noći, četnici su uzeli neke vrednije stvari od osuđenika. Petar Ćuk uzeo je Biseri Salihović ćebe i poslao ga po jednom četniku svojoj majci. Uoči strijeljanja četnici su htjeli da pokupe obuću i odjeću sa osuđenika. Već su se između sebe dogovorili šta će kome pripasti. Petar Ćuk je dao znak da počne odvezivanje partizana. Rajko Ateljević i Obren Vidačić počeli su odvezivati partizane. Među prvima odvezan je Risto Miličević koji je čim je osjetio da su mu ruke slobodne, pokušao da pred strijeljanje još nešto učini slobodnim rukama. Zgrabio je Božu Zečara i počeo ga vući prema jami. Želio je da iskoristi posljednju mogućnost da kazni jednog od izdajica što su ga nemilosrdno tukli dok je bio bespomoćan u konopcu. Bio je

već blizu jame ali nije uspio da ostvari svoju namjeru. U pomoć Boži Zečaru priskočio je Stevo Kovač i sa nekoliko udaraca nožem u leđa i prsa ubio je Rista Milićevića. Ubica je hladnokrvno bacio Rista u jamu. Sa više opreznosti i sa uperenim puškama četnici su odriješili sve partizane i naredili im da se svlače. Dovolili su partizanima da ostanu samo u donjem vešu, ponovo su ih svezali i poslije toga pokupili odjeću i obuću kojom će biti plaćeni za zločin. Vezani partizani i partizanke stajali su postrojani pred ljudima koji su imali narav vukova i hijena i služili stravičnim snagama zla. Za te primitivne ljude bez ideala, kod kojih je razvijenija mržnja od ljubavi, postrojani osuđenici su krivci. Bili su krivi samo zato što su sinovi, kćeri, unuci, potomci jednog naroda. Bili su osuđeni da poginu iako su djelom potvrdili da su voljeli srpski narod, borili se svim bićem protiv ubica nedužnog srpskog stanovništva. U stroju pred posljednjim ispitom odanosti svome narodu i Partiji, stajali su dostojanstveno, hrabro. Bili su jaki jer u njima nije bila ubijena vjera u svijetle ideale za koje su se borili.

Na 5-6 koraka ispred njih postrojeno je jedanaest ubica. Svaki treba da ubije po jednog osuđenika, devet partizana i dvije partizanke. Iza osuđenika je metar udaljena duboka jama. Streljanjem su rukovodili Petar Ćuk i Stevo Kovač. Potrojenim četnicima komandovao je Petar Ćuk. Pala je prva komanda: — Puni puške!

Suvišna komanda jer su svi već imali napunjene puške. Slijedila je komanda:

— Nišani!

Već kod prve komande partizani i partizanke bili su spremni da izgovore posljednje riječi, riječi pozdrava i prezir ubica. Iz usta osuđenih na smrt zaorili su se poklici:

- ŽIVJELA KOMUNISTIČKA PARTIJA JUGOSLAVIJE!
- ŽIVJELA CRVENA ARMIJA!
- DOLE IZDAJICE!

Među muškim glasovima jasno su se čuli i ženski glasovi.

— Pali!

Čuo se prasak plotuna koji je pokosio devet osuđenih. Dva su stajala na nogama. Ubicama je zadrhtala ruka jer ih je zbunio blijesak u očima strijeljanih iz koga je izvirao prezir i nešto što je čak i ubice zbušnjivalo. Još dva pucnja dovršili su zločin četnika. U blizini jame ležalo je jedanaest mladića i djevojaka, jedanaest cvjetova osuđenih na ranu smrt u punom rascvjetu. Jedan do drugog ležali su dva brata Sejfu-din i Hako Selimović. Malo dalje jedan pored drugog dva imenjaka, Husref Čišić i Husref Krpo. Zajedno su položili ispit zrelosti u mostarskoj gimnaziji i ovdje sa svojim drugovima i drugaricama položili su zajedno posljednji ispit, najveći, najteži, ispit vjernosti svoje narodu i svojoj Komunističkoj partiji.

DANILO VUKAJLOVIĆ

Među najljepšim predjelima Mostara svakako se nalazi i predio od bivše željezničke rampe kod zgrade Gimnazije do Balinovca. Do dolaska austrijske vlasti u Bosnu i Hercegovinu na desnoj obali Neretve Mostar je imao samo nekoliko starih naselja kao što su: Donja Mahala, Šemovac, Zahum i Cernica. Sve ostalo je bilo pokriveno baščama, voćnjacima i livadama. Kada je Mostar poslije austrijske okupacije počeo da se razvija kao kulturni, politički i ekonomski centar Hercegovine, austrijski stručnjaci planirali su širenje grada prema nenaseljenim područjima na desnoj obali Neretve. Zacrtni urbanistički planovi bez poteškoća su ostvareni na dojučerašnjim voćnjacima, baščama i livadama. Nicala su nove ulice, kuće, naselja, trgovi. Među novim ulicama svojom komunikativošću i ljepotom isticala

se ona koja se pravo probijala od Gimnazije do Balinovca. Ona prolazi i preko trga zvanog Rondo odakle se račvaju još 4 ulice. Prolazila je pored voćnjaka i brojnih kanala »đeriza« kroz koje je tekla voda iz Radobolje za navodnjavanje bašča. Uz ovu ulicu zasađen je drvored platana i oraha u čijoj sjenci su građani Mostara rado šetali, naročito u proljeće i ljeti. Austrijanci su joj dali ime Štefanija. Kasnije je dobijala razna imena. Danas se zove Lenjinovo šetalište i šetalište JNA (od Rondo do Balinovca). Uz šetalište nicali su lijepe zgrade imućnih građana. Jedna od prvih i najljepših zgrada na početku šetališta, nedaleko od Gimnazije, je zgrada Mujage Komadine. Zgradu je projektovao ing. Miloš Komadina, plodan stvaralac kome Mostar duguje za mnoga lijepa rješenja pri stvaranju novog dijela Mostara. Zgrada je pravljena sa mnogo ukusa i sa veoma funkcionalnim rasporedom prostora koje su mogle zadovoljiti i vlasnika sa visokim zahtjevima za udoban i raznovrstan život u zgradi i njezinom vrtu i dvorištu. Kao što je ulica u kojoj se nalazila zgrada mijenjala nazive, tako je i zgrada Mujage Komadine mijenjala stanare i svoju namjenu. Poslije završetka drugog svjetskog rata služila je samo za društvene potrebe. U njoj su radili razni odbori, komiteti, Biblioteka i klubovi.

Godine 1951. na prvom spratu zgrade Mujage Komadine otvoren je klub prosvjetnih radnika grada Mostara kome su s ponosom dali ime »Danilo Vukajlović«. Klub je nosio ime profesora koji je ostao u sjećanju kao divan čovjek, primjeran pedagog i neumoran borac za stvaranje slobodne zajednice ravnopravnih jugoslovenskog naroda.

Danilo Vukajlović rodio se 18. decembra 1905. godine u Bileći. Poslije rođenja dvije kćeri njegova majka Milka bila je zajedno sa svojim suprugom AKIMOM veoma sretna što je rodila sina. Život unutar Danilovog porodičnog doma tekao je mirno i sa toplinom zado-

voljne porodice. Prihodi od Akimove trgovine i Milki-
na učiteljska plata omogućavali su skroman život svim
članovima porodice. Milka je bila nježna i brižna maj-
tu. Uz svoj posao u školi našla je vremena da svakom djetetu posveti punu pažnju i da vješto pazi na njihov
skladan fizički i duhovni napredak. Sa gotovo istom
pažnjom, i ljubavlju i Akim je pratio razvoj svoje dje-
ce. Volio je kćeri, ali mu je, kao gorštaku, sin bio dra-
ži, jer muška djeca produžavaju trajanje porodice,
trajanje imena. Trgovina Akima Vukajlovića davala je
skromne prihode sa kojima nije bio zadovoljan pa se
odlučio da se sa porodicom preseli u Srbiju. Otputo-
vao je krajem 1908. godine sa puno nade, ali se ubrzo
uvjerio da se njegovi planovi neće lako ostvariti. Po do-
lasku tamo uspio je da zaposli Milku kao učiteljicu u
Rataju kod Vranja. U traganju za povoljnijim uslovi-
ma za trgovinu i za rad svoje supruge uspio je da na-
kon godinu dana preseli porodicu u Jasikovu kod Ža-
gubice. Milka je opet radila kao učiteljica, a uspjeh u
trgovačkim poslovima Akima Vukajlovića i dalje nije
napredovao. Mijenjao je često mjesto boravka i poku-
šavao da stvori nešto sigurnije prihode od trgovine.
Česta seljenja prestala su 1910. godine kada se zapos-
lio u Beogradu u posredničkoj firmi Aleksandra Petro-
vića, u Čika Ljubinoj ulici broj 10. Iskustvo Akima Vu-
kajlovića u trgovačkim poslovima došlo je do punog iz-
ražaja na novom poslu. Raniji kontakti sa raznim trgov-
cima u većim mjestima i poznavanje njemačkog i ma-
đarskog jezika pomogli su Vukajloviću da bude cije-
njen kao saradnik. Akim se pobrinuo da svoju porodi-
cu približi Beogradu. Uspio je da Milku zaposli kao
učiteljicu u Dobroj kod Golupca. Kad su mu poslovi
dozvoljavali da uhvati malo više slobodnog vremena,
žurio je da posjeti suprugu i djecu. Preko ljetnjih feri-
ja, kada škola nije radila, Milka je sa djecom boravila
u Beogradu. To su bili najsretniji dani u njegovom ži-

votu i životu njenog supruga. Kada su konačno našli mogućnost da dobro žive i da budu blizu, da se posjećuju i raduju, Milka i Akim su morali da se rastanu. Izbio je prvi balkanski rat u oktobru 1912. godine. Akim je bio mobilisan i kao borac Sedmog beogradskog puka krenuo je na bojište. Učestvovao je u borbama i doživio radost pobjede nad Turcima. Prvog dana ratovanja u drugom balkanskom ratu 30. VI. 1913. godine poginuo je među mnogim srpskim vojnicima. U mučkom napadu Bugara na srpsku vojsku, u žestokoj bici jedno parče granate teško je oštetilo njegova pluća. Rana je bila neizlječiva.

Tek što je uspjela da se malo pribere poslije Akimove pogibije, Milka Vukajlović je počela da doživljava nove nevolje. Izbio je prvi svjetski rat u kome je morala da se brine sama za svoju djecu: kćeri Branku, Milosavu i sina Danila. Bugari su okupirali selo u kome je radila kao učiteljica. Odmah po dolasku u selo Dobra Bugari su za svoje potrebe uzeli zgradu osnovne škole, Milku zajedno sa djecom izbacili iz stana. Stanovnici sela voljeli su učiteljicu pa su je, nezaštićenu, bez bilo kakvih prihoda, pazili koliko su mogli. Smjestili su je sa djecom u jednu sobu koju su joj ustupile komšije. Milka je doživjela još jedan bolan gubitak. U sedmoj godini života umrla joj je kći Milosava. Strepila je nad kćerkom Brankom i sinom Danilom ulažući velike napore da ih održi u životu. Bojala se bolesti jer su djeca bila slabo hranjena, a lijekova nije bilo. Bugari je ni tu nisu ostavljali na miru. Iako joj nisu ništa plaćali, primorali su je da u školi obavlja posao pisara, da sastavlja razne spiskove i obavlja druge administrativne poslove.

Poslije mirno provedenih godina u porodici, dok je otac još bio živ, Danilo je ratne dane doživio u početku kao dane pomućenog sretnog djetinjstva. Nije shvatio kakvi su se sve dramatični događaji dešavali, ali je osjetio gubitak oca i prekid školovanja. Što je rat duže

trajao, sve je više ostavljao tragove i ožiljke u njegovoj mladoj duši. Navikao je da se zadovoljava oskudnom hranom, ali nije dozvoljavao da pasivno posmatra borbu majke za opstanak porodice. Kad su Bugari zvali majku da za njih nešto radi u pisarnici, Danilo se nije od nje odvajao. Išao je uvijek sa njom osjećajući se kao njen zaštitnik. Strpljivo je čekao majku dok nije završila posao uz stalnu zebnju da joj se nešto ne desi. Plašio se, sa razlogom, jer je čuo mnoge priče o raznim nedjelima Bugara nad nedužnim i nezaštićenim narodom. Danilo se trudio da i sam nešto privrijedi. Iako je bio slab i suviše mlad za neki naporan posao, odlučio je da radi. Od ribara na Dunavu počeo je da uči vještinu ribarenja. U početku su ga ribari vodili sa sobom da im čuva stražu dok su lovili ribu, a kasnije je i sam učestvovao u lovu, i dobivao dio ulovljene ribe. Škola za vrijeme rata nije radila, ali Milka nije dozvolila da Danilo zbog toga ostane neškoloivan. Učila je sina. Bio je vrlo radoznao dječak pa je od majke često tražio da ga upozna i sa raznim događajima i pojavama koje osnovci ne uče. Pokazivao je posebno interesovanje za istoriju. Od majke je doznao za pojedine događaje iz svoje porodice. Saznao je da je potomak iz plemena Vukalovića. Bio je radostan i ponosan što su njegovi preci bili u rodbinskoj vezi sa čuvenim Lukom Vukalovićem, vođom pobunjenih stanovnika istočne Hercegovine, koji je u bunama od 1852. do 1857. godine uspješno borio protiv turaka. Doznao je i kako je nekadašnje prezime Vukalović pretvoreno u Vukajlović. (Poslije pobjede Vukove ćirilice neki Vukalovići su u svoje prezime uzeli Vukov znak za suglasnik J, a neki nisu željeli da dođe do promjena u pisanju prezimena.)

Kad je završen prvi svjetski rat, Milka je odlučila da se vrati u Mostar gdje je imala rodbine i prijatelja. Uz pomoć advokata Srete Jačovića uspjela je da se zaposli u Mostaru. U školskoj 1919/20. godine Danilo

je bio čak prvog razreda Velike gimnazije u Mostaru. Zbog neredovnog školovanja u toku rata Danilo je među svojim drugovima u prvom razredu gimnazije bio izrasliji i stariji. Tada je imao 15 godina. Na svog starijeg i ozbiljnijeg druga učenici su se brzo navikli. Bio je skroman i uvijek spreman da svakome pomogne. Postepeno je osvajao simpatije i učenika i profesora. Prva dva razreda završio je sa odličnim uspjehom. Odmjeravajući svoje sposobnosti Danilo je ocijenio da bi donekle mogao nadoknaditi izgubljeno vrijeme u toku rata. Odlučio je da u jednoj školskoj godini završi dva razreda gimnazije. U školskoj 1921/22. godini završio je III i IV razred. Dalje školovanje u starijim razredima bilo je veoma uspješno. Sa podjednakom pažnjom i ozbiljnošću učio je sve predmete. Redovno je postizao odličan uspjeh u učenju i vladanju. Mnogi profesori su ga voljeli i isticali kao primjernog učenika. Naročito ga je voljela profesorica Marija Kon. Danilo nije bio ravnodušan prema sredini u kojoj je živio i rastao. U njemu nije postojala sebičnost. Stalno je bio spreman da pruža pomoć svojim školskim drugovima i da sa njima održava veoma prisne odnose. Radovao se životu i sa svojim drugovima često je provodio vrijeme u igri i zabavi. Bio je član raznih društava i sekcija gdje je ispoljio svoju nadarenost i spremnost za razne vještine. Gimnaziju je završio 1925/26. školske godine. Poslije položenog ispita zrelosti razmišljao je šta da studira. Prema pokazanom uspjehu u učenju tokom školovanja mogao je sa lakoćom da studira više nauka. Volio je književnost, čitao je razna djela iz domaće i strane literature, a i sam je počeo da piše. Strane jezike učio je bez poteškoća što mu je omogućilo da već kao gimnazijalac čita razne knjige na francuskom i njemačkom jeziku. Istoriju je oduvijek volio pa je sa zadovoljstvom čitao studije, članke i rasprave u kojima je nalazio ono što nije bilo u školskom programu. Volio je i prirodne nauke. Vrednujući svoje znanje i sklonosti prema po-

jedinim naučnim oblastima Danilo je ocijenio da ga ipak najviše privlači čarobni svijet filozofije. Godine 1926. upisao se na Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu. Sa radoznalošću je težio da pronikne u suštinu onoga što je studirao. Solidno znanje iz gimnazije i njegova opšta kultura, koju je sticao svojim posebnim interesovanjem za razne naučne oblasti, znatno su mu olakšali brže snalaženje i savladavanje novih su mu Otkrivao je složene društveno-ekonomske i političke odnose, upoznao filozofiju raznih društvenih etapa i duhovna dostignuća čovjeka. Pronicljivo je odgonetao naučne probleme iz filozofije. Danilo je u potpunosti prihvatio Marksovo gledanje na filozofiju koje je izrazio ženo riječima: »Zadatak je filozofije ne samo da ovaj svijet objasni nego i da ga izmijini«, ali tada on još uvijek nije bio marksista. Provodeći vrijeme u konstantnom, kontinuiranom radu Danilo je imao malo slobodnog vremena. Želio je da iskoristi u potpunosti vrijeme za studiranje kako bi na vrijeme završio studij. Na studiju je upoznao studente iz raznih krajeva naše zemlje od kojih su neki bili njegovi dobri drugovi. Bližim upoznavanjem svojih drugova otkrio je da su to napredni studenti koji su uključeni u politički život. U toku 1928. godine a naročito u 1929. godini, bio je veoma buran politički život u Beogradu. Danilo je zajedno sa naprednim studentima učestvovao u demonstracijama i bio očevidac brutalnog obračunavanja policije i žandarmerije sa naprednim snagama u zemlji. Diktatura kralja Aleksandra Karađorđevića dovela je mnoge napredne studente u zatvore i logore. Politički život na Beogradskom univerzitetu bio je privremeno paralisiran. Kad je poslije velikih gubitaka obnovljen politički život napredne studentske omladine na Univerzitetu, Danilo se više nije nalazio među beogradskim studentima. U razgovoru sa Danilom Milka je doznala da država povremeno daje stipendije pa je odlučila da bez sinovljevog znanja pokuša dobiti stipendiju za njegove studije

u inostranstvu. Nadala se da će uspjeti preko prijatelja brata advokata Riste Toholja. Risto je učestvovao u balkanskom ratu. Svoju hrabrost i odanost domovini Toholj je potvrdio i u prvom svjetskom ratu. Poginuo je 1916. godine u čuvenoj bici za Dobruđu. Poslije završetka prvog svjetskog rata Risto Toholj je bio proglašen za nacionalnog heroja. Kada se Milka obratila za pomoć drugovima svoga brata, oni su učinili sve da Danilo Vukajlović dobije stipendiju. Danilo je bio veoma sretan što će mu se ostvariti velika želja da ode u inostranstvo. Počeo je da pravi planove kako će studirati. Odmah je žaželio da studira u Njemačkoj jer je smatrao da će mu njemački univerzitet najbolje odgovarati za studije filozofije. Velika naučna tradicija Nijemaca i njihov bogat doprinos u razvoju filozofske misli govorili su da bi mu boravak na nekom njemačkom univerzitetu bio najkorisniji. Septembra 1930. godine konačno je doznao da mu je odobrena stipendija u inostranstvu. Bio je u isto vrijeme radostan i malo razočaran. Radovao se što može ići u inostranstvo, ali ne punim srcem jer umjesto željenih studija u Njemačkoj dobio je odobrenje da studira u Engleskoj. Bio je prinuđen da što više savlada engleski jezik. Zahvaljujući nadarenosti Danilo je brzo napredovao u učenju engleskog jezika. Boravio je u Velikoj Britaniji od 21. oktobra 1930. godine do 21. oktobra 1931. godine. Studirao je u Birgmingham Citu.

Boravak u Eengleskoj Danilo je do kraja iskoristio za studiranje i uopšte za širenje svojih znanja. Nije dozvolio da mu dragocjeno vrijeme prođe uzalud nego je isplanirao šta mora naučiti i vidjeti za vrijeme jednogodišnjeg boravka u zemlji Šekspira. U novoj sredini Danilo se brzo snašao. Bio je veoma zadovoljan što mu se pružila prilika da nesmetano studira ono što voli i da pri tome bez poteškoća dolazi do potrebne literature. Naročito je bio obradovan što je u Eengleskoj mogao nesmetano da izučava marksizam i da bez poteško-

ća dolazi do marksističke literature u bogatim bibliotekama. Čitajući slobodno djela Karla Marksa i Fridriha Engelsa često je mislio na svoje drugove studente u zemlji koji su bili proganjeni ili zatvoreni zbog prihvatanja marksističkog učenja. Tamo je mogao da nađe mnoga djela filozofa za koje je znao ali ranije nije imao priliku da ih čita. U svojoj zemlji takva djela nije mogao dobiti bilo zbog slabe izdavačke djelatnosti, bilo zbog policijske cenzure, koja nije dozvoljavala da se štampaju djela pojedinih filozofa. Solidno poznavanje njemačkog, francuskog i djelimično poznavanje engleskog jezika pomoglo mu je da na izvoru upozna djela velikih filozofa. Uz izučavanje filozofije Danilo je posvetio punu pažnju izučavanju engleskog društva. Intesivno društvenom životu Engleske. Vrijeme boravka u Engleskoj brzo je proteklo. Iako je racionalno koristio vrijeme, ipak nije uspio da ostvari sve što je planirao. Ostalo je dosta neispunjenih planova jer je tek nakon boravka u Engleskoj, poslije sticanja novih znanja, otkrio koliko bi trebao još da nauči i vidi. Vratio se u svoju zemlju obogaćen znanjem i spremnošću da stekne znanje iskoristi u službi svome narodu. Ubrzo poslije povratka u zemlju Danilo je diplomirao. Sa diplomom Filozofskog fakulteta u Beogradu (18. grupa nauka) napustio je Beograd sa željom da se što prije zaposli. Bio je oslobođen služenja vojske zbog proširenja vena na nogama. Na zaposlenje Danilo nije čekao. Zaposlio se 26. novembra 1931. godine kao honorarni nastavnik u Muškoj realnoj gimnaziji u Subotici. Privremeno obavljanje dužnosti honorarnog nastavnika prestalo je 25. januara 1932. godine kada je postavljen za suplenta u istoj školi. U prvom mjestu službovanja Danilo se nije dugo zadržao. Dobio je premještaj u Mostar u kome je stalno radio od 22. oktobra 1932. godine do jula 1941. godine kada je bio otpušten iz službe.

Premještaj u Mostar Danilo je primio sa oduševljenjem. Radovao se što će predavati u školi gdje se školovao i što će moći da se brine za svoju majku koja je do njegovog dolaska u Mostar učinila mnogo da izvrši studije živeći osamljeno. Od dolaska na službovanje u Mostar pa nadalje Danilo je sa puno nježnosti i topline pazio majku trudeći se da joj se bar donekle oduži za sve ono što je ona za njega učinila. Za Milku su nastupili dani spokojstva a za Danila prva ozbiljnija iskušnja u obavljanju teške i odgovorne dužnosti prosvjetnog radnika.

Dolaskom Danila Vukajlovića u mostarsku gimnaziju obradovali su se mnogi Danilovi profesori. Bilo im je veoma drago što im je postao kolega bivši đak koga su voljeli i cijenili zbog njegove neobične inteligencije i lijepih moralnih osobina. Danilo se nelagodno osjećao među svojim bivšim profesorima jer nije želio da izgubi stečeno povjerenje, a početnika su pratile uvijek poteškoće koje mogu nanijeti neprijatnosti. Poslije dva mjeseca rada, u kome su mu nesebičnu pomoć pružali dojučerašnji profesori, Danilo se posebno obradovao kada je sa studija došao njegov školski drug profesor Dušan Mučibabić koga je uvijek volio i cijenio.

Od početka obavljanja odgovorne dužnosti vaspitača Danilo je rad u školi shvatio veoma ozbiljno. Želio je da stečeno znanje prenese učenicima što potpunije i pristupačnije. Svojim savjesnim radom u koji je unio strpljivost, staloženost i dobronamjernost sa pedagoškim pristupom učenicima profesor Vukajlović je brzo počeo da postiže lijepe rezultate u radu. Postepeno je sticao autoritet cijenenog profesora. U svoj rad utkao je svu svoju ljubav prema naučnim istinama na kojima je gradio svoju ličnost kao vaspitača. Đacima je imponovala intelektualna zrelost i širina kulture profesora Vukajlovića. Prateći njegova predavanja učenici su u njemu otkrili istinskog prijatelja, pametnog i dobrog nastavnika. Prvi uspjesi u školi djelovali su na

Danila ohrabrujuće, ali on nije bio u potpunosti zadovoljan. Dobri rezultati u radu sa đacima nisu u njemu razvili uspavljujuće zadovoljstvo nego potrebu da se dalje razvija i napreduje kao predavač i vaspitač. Želio je da postane zrela, kreativna ličnost a ne profesor koji poslije prvih uspjeha zastane i dalje obavlja svoj posao sa stečenom rutinom. Uz rad u školi Danilo je postepeno počeo da se uklapa u društveni život grada. Kao mlad čovjek želio je da se raduje životu i da sa svojim drugovima doživi lijepo vrijeme u odmoru i sastajao, veselio i sarađivao sa kojima se često sastajao, veselio i sarađivao u raznim društvima, sekcijama i klubovima. Mogućnosti za lagan, bezbrižan i površan život nisu primamile i osvojile profesora Vučkovića. On je u sebi uvijek nosio razvijen smisao za odgovornost koji je uticao da u svemu nađe odgovarajuću mjeru. Danilo nije dozvolio da mu provincija nametne svoju pospanost, prazninu i površnost. Bila su mu strana čaršijska mudrovanja, čaršijska ravnodušnost, klonulost i dosada. Osjećao je unutarnju potrebu da stvara i da stalno širi svoje duhovne horizonte. Od svoje skromne plate redovno je odvajao novac za nabavku knjiga. Kupovao je razne knjige i časopise i postepeno stvorio sopstvenu biblioteku. Pažljivo je proučavao pojedine naučne probleme sa željom da i sam da svoj doprinos nauci. Među sačuvanim knjigama iz Danilove biblioteke često na stranicama pojedinih knjiga nalazimo podvučene tekstove. Očigledno je da se posebno zadržavao na nekim ocjenama i sudovima sa kojima se slagao ili je imao potrebu i sam nešto da kaže. Primjedbi i podvučenih tekstova nalazimo i u djelima kao što su: PAUL FIKE — Didaktika nove škole, Vilijam Štern — Psihologija djetinjstva, Anri Bergson — Stvaralačka Evolucija, Adler — Individualna psihologija, Osvald Špengler — Propast zapada, Benedeto Kroč — Estetika, Frojd — Uvod u psihologiju itd. U toku rata nestale su mnoge knjige iz biblioteke profesora

Vukajlovića, a poslije rata i njegovi razni radovi koje je bio spremio za štampu.

Profesor Vukajlović je radio u mostarskoj gimnaziji do 6. februara 1935. godine kada je premješten u Učiteljsku školu »Kralj Aleksandar I« u Mostaru. Prelaskom u Učiteljsku školu Danilo nije prekidao vezu sa gimnazijom gdje je i dalje predavao filozofiju. Nastavljajući djelatnost prosvjetnog radnika u Učiteljskoj školi profesor Vukajlović je postizao još bolje rezultate u radu sa učenicima. Stečeno iskustvo sa đacima gimnazije obogatio je raznim novinama. U novoj školi pružena mu je mogućnost za raznovrsnije stručno djelovanje jer je predavao filozofiju, psihologiju, logiku i metodiku. Nabrojene predmete Danilo je podjednako volio po je uvijek nastojao da do kraja iskoristi svoju stručnu i pedagošku zrelost u pružanju što potpunijeg i bogatijeg znanja svojim učenicima. Danilo je bio stručnjak za predmete koje je predavao, ali je poznao i razne naučne oblasti sa većim shvatanjem nego mnogi stručnjaci. Ovakav odnos prema nastavi, njegova stručnost, pedagoška zrelost i solidna opšta kultura davali su plodne rezultate u radu sa đacima. Stekao je autoritet veoma cijenjenog profesora koga su đaci i cijenili i voljeli. Uz svu ozbiljnost nastave znao je da stvori atmosferu uzajamnog razumijevanja i poštovanja. Đaci su u njemu pored visoke stručnosti i široke kulture otkrili plemenitu ličnost. Bili su zadivljeni njegovom pažnjom i interesovanjem za duhovni razvoj svakog učenika, za porodične prilike u kojima žive, za imovno stanje, za njihova interesovanja. Čim su učenici malo bolje upoznali profesora Vukajlovića, počeli su mu se obraćati kao roditelju. Mnogi su mu dolazili kući gdje su bili uvijek srdačno primljeni. Voljenom profesoru povjeravali su mnoge svoje nedaće i neprilike. Danilo je pokazivao puno razumijevanje za probleme mladih ljudi i spremnost da im pruži pomoć gdje god je mogao. Sa učenicima je kontaktirao kao sa svojim drugo

vima, kao sa sebi ravnim osobama. To su učenici visoko cijenili. Nikada se nije desilo da je neko zloupotrebio humane i dobronamjerne postupke profesora Vukajlovića nego su se učenici redovno savjesnim radom i iskrenim poštovanjem oduživali profesoru za svaki njegov ljudski gest. Uz svoj rad u školi profesor Vukajlović je rado koristio mogućnosti za ideološko djelovanje na omladinu. Vješto je u svoja predavanja utkao napredne ideje koje su đaci neosjetno prihvatili i kasnije su se mnogi svjesno opredjeljivali za progresivne ideje Komunističke partije. Naročito pogodne forme za ideološko djelovanje među omladinom bile su različite učeničke sekcije i druge vanškolske djelatnosti. Danilo se rado uključivao u te aktivnosti omladine i stalno joj pomagao. Omladini se sviđao njegov smisao za humor i razvijeni osjećaj za društveni, pogotovo za bavljeni život. Mnogim učenicima ostali su u nezaboravnoj uspomeni časovi koje su proveli sa profesorom Vukajlovićem na izletima, priredbama, književnim večerama itd.

Godine 1937. profesor Danilo Vukajlović se oženio. Braćni drug postala mu je Jelka Begić, profesor francuskog jezika, žena u kojoj je Danilo našao divnog čovjeka, nježnu drugaricu i odanog saborca u životu. Pored niza lijepih osobina Jelka je bila napredna intelektualka, aktivno je učestvovala u političkom životu sa naprednim intelektualcima Mostara. U raznovrsnoj političkoj djelatnosti često su zajednički učestvovali Danilo i Jelka. Od 1938. godine osjećala se veća aktivnost intelektualaca u političkom životu grada. Komunistička partija Jugoslavije vodila je stalnu borbu da oko sebe okupi sve poštene građane pa je pored rada sa radničkom omladinom poklanjala i punu pažnju srednjoškolskoj omladini. Pridobijanje srednjoškolske omladine najuspješnije je ostvarivano preko naprednih profesora i drugih intelektualaca koji su kontaktirali sa omladinom. Profesor Vukajlović je od početka svoga

rada u školi obraćao naročitu pažnju naučnom radu sa omladinom ne namećući joj određeni ideološki pogled na svijet. Djelovao je kao slobodan intelektualac koji je davao solidno znanje učenicima uz stalnu težnju da učenici sami dokuče istinu i da u svojim vaspitanicima razvije lijepe moralne osobine. Drugujući sa naprednim intelektualcima koji su usvajali marksizam kao svoj pogled na svijet Danilo se postepeno uklapao u organizovan politički rad ali na specifičan način. Kao slobodan intelektualac volio je da o svim pitanjima iz političkog života vodi debate, da odmjerava činjenice i iznosi svoja mišljenja. Nije želio ništa da usvaja zato što je to neka linija ili nečiji stav ako se sam nije uvjerio u istinitost i uvjerljivost argumenata. Njegova sklonost da polemíše i kompleksno sagledava pojedine političke probleme povremeno se činila pojedincima kao odsustvo realnosti i nepotrebno teorijsko razglabanje i komplikovanje. Danilo se postepeno prilagođavao nekim nužnostima u političkom radu ali nije napuštao svoje stavove kada je bio uvjeren da je u pravu. Drugovao je i sarađivao sa brojnim naprednim intelektualcima. Zbog čestih premještanja službenika povremeno je neko od njegovih saradnika bio premješten, ali bi ubrzo među novim službenicima našao nove političke istomišljenike. Među intelektualcima sa kojima je bio veoma blizak izdvajaju se sljedeće ličnosti: Hasan Čišić, Dušan Mučibabić, Ljubica Mučibabić, Husnija Kurt, Dragica Krnić, Safet Krupić, Mara Zuber, Mustafa Alikalfić, Džemšid Šarić (svi profesori) dr Safet Mujić, ing. Čedo Miličević, ing. Fazlija Alikalfić. Doktor Safet Mujić, jedan od najistaknutiji figura među naprednim intelektualcima, posebno je cijenio profesora Vukajlovića. Bili su prijatelji.

Danilo je zajedno sa članovima Partije učestvovao u pripremama za sudbonosne dane koji su dolazili.

Približavanje Kraljevine Jugoslavije fašističkoj Italiji i nacističkoj Njemačkoj dovršeno je 25. marta 1941. godine kada je Jugoslavija pristupila Trojnom paktu. Radost reakcionarnih, fašističkih snaga u zemlji bila je kratkotrajna. Dva dana kasnije, 27. marta 1941. godine, izvršen je vojni puč u sjenci ogromnih demonstracija u kojima je pod rukovodstvom Komunističke partije sve slobodoljubivo stanovništvo Jugoslavije izrazilo svoju spremnost da se suprotstavi fašizaciji zemlje i da ne služi nacizmu. Raspoloženje naroda najljepše je izraženo parolama: »BOLJE GROB NEGO ROB«, »BOLJE RAT NEGO PAKT«. Profesor Vukajlović bio je jedan od brojnih Jugoslovena koji su se radovali i po nosili pobjedom naprednih snaga u zemlji. On je na fašizam oduvijek gledao kao na bestijalnost pa je u svom radu sa omladinom i učešćem u raznim političkim akcijama ulagao sve svoje sposobnosti da suzbije uticaj profašističkih snaga. Borio se protiv raznih nacionalista koji su grublje ili rafinirano širili šovinizam što je pogodovalo naročito klero-fašističkim snagama. Sa zabrinutošću je očekivao dane koji su dolazili jer je znao da u Mostaru ima nosilaca fašističkih ideja i da je jedan dio omladine bio zaražen šovinizmom. Polulegalno djelovanje fašističkih ideologa i sve otvorenije izražavanje simpatija prema nacizmu kod pojedinih građana i učenika bili su jasni nagovještaji da su se reakcionarne snage osmjelile i da uskoro očekuju ostvarenje svojih planova. Sukob je bio neminovan. Kada je 6. aprila 1941. godine nacistička Njemačka sa svojim saveznicima napala na Jugoslaviju, profesor Vukajlović je dočekao taj događaj kao prirodan nastavak događaju poslije 27. marta 1941. godine. Za vrijeme kratkotrajnog rata bio je u Mostaru u kome je kao civil pratio ratne operacije jer je bio oslobođen vojne obaveze. U školi je prekinuta nastava. Dok su slabo pripremljene jugoslovenske vojne jedinice još ponegdje pružale otpor neprijateljskim trupama, u okolini

Mostara ustaše su počele da izvode vojne akcije. Od 11. do 15. aprila 1941. godine vođene su borbe u okolini Mostara između ustaša i nekih ostataka bivših vojnih jedinica kraljevske vojske. Mostar je okupiran 16. aprila 1941. godine. Uz njemačke i italijanske jedinice u Mostar su ušle i ustaše. Okupirani grad sa zebnjom je očekivao dalji tok događaja.

Poslije kapitulacije Kraljevine Jugoslavije u Mostar je nastalo zatišje. Mnogi vojnici nakon mnoštva poteškoća uspjeli su da izbjegnu zarobljavanje i da se vrate svojim kućama. Među povratnicima sa raznih frontova nalazili su mnogi Danilovi prijatelji od kojih je saznao pojedinosti iz kratkotrajnog rata. Ubrzo je saznao i za pripreme što ih poduzima Komunistička partija Jugoslavije i o konkretnim akcijama u gradu Mostaru. Danilo se pridružio svojim drugovima i zajedno sa njima počeo da učestvuje u pripremama za oružanu borbu protiv okupatora. Uspješan tok priprema za borbu zaustavile su ustaše iznenadnim progonima svakoga ko im je smetao. Hvatali su i ubijali komuniste i napredne građane, naročito one koji su bili kompromitovani i bili poznati policiji i žandarmeriji. Poslije progona komunista ustaše su počele nemilosrdno da ubijaju srpsko stanovništvo. Nastali su dani terora u kojima su ugušeni mnogi ljudski životi, naročito u toku juna i jula 1941. godine. Kad je nastala hajka na srpsko stanovništvo, Danilo se našao u teškoj situaciji kao i njegovi sugrađani sunarodnici. Morao je da napusti porodicu i da se krije od ustaša. Izbor skloništa bio je oskudan jer je svugdje prijetila opasnost od ustaša. Odbrao je sebi sklonište na tavanu Učiteljske škole. Provodio je dane i noći ispod ugrijanog krova od vrelog mostarskog sunca očekujući svakog dana dolazak ustaša. Za njegovo sklonište znali su samo podvornik Jovan Bjelica i supruga mu. Jovan je volio profesora Vukajlovića jer je imao mogućnost da ga dobro upozna.

Iako se i sam nalazio u životnoj opasnosti, Jovan Bjelica se trudio da rijetkom pažnjom i požrtvovanjem olakša boravak profesoru Vukajloviću u potkrovlju zgrade. Donosio mu je hranu, obavještavao ga o stanju u porodici i o situaciji u gradu. Uzalud je Danilo nagovarao Jovana da se ne izlaže opasnosti nego da se i on počne negdje kriti od ustaša. Čestiti Jovan Bjelica nije htio da se krije. Jednog dana ustaše su došle i po Jovana i odvele ga. Bio je ubijen negdje nad ponorom neke jame, kao i mnogi drugi.

Strahujući za život svoga supruga Jelka Vukajlović nije dozvolila da pasivno posmatra što se dešava u granacionalsnosti Hrvatica, ustaše je nisu progonile. Mogla je nesmetano da se kreće i da pokuša naći trajnije rješenje za spas muža. Njeno rodno mjesto Šibenik okupirali su Italijani i smatrali ga italijanskim gradom. Jelka je znala da Italijani stanovnike predjela koje su smatrali svojim, tretiraju kao svoje podanike, pa je požurila da dobije propusnicu za sve članove porodice. Dobivanjem propusnice za Šibenik nestala bi opasnost od ustaša. Italijani su bili spremni da daju propusnicu Jelki i njenom sinu Sretenu, ali nisu htjeli da daju propusnicu Danilu i njegovoj majci Milki. Pokušaj za dobivanje italijanske propusnice je propao pa je Jelka bila prinuđena da traži drugi izlaz iz Mostara. Čula je da ustaše dozvoljavaju Srbima odlazak u Srbiju sa njemačkim propusnicama. Do takve propusnice teško je bilo doći jer je put do nje vodio preko dobrih veza i uz veliku novčanu sumu. Sa rijetkom upornošću Jelka je poslije dosta napora uspjela da dobije propusnicu za Danila. Za propusnicu je dala 4000 dinara. Pomoću njemačke propusnice Danilo Vukajlović je koncem jula 1941. godine oputovao u Srbiju.

Kao i većina Srba izbjeglica iz Bosne i Hercegovine i Danilo se privremeno nastanio u Beogradu. Poslije stalne opasnosti od ustaša i mučne neizvjesnosti dok

je putovao prema Srbiji. Danilo je dolaskom u Beograd počeo da se odmara i da zaboravlja na dane pune opasnosti i neizvjesnosti. Ponovan susret sa gradom koga je djelimično upoznao u djetinjstvu, kad je sa majkom obilazio oca, i sa gradom koga je kao student kasnije dobro upoznao, bio je radostan i tužan. Slobodarski Beograd ostao je kao i uvijek nepokoren grad i to ga je radovalo ali je bio tužan zbog veoma uočljivih tragova razaranja što su ih počinili Geringovi piloti. Boraveći u Beogradu Danilo je saznao za ustanak naroda Jugoslavije. Stizale su veoma prijatne vijesti o uspjehima ustanika i o sve masovnijem otporu naroda. Naručito su mu bile drage vijesti iz Bosne i Hercegovine. Uz vijest o borbama dopirale su i vijesti iz porodice i stanju u gradu na Neretvi. Za izbjeglice iz Hercegovine najinteresantnija je bila vijest da su ustaše zbog italijanske intervencije prestale ubijati srpsko stanovništvo u Hercegovini. Teško je bilo povjerovati u istinitost takve vijesti poslije svih zločina što su ih počinili ustaše, ali u toj vijesti krila se djelimična istina. Pri vremena promjena stava prema srpskom stanovništvu u Hercegovini bila je vješta i perfidna igra italijanskih fašista. Italijani su poslije okupacije Hercegovine po Rimskom sporazumu (maj 1941.) u junu mjesecu 1941. godine svu vlast na teritoriji Hercegovine dali ustašama uz stalno podgrijavanje bratoubilačke mržnje. Kada su ustaše bez otpora ubijali nedužno srpsko stanovništvo, Italijani su se držali po strani kao da se to njih ne tiče i da to nije njihovo djelo, ali kada je srpsko stanovništvo počelo da daje otpor ustašama i da zajedno sa komunistima borcima raznih nacionalnosti, organizovano vrši napade na ustaše i Italijane kao okupatore, Italijani su požurili da sukob rješavaju van bojnog polja. Da bi odvucli srpsko stanovništvo iz redova ustanika, Italijani su privremeno zaustavljali dalji ustaški progon srpskog stanovništva. Željeli su da se u očima srpskog stanovništva pretstave kao spasioci Sr-

ba. Uz svoje uvjeravanje da se Srbima neće ubuduće ništa dogoditi, da će Italijani štititi srpsko stanovništvo od ustaša, oni su sijali vjersku i nacionalnu mržnju između Srba, Hrvata i Muslimana.

Kad su izbjeglice dobro provjerile da li se zaista radi o privremenom prestanku progona srpskog stanovništva, pojedinci su počeli da se iz Srbije vraćaju u Hercegovinu. Među povratnicima iz Srbije bio je i Danilo Vukajlović. U Mostar je doputovao krajem oktobra 1941. godine. Pošto je odlukom Ministarstva nabio otpušten iz državne službe, Danilo nije mogao da radi u školi. Nije ni namjeravo da radi za ustaše, nego snim komitetom Partije. Uključio se u ilegalni rad sa željom da što prije ode u partizane. Najviše je kontaktirao sa bivšim svojim učenicom, članom Mjesnog komiteta Partije Džemalom Bijedićem. Danilo je uporno tražio da mu se omogući odlazak u partizane, ali nije bilo lako napustiti blokirani, dobro čuvani grad. Očekujući dan svog polaska u partizane, Danilo je u ilegalnom radu davo svoj doprinos. Iako se pazio da ostane neprimijećen, budne oči ustaških žbira otkrili su njegovo prisustvo u gradu i već su ga svrstale u ljude na koje treba paziti. Jednog novembarskog dana 1941. godine na ulici je Jelku Vukajlović zaustavio profesor Vinko Malvić, jedan od najodanijih ustaških ideologa, koji je bio neumoran u kontrolisanju naprednih profesora i učenika u školama gdje je radio, naročito u Učiteljskoj školi. Malvić je zaustavio Jelku Vukajlović da joj kaže da zna da je Danilo u Mostaru. Jelka je znala ko je Vinko Malvić i šta od njega može očekivati pa je požurila da upozna Danila na opasnost. Strepnja Jelke Vukajlović da će od Vinka Malvića doći neka opasnost ubrzo se ostvarila. Dan-dva poslije razgovora Jelke sa Vinkom Malvićem policajci i ustaški agenti došli su da pretresu stan profesora Vukajlovića. Izne-

nadno kucanje policajaca na vrata zbunilo je i Danila i Jelku. Prva se snašla Jelka. Ona je već u nizu slučajeva ispoljila snalažljivost u ilegalnom radu. Često je prevodila letke na italijanski jezik i prenosila razne ilegalne političke materijale. Kad se Jelka pribrala od prvog iznenađenja, na brzinu je pokupila kompromitujuću propagandnu literaturu i strpala je u njedra ispod kućne haljine. Otvorila je vrata policajcima i stala sa prekrštenim rukama na grudima. U hodniku je razgovarala sa policajcima dok je Danilo u sobi sakrio dio njegovog propagandnog materijala. Vođa policijske trojke bio je površan u obavljanju svoje dužnosti. Policajci nisu ništa pronašli ali poslije njihovog odlaska bilo je jasno da najgore treba očekivati. Nemogućnost da se Danilo sa nekom grupom boraca momentalno prebaci na slobodnu teritoriju riješena je snalažljivošću Jelke Vukajlović. Uvijek spremna da pomogne Jelka je odlučila da traži propusnicu od Italijana. Jelka se vrlo sigurno služila italijanskim jezikom i nije joj bilo teško da ubijedi Italijane da njen muž mora da putuje u Nevesinje zbog sređivanja nekih imovinskih pitanja. Italijani su joj dali propusnicu za Danila kojim se otvarao put ka slobodnoj teritoriji, put ka borbi za koju se čvrsto odlučio. Sredinom novembra 1941. godine Danilo se zauvijek oprostio sa Jelkom i sinom. Da bi Danilovo putovanje bilo sigurnije pobrinuli su se profesori Husnija Kurt i Mustafa Alikalfić. Oni su poslali domobranski kamion u kome se nalazio Huso Alikalfić kao domobranski oficir. Danilo je sretno doputovao do prilaza Nevesinju gdje se iskrcao i preko veze otišao prema slobodnoj teritoriji.

Prije dolaska profesora Vukajlovića među ustanike na teritoriji istočne Hercegovine, bilo je veoma dramatičnih zbivanja. Ustanak na području istočne Hercegovine imao je dosta specifičnosti pa se razlikuje od ustanaka u drugim predjelima naše zemlje. Ustaška zlodjela nad srpskim stanovništvom otpočela su počet-

kom juna. Prava borba ustanika protiv ustaških zlikovaca vođena je 3. juna 1941. godine u selu Drežanj. Dan 28 stanovnika, većinom staraca i žena. Stanovnici sela Drežanj bili su svjesni da ih čeka ista sudbina kao i stanovnike Udrežnje pa su odlučili da ne bježe ispred ustaša nego da se suprostave ubicama. Stanovnicima Drežnja pridružili su se i stanovnici nekih drugih sela. Šezdeset boraca pod rukovodstvom Obrena Ivkovića odlučno je ispred sela Drežanj dočekala ustaše. Nena-viknute na otpor srpskog stanovništva, koga su nena-metano ubijali, ustaše su bile iznenađene. Ustanici su uspjeli da naprave pometnju među ustašama koje su se sredile tek kad im je došlo pojačanje. Pred znatno jačim protivnikom, kome je pomagala i avijacija, ustanici su nakon borbe koja je trajala čitav dan, morali da se povuku. Ustaše su upale u selo i zapalile ga, ali su to nasilje skupo platili. Otpor boraca pred Drežnjom proćuo se brzo kroz čitavu Hercegovinu. Slijedeći primjer boraca koji su branili Drežanj, mnogi seljaci počinju da se udružuju u oružane grupe sa spremnošću da brane svoje domove i kažnjavaju ubice i palikuće. Nisu željeli da postanu žrtve ustaških zlikovaca jer su ih jeziva ustaška zlodjela uvjerila ko su ustaše i šta sa sobom nose. U narodu je pored brojnih ustaških zločina naročito bolno odjeknula vijest o zločinu ustaša u selu Koritima. Ustaše su iz ovog sela, na prevaru, pokupile 180 ljudi i zajedno sa još 23 seljaka iz sela Zagraci, sve ih pobili maljevima i bacili u koritsku jamu. Preplašeno seosko stanovništvo bježalo je ispred ustaša tražeći skloništa u predjelima gdje ih ustaše ne mogu ugroziti. Nastao je život u zbjegovima koje su štitili muškarci sposobni za borbu. Izlaskom na teren političkih radnika, koje je poslala Partija, vršene su pripreme za organizovan ustanak naroda protiv domaćih sluga i okupatora. Poslije napada Njemačke na Sovjetski Savez raspoloženje za ustanak je raslo

dok se nije pretvorilo u masovan ustanak. Ustanička narodna vojska bila je u početku organizovana od seloskih četa. Tako su u bivšem Nevesinjskom srezu nastale čete: Lukavačka, Zovodolska, Drežanjska, Biogradska, Bratačka, Zalomska, Kolečka itd. Slične čete, koje su dobivale imena po selima, nicali su širom Hercegovine. Iako su bile vojnički slabo pripremljene i nedovoljno organizovane, ove jedinice narodne vojske zadavale su ustašama sve veće udarce. Ohrabrena uspjesima u borbi protiv nasilnika, jedinice narodne vojske u svom pohodu na ustaška uporišta nisu se ustručavale da napadaju i čvrsto branjene gradove. Od jula 1941. godine svakim danom su postizavani sve veći uspjesi u borbi. Naročit uspjeh ostvaren je od 22. avgusta do 7. septembra 1941. godine, razdoblje u kome su ustaničke snage potpuno razbile ustaše na teritoriji istočne Hercegovine. Uspjehe ustanika Talijani su pratili sa zebnjom. U svoje saveznike ustaše nisu se mogle pouzdati jer su vojnički bili nemoćni da se suprotstave jedinicama narodne vojske. Razvoj ustanka ugrožavao je i Italijane kao okupatore pa je bilo potrebno učiniti nešto hitno za paralisanje daljeg razvoja ustaničkih snaga. U septembru mjesecu 1941. godine cijelu teritoriju Hercegovine, osim konjičkog sreza, uvrstili su u sastav II zone. Sve vojne jedinice takozvane Nezavisne Države Hrvatske, sve oružnike (žandarme) i civilnu ustašku vlast u toj zoni stavili su pod svoju neposrednu vlast. Bio je to sračunat politički potez okupatora. Preko dobro organizovane propagande obavijestili su stanovništvo da dolaze kao spasioci srpskog naroda i da će kazniti krivce za krvoproliće. Radi dokaza svoje »dobronamjernosti« Italijani su u novembru uhapsili poznatije ustaše: Ivana Preku, Sulju Bašagića i Adema Dugalića. Provodeći svoj plan razoružali su neka sela kojima su ustaše podijelili oružje. Vršili su i zamjenu žandarma koji su se kompromitovali. Najuspješniji potez im je bio kad su narodu

dozvolili da iz jama vade žrtve ustaškog terora. Čak su slali i svoje vojnike da pomognu prilikom vađenja leševa iz jama. Dozvolili su da se izvađene žrtve iz jama sahrane u grobljima uz vjerski obred. Na sahranama su se pojavljivali i Italijanski oficiri. Znali su kako će na ove njihove akcije gledati jedan dio naroda kao i da će mnogi ustanici biti pridobijeni tek ako za sebe pridobiju srpsku čaršiju u gradovima. Predstavljajući se kao prijatelji srpskog naroda Italijani su raspirivali vjersku i nacionalnu netrpeljivost. Svu krivicu za stradanje srpskog stanovništva bacali su na Hrvate i Muslimane što je pogodovalo srpskim šovinistima. Postepeno su uspjeli da oko sebe okupe razne saradnike koji su se legitimisali kao eksponenti srpske buržoazije. Među najpoznatijim saradnicima Italijana bili su: Dobrosav Jevđević, Radmilo Grđić, Petar Samardžić, Đorđe Draganić i Boško Todorović. Pomoću pomenutih saradnika Italijani su ostvarivali svoje planove. Naročito su težili da razbiju jedinstvo ustanika uz stalnu propagandu kojom su željeli da kompromituju komuniste. Kasnije su se sve više oslanjali na četnički pokret kao glavnu snagu u borbi protiv partizana i narodnooslobodilačkog pokreta u istočnoj Hercegovini.

Poslije uspješne borbe naroda u razdoblju od juna do septembra 1941. godine nastupilo je izvjesno zatišje.

Političko rukovodstvo ustanka pristupilo je ozbiljnom analiziranju dotadašnjeg toka borbe da bi na osnovu dobro prostudiranog stanja u narodu i vojnim jedinicama donijeli nove smjernice za daljni tok borbe i poduzelo određene akcije. Organizacija vojnih jedinica nije odgovarala daljim zadacima borbe. Umjesto seoskih četa bilo je potrebno formirati solidnije organizovane vojne jedinice koje će biti čvršće povezane i sposobnije za borbu. Za dalji uspješan tok borbe u Hercegovini veoma je značajan datum 20. septembar

1941. godine. Tog dana u selu Fatnici formiran je »Štab Hercegovačkog narodnooslobodilačkog partizanskog odreda«. Štab je rukovodio borbom 4 formirana bataljona: Bataljoni su bili dobro organizovane vojne jedinice sastavljene od boraca sa terena čitave Hercegovine. Naziv bataljona i sastav boraca prema terenu na kome su bataljoni djelovali je sljedeći: Prvi bataljon »Nevesinjska puška« (borci sa teritorije nevesinjskog sreza), Drugi bataljon (borci sa teritorije bilečkog i stolačkog sreza), Treći bataljon (borci sa terena trebinjskog i ljubinskog sreza) i Konjički bataljon (borci iz konjičkog sreza i Mostara).

Tokom vremena povećavao se broj boraca a samim tim i broj četa u bataljonima pa su formirani novi bataljoni kao što su: Bataljon »VLADIMIR GAČINOVIĆ«, Bilečki bataljon, Sitnički bataljon, Stolački bataljon, Bataljon »Neđo Čabrinović«, Bataljon »Luka Vukalović«, Gatački bataljon, Bataljon »6 jul« itd.

Kada je sredinom novembra 1941. godine Danilo Vukajlović doputovao domobranskim kamionom do Nevesinja, ispitao je mogućnost kako se najlakše, neopazano, može doći do slobodne teritorije. Uputio se ka Zovom Dolu, prema predjelima za koje je znao da su u rukama ustanika. Taj dio puta bio je najopasniji. Nalazio se na domaku slobodne teritorije a svakog časa mogla je neka neprijateljska patrola da ga zaustavi i kao sumnjivu osobu vrati u Nevesinje i zatvori.

Pojava profesora Vukajlovića među ustanicima dočekana je sa simpatijama. Tada je u narodnoj ustaničkoj vojsci bilo malo intelektualaca pa je dolazak svakog intelektualca među borce značio dosta za ugled narodne vojske. Prisustvo Danila Vukajlovića među ustanicima brzo je zapaženo. Danilo je bio pozvan u štab bataljona. Komandant bataljona »Nevesinjska puška« bio je Dukica Grahovac, a zamjenik mu Obren Ivković, dva veoma sposobna i odlučna rukovodioca

u borbi protiv tuđina i domaćih izdajica. Danilo je od svih članova štaba bio veoma lijepo i srdačno primljen. Odmah je stekao simpatije što ga je obradovalo.

Za uspješno uklapanje u rad pri štabu bataljona »Nevesinjska puška« Danilo je bio zahvalan svim članovima štaba, a posebno Savi Medanu, političkom komesaru bataljona i Životi Neimaroviću, zamjeniku političkog komesara bataljona. Savo Medan je do dolaska u partizane imao dug staž partijskog radnika i bogato iskustvo u revolucionarnom radu. Vršio je brojne funkcije u partijskom radu i više puta bio je zatvoren i suđen zbog revolucionarne aktivnosti, a kao španski borac uživao je poseban ugled i poštovanje. Života Neimarović pošao je stopama svog oca Save Neimarović, istaknutog revolucionara koji je 1928. godine sa dužnosti sekretara Mjesnog komiteta KPJ u Mostaru otputovao u SSSR gdje je stradao u jednoj od Staljinovih »čistki«. Savo Medan i Života Neimarović su Odlukom Oblasnog komiteta KPJ za Hercegovinu upućeni sa određenim zadacima na teren istočne Hercegovine. Do Danilovog dolaska među borce Savo i Života su od sredine avgusta 1941. godine, kada su sa određenom sastavljenim od oko 30 boraca izišli iz Mostara i stigli na teren istočne Hercegovine, uradili dosta u organizovanju raznih vojnih akcija i u vojnom i u političkom sređivanju ustaničkih jedinica. Iako su poštovali Danila prije izbijanja rata, nisu sa njim održavali direktne veze u revolucionarnom radu. Pošto su oba imali solidan uvid u djelatnost naprednih snaga u Mostaru, bio im je poznat i rad Danila Vukajlovića među naprednim intelektualcima. Zbog toga su mogli drugovima u štabu da predstave Danila kao pouzdanog, vrijednog i sposobnog čovjeka i da ga preporuča kao pogodnu ličnost za rad u propagadnoj djelatnosti.

Danilo je dobio zaduženje da radi u agitaciono-propagadnom odsjeku pri štabu bataljona »Nevesinjska puška«. Na novom poslu snašao se vrlo brzo. Pažljivo

je pratio razne događaje na koje je reagovao izdavanjem propagadnog materijala. Posao mu je bio zanimljiviji kada je iz Mostara, za potrebe propagande, poslan jedan radio aparat. Danilo je imao tada mogućnost da redovno dobija vijesti. U određeno vrijeme slušao je radio-vijesti, najčešće i najradije Moskvu i London. Izdvajao je najvažnije i najvrijednije vijesti o događajima kod nas i u svijetu i po potrebi pisao razne komentare i osvrte na važnije događaje. U izradi propagandnog materijala obavljao je sav posao od izbora, pisanja tekstova do umnožavanja materijala i rasturanja korisnicima.

U obavještavanju naroda o događajima kod nas i u inostranstvu pisana riječ je imala posebnu draž u to vrijeme jer je to najčešće bio jedini izvor pouzdane informacije. Naročito je bilo dragocjeno informisanje naroda o pravim ciljevima narodnooslobodilačke borbe i o smetnjama koje čine domaće izdajice. Propagandni materijal čitan je po grupama zbog malog broja primjeraka i zbog prilične nepismenosti naroda. Učinak propagande pomoću pisane riječi bio je nepotpun bez upotrebe žive riječi. Izgovorena riječ bila je moćnija, pristupačnija, efikasnija. Zbog toga su i politički radnici rado koristili sastanke, konferencije, zborove, sijela i skupove za davanje informacija narodu i za objašnjavanje događaja i pojava kod nas i u svijetu.

Danilo Vukajlović je često sa određenim zadacima odlazio u narod. U bližem dodiru sa seoskim stanovništvom shvatio je svu težinu situacije u kojoj se narod nalazio. Rat je u vrtlog događaja neminovno uvlačio sve stanovništvo. U vrijeme kada je Danilo Vukajlović djelovao kao politički radnik narod je morao da se opredijeli. Neprijateljska propaganda, italijanska i četnička, služila se svačim da odvuče narod od narodnooslobodilačke borbe. Tražila je najefikasniji način djelovanja, od prijetnji do građenja oslonca na me-

dušobnoj mržnji. Četnička propaganda rado se koristila naslijeđenim predrasudama primitivne sredine. Na temeljima ranijeg djelovanjima i crkve i bivših političkih buržoaskih stranaka raspirivan je nacionalizam pomoću koga je četnička propaganda željela da spasava interese monarhije i buržoazije od narodno-oslobodilačke borbe. Za uspješno demaskiranje neprijateljske propagande bilo je potrebno učiniti puno napora. Isrpljujući je bio posao političkih radnika koji su postepeno uspijevali da rastrežnjavaju mnoge koji su povjeravali neprijateljskoj propagandi ili su bili na putu da se pridruže neprijatelju.

Danilo Vukajlović je u kontaktu sa narodom ispoljio osobine strpljivog, staloženog, veoma snalažljivog političkog i kulturnog radnika. Kao odličan poznavatelj psihologije i mentaliteta našeg čovjeka on je sa veilkim interesovanjem odgonetao beskrajno tajanstvenu ljudsku prirodu. Posmatrao je razne ličnosti iz naroda, slušao ljude šta govore, pratio razna mišljenja, postupke, reagovanja. Želio je da stekne povjerenje u ljudima sa kojima je kontaktirao, da mu bez ustručavanja i bez straha kažu šta stvarno misle, od čega strahuju i gdje vide izlaz za sebe. Danilova iskrenost, mirnoća i prirodnost u kontaktu sa ljudima ulijevala je povjerenje. Njegova nasmijana i dobroćudna fizionomija otvarala je put do srca i kod ljudi iz čijih pogleda je izbijala hladnoća i nepovjerenje. Mnogi su povjeravali iskrenoj, ljudskoj riječi Danila Vukajlovića i zajedno sa borcima davali svoj doprinos narodnooslobodilačkoj borbi. Nažalost, i pored znatnih napora da se spriječi i zaustavi uticaj neprijatelja nastupilo je razdoblje u kome je bio očit uticaj neprijatelja. U jedinicama je došlo do osipanja boraca. Rad političkih radnika bio je otežan i opasan. Naročito je bilo teško djelovati u sredinama gdje su u toku borbi načinjene greške koje su četnici uspješno koristili za svoju propagandu. Vidno jačanje četničkog pokreta počelo je u

januaru 1942. godine. Saradnja sa Italijanima bila je sve otvorenija. Pripremane su zajedničke akcije protiv nardnooslobodilačke vojske. Četničko-italijanska ofanziva otpočela je u februaru 1942. godine. Sa borcima bataljona »Nevesinjska puška« Danilo Vukajlović je učestvovao u borbama protiv nadmoćnijeg neprijatelja. Kakva je bila politička situacija na terenu, u narodu i kakva je bila vojna sposobnost boraca u nevesinjskom srezu govori nam jedan dokumenat. U izvještaju štaba Udrnog Hercegovačko-crnogorskog NOP bataljona od 1. marta 1942. godine koji je upućen Vrhovnom štabu NOP i DV Jugoslavije, politički komesar Milija Stanišić i komandant Vlado Šegrt daju sljedeću ocjenu političkog stanja u nevesinjskom srezu i opis akcija protiv četnika:

»Stanje u srezu nevesinjskom prije našeg dolaska bilo je veoma ozbiljno. Četnici su bili i politički i vojnički dobro organizovani, a Nevesinje je bilo kula rećakcije za čitavu Hercegovinu. Četnici su na vrlo vješt način umjeli da iskoriste razjarenu mržnju srpskog naroda prema muslimanskim masama, i da je kanališu za svoj račun. Sa parolom »Smrt Turčinu — Sloboda Srbinu« uspjeli su potpuno narod da ubijede da Srbima nema spasa dok god ima živih »Turaka«. Politički nivo ovih masa je ispod normale, pa kad se uzme u obzir i druge objektivne okolnosti, razumljivo je što su srpske mase nasjele na te laži. Takođe su bili ubijedili narod da je borba protiv silnog i jakog okupatora besmislena, opasna, za narod ubistvena, da se treba boriti samo protiv »Turaka« pa da u toj borbi čak treba koristiti okupatora. U početku su izbjegavali otvoreno šurovanje sa okupatorom ali im nije uspjelo da to ukriju od naroda. Sad su svi pribjegli okupatoru i predvode njihove vojnike prilikom paljenja sela. Pomoću novca, lažnih obećanja tj. davanja seljacima, žandarmima, i podoficirima ubuduće velika zvanja i činove, kao i dolaskom velikog broja stranaca, prebjeglica ko-

ji pobjegoše ispred partizanskih džefendera svog naroda uspjelo je tim banditima da organizuju svoju vojvsku koja je bila brojna, ali razumljivo trula. Tu je bilo više oficira mještana, a centar oko koga se sve okretalo bio je major Boško Todorović, jedan veoma perfidan tip, pravi domagog a dobar organizator. U Nevesinjskom srezu oslonio se na Petra Samardžića, slavoljubiva, zadržta, prilično glupa čovjeka, kojemu je mnogo laskalo što su ga oficiri prozvali »vojvodom nevesinjskim«.

Pri kraju izvještaja autori daju veoma oštre ocjene o partizanima iz nevesinjskog sreza i dosta loše ocjene za političke radnike na tom području. To je izraženo ovim riječima: »Partizani su u vrijeme našeg dolaska bili dosta malobrojni, ali iz dana u dan rastu, i to brzo. Glavna njihova slabost je čisto organizaciona. Pored toga, neiskusni su u borbama, nedisciplinovani, politički nedovoljno svjesni — blagodareći tome što su politički komesari potpuno nedorasli, a u 80% slučajeva oni su neodgovorni. Iz ovoga svega proizlazi i njihova velika slabost, kukavičluk i krajnji oportunistički stav prema petoj koloni«.

I pored svih poteškoća: izdaja, grubih grešaka, kolebanja pojedinaca, nedovoljnog iskustva u ratovanju, slabe opremljenosti jedinica, nadmoći neprijatelja u ljudstvu i tehnici, pored moćne propagande neprijatelja i podmuklih akcija četnika narodnooslobodilačka borba nije zaustavljena. U njoj su svoj doprinos davali i borci Bataljona »Nevesinjska puška«. Učestvovali su zajedno sa drugim bataljonima iz Hercegovine u nizu bitaka i akcija u raznim predjelima Hercegovine žrtvujući svoje najbolje borce što su ponosno i junački ginuli u borbi protiv domaćih sluga i okupatora. Sa njima se borio i Danilo Vukajlović zanosom revolucionara, snagom neumornog političkog radnika i borca. U borbama je doživljavao radost pobjeda i tugu zbog gubitka pojedinih drugova. Bio je vjeran

vojnika Partije koji je u danima kada je neprijateljska propaganda odvlačila ljude ili ih trovala sumnjama ulagao sve svoje umne sposobnosti da plodnim političkim djelovanjem utiče na stvaranje političke svijesti boraca i da kod pojedinaca otkloni kolebanja. Danilo Vukajlović bio je blizak svim borcima sa kojima je kontaktirao. Borce je osvajao svojom skromnošću, jednostavnošću. Oni u njemu nisu mogli da nađu bilo koju osobinu koja bi ih udaljavala ili ih držala na rastojanju. Danila su primili kao svoga čovjeka koga je grad kroz školovanje obogatio znanjem ali nije uspio da mu nametne osobine koje je seosko stanovništvo posmatralo kao znake odnarodnosti. Političko i raznovrsno djelovanje Danila Vukajlovića među borcima nije ostalo nezapaženo. Rezultati rada bili su veoma uočljivi kao i njegova stalna spremnost da služi svim svojim sposobnostima zadacima borbe. Pri prvoj reorganizaciji Danilo je dobio zaslužno priznanje za svoj dotadašnji rad među borcima.

Krajem marta 1942. godine Operativni štab predložio je Vrhovnom štabu formiranje dva odreda u Hercegovini — SJEVERNOHERCEGOVAČKOG (u čiji sastav treba da uđu sve jedinice sjeverno od linije Mostar—Nevesinje—Gacko) i JUŽNOHERCEGOVAČKOG (u koji ulaze sve jedinice južno od linije Mostar—Nevesinje—Gacko). Vrhovni štab saglasio se sa prijedlogom Operativnog štaba za Hercegovinu. Ubrzo poslije formiranja ova dva odreda, sredinom aprila 1942. godine, radi efikasnije borbe protiv neprijatelja umjesto 14 terenskih bataljona formirano je 8 udarnih bataljona. Među novoformiranim bataljonima za nas je od posebnog interesovanja Peti udarni bataljon. Za komandanta ovog bataljona postavljen je Obren Ivković a za političkog komesara Danilo Vukajlović.

Obavljanje nove dužnosti Danilo je prihvatio sa razvijenim osjećanjem odgovornosti. Bio je dirnut ukazanim povjerenjem ali i zabrinut zbog velike odgovor-

nosti jer je u doba formiranja Petog udarnog bataljona narodnooslobodilačka borba u Hercegovini prolazila kroz razne poteškoće i prepreke. U časovima kada je razmišljao o svom budućem radu kao komesar bataljona uz zabrinutost istovremeno je bio i radostan što je komesar u jedinici kojom komanduje Obren Ivković, čovjek koga je Danilo dobro poznavao i visoko cijenio zbog vrlina smjelog, odlučnog i do kraja odanog vojnika revoluciji, Partiji i narodu.

Peti udarni bataljon zajedno sa ostalim bataljoni- ma Sjeverno-hercegovačkog odreda vodi česte borbe sa četnicima i Italijanima. Približavala se treća neprijateljska ofanziva koja je pored Bosne i Crne Gore krajem maja 1942. godine zahvatila i Hercegovinu. U ovom periodu među najznačajnijim pobjedama narodnooslobodilačke vojske u Hercegovini je likvidiranje ustaškog uporišta Borač koga je branilo oko 1200 naoružanih ustaša. Poslije čestih borbi sa Italijanima i četni- cima i ostalim neprijateljima jedinice narodnooslobodilačke vojske nastavljale su svoju aktivnost u Bosni, Hercegovački partizani, zbog interesa daljeg toka narodnooslobodilačke borbe, morali su teška srca da se rastanu sa rodnom Hercegovinom. U odstupanju Peti udarni bataljon povlačio se zajedno sa ostalim borcima iz hercegovačkih jedinica prema Sutjesci. Vodio je često i teške borbe. Od svog formiranja do dolaska na Tjentište u junu 1942. godine Peti udarni bataljon je što od borbe što od osipanja boraca zbog četničke propagande pretrpio velike gubitke. Od četiri čete ostale su samo dvije. Dosta gubitaka bilo je i u ostalim jedinicama iz Hercegovine. Radi daljenjeg uspješnijeg ratovanja protiv domaćih izdajica i okupatora od dijelova Južnog i Sjevernohercegovačkog partizanskog odreda u junu 1942. godine na Sutjesci je formiran Hercegovački partizanski odred koji je dobio zadatak da zajedno sa Petom crnogorskom brigadom ostane na prostoru Vrbnica—Zelengora u obezbjeđenju Central-

ne bolnice. Novom vojnom reorganizacijom bivši borci Petog udarnog bataljona ušli su u sastav novoformiranog drugog bataljona Hercegovačkog partizanskog odreda. U boračkom sastavu jedinice bilo je dosta izmjenjena i djelimičnih u rukovodećem kadru. Za komandanta Drugog bataljona postavljen je Obren Ivković a za političkog komesara Savo Čolović. Novom organizacijom Danilo Vukajlović je prestao vršiti dužnost političkog komesara bataljona ali je i dalje djelovao u jedinici kao politički radnik.

Sticajem ratnih okolnosti Hercegovački partizanski odred ostao je na Sutjesci čitav mjesec dana od 20. juna do 22. jula 1942. godine. Vrijeme odmora iskorišteno je za intenzivan i dobro organizovan rad u kome je naročito obraćana pažnja vojnom sređivanju odreda i raznovrsnom radu među borcima. Vođena je bitka u kojoj su borci obogaćivani novim istinama i znanjem što ih je ideološki čvršće vezalo za narodnooslobodilačku borbu i njene ciljeve. Iako nije bilo vojnih operacija i napornih marševa borci su teško podnosili dane u Vrbnici.

Borci su izbjegli blizinu smrti koja je nemilosrdno kosila ljude u borbi, ali je njena prisutnost i dalje bila među njima. Iscrpljene borce napadale su razne bolesti i zub gladi što je nagrizaio utrobu svakog borca. Pojedini borci bili su zbog ratnih napora, bolesti i gladi na granici ljudske izdržljivosti. Ishrana se sastojala od divljeg bilja, mlade kore drveća i veoma malo neslanog mesa. Intendanti su brojali parčiće mesa i odmjeravali oblik i težinu da bi oskudna količina bila što pravednije podijeljena. Svakom, bez obzira na funkciju, dodijeljena je ista veličina. Bolesniji borci dobivali su od svojih fizički jačih i čvršćih drugova dio i onako malog obroka. Danilo Vukajlović je bio vrlo iscrpljen. Izgledao je kao čovjek koji se tek opravljaja od neke teške preboljene bolesti. Iako je bio izmoren, trudio se da što potpunije učestvuje u političkom radu sa

borcima. Postepeno se fizički oporavljao ali je psihički bio nemiran. Otkako je napustio Mostar i otišao u borbu skoro ništa nije čuo o svojoj porodici. Kad je bio sam, često je mislio na majku, Jelku i sina. Račito mu je bio drag jedan detalj iz te noći. Ležao je između sina i supruge. U noćnoj tišini šaputao je supruzi šta treba da radi kad on ode u partizane. Šaptao je tiho da ne probudi sina Sretena. Danilo je uz uputstva često ponavljao »to niko ne smije znati, nikome to nemoj reći«. Dok je tako davao uputstva Jelki obratio mu se sin riječima:

— Tata, reci i meni nešto, neću nikome kazati!

Uz osmijeh na drago sjećanje odmah su se nadoveslobodni, da li su živi? Niko mu ništa nije rekao za nevolje njegove porodice. A desilo se štošta od njegovog odlaska. Za Danilovo napuštanje Mostara ubrzo su saznali i Italijani i ustaše. Preko doušnika Italijani su utvrdili da je Danilo u partizanima i da je Jelka Vukajlović aktivna u ilegalnoj borbi što im je bilo dovoljno da je zatvore. U zatvoru je Jelka priznala da joj je muž borac ali je bila iznenađena kada su italijanski fašisti zbog loše obavještenosti tražili da prizna da je Danilo KAPO partizanski. Na osnovu podataka da postoji partizanska jedinica Vukalović napravljen je pogrešan zaključak da je naziv jedinice dobiven po prezimenu Danila. Kasnije su Italijani doznali da se partizanska jedinica zove Luka Vukajlović ali to nije bitno uticalo na izmjenu stava prema zatvorenici Jelki Vukajlović. Bila je zatvorena među težim političkim zatvorenicima u zloglasnom logoru Mamula. O sinu Sretenu starala se baka Milka, žena kojoj je sudbina dodijelila da ratne dane provodi u oskudici i stalnoj zebnji za živote voljenih bića.

U Vrbnici je Danilo Vukajlović doživio izuzetnu radost. Neočekivano mu je pružena mogućnost da vidi

i čuje druga Tita. Stajao je u stroju zajedno sa borcima Hercegovačkog partizanskog odreda i nestrpljivo očekivao dolazak Vrhovnog komandanta. Isto raspoloženje vladalo je među borcima crnogorskih i proleterskih jedinica. Iščekivanje pune unutarnje napetosti počelo je da nastaje kada se iz daljine čuo topot konjskih kopita. Između dva konjanika jahao je drug Tito. Približavao se lagano postrojenim borcima. Poslije primanja raporta izvršio je smotru postrojenih jedinica. Išao je od jedinice do jedinice pozdravljajući postrojene borce. Između brojnih boraca što su pogledom punim odanosti i poštovanja pozdravljali voljenog Tita nalazio se i Danilo Vukajlović. Upijao je pogledom svaku crtu lica legendarnog vojskovođe da bi što potpunije sačuvao sliku lika čovjeka što u njemu pobuđuje snažan moralni utisak.

Poslije obilaska postrojenih jedinica drug Tito je održao govor koji se završio riječima: »Drugovi i drugarice iz Crne Gore i Hercegovine, vaš put od početka ustanka dovde slavan je i ostaće kao svijetao trag u istoriji naše borbe. Mi odavde danas-sutra krećemo u novom pravcu. Ponijećemo zastavu oružanog bratstva i jedinstva naših naroda u nove krajeve Jugoslavije«. Izgovorene riječi Vrhovnog komandanta stvorile su borbeno raspoloženje. Titova ličnost zasjenila je sve nedaće, poteškoće i prepreke jer je bio neprocjenljivi moralni kapital za revoluciju.

Danilo Vukajlović je zajedno sa borcima iz Hercegovine u sastavu Drugog bataljona krenuo iz Vrbnice prema zapadnoj Bosni. U toku višednevnog marša iscrpljeni i gladni borci Hercegovačkog partizanskog odreda vodili su često teške borbe sa četnicima, Nijemcima i ustašama.

Od Zelengore preko Treskavice, Igmana, Bitovnije pa nadalje uz pobjede nad neprijateljskim jedinicama bilo je i gubitaka. Smrt svakog borca primana je sa osjećanjem bola. Među borcima koji su poginuli u mar-

šu nalazio se i dr Safet Mujić. Njegova pogibija bila je veliki gubitak za čitav Hercegovački partizanski odred a posebno za ljude koji su Safeta poznavali i bili njegovi prisni drugovi. Za Danila Vukajlovića pogibija Safeta Mujića djelovala je veoma potresno jer je Safeta volio i poštovao. Odavno je sklopio poznanstvo sa Safetom, ali tek od 1938. godine postali su bliski drugovi. Veza zajedničkih političkih uvjerenja dovela ih je u organizovan politički rad u kome su se skoro svakodnevno sretali i saradivali. Dr Safet Mujić kao član Mjesnog komiteta Partije u Mostaru i kasnije kao član Oblasnog komiteta Partije za Hercegovinu bio je veoma angažovan u raznovrsnom političkom radu. Među naprednim intelektualcima u Mostaru djelovao je kao veoma autoritativan i snažna ličnost sposoban da do kraja ostvari sve partijske zadatke. Od Safeta je Danilo mnogo naučio o radu KPJ. Privlačio ga je uvijek Safetov revolucionarni zanos i njegova intelektualna zrelost. Naročito je bila uočljiva Safetova sugestivnost u izražavanju nepokolebljivog uvjerenja da će radnička klasa pod rukovodstvom Partije uspjeti da stvori čovječnije društvo. Uz svu angažovanost u raznim društvima, udruženjima, bibliotekama, sindikatu i političkim tijelima Safet je svoj osnovni liječnički posao obavljao sa visokom stručnošću, rijetkom ozbiljnošću i ljubavlju. Uživao je glas uglednog ljekara uvijek spremnog da pruži pomoć svakom, najčešće besplatno. Kad su u borbu protiv okupatora krenuli iz Mostara prvi borci sa njima je pošao i dr. Safet Mujić. Vršio je funkciju organizatora saniteta na oslobođenoj teritoriji. Stvarao je bolnice i pružao ljekarsku pomoć borcima i bolesnom narodu. Dok je trajao odmor u Vrbnici, Safet je kad mu se pružala mogućnost rado odlazio do Danila Vukajlovića. Dolazio je k njemu i kao drugu i kao bolesniku. Dirljiva je bila pažnja Safetova prema Danilu. Dva dobra druga iz predratnih dana rado su povjeravali jedan drugome svoje misli

i osjećanja što je nakon teško pređenog puta u borbi djelovalo kao osvježenje.

Koncem mjeseca jula 1942. godine borci Hercegovačkog partizanskog odreda stigli su u blizinu Kiseljaka. Kratkotrajni odmor dr. Safet Mujić morao je prekinuti jer nije mogao da odbije poziv jednog uznemirenog čovjeka. Taj čovjek molio ga je da mu pomogne jer mu se žena već 2-3 dana bespomoćno porađala. Još jednom su plemenite crte Safetovog karaktera došle do izražaja. Iako umoran i u nepoznatom kraju, sa nepoznatim čovjekom uputio se prema kući gdje je ležala bolesnica. Stigao je u posljednji čas i spasio dva gotovo izgubljena života. Poslije obavljenog posla Safet se vratio sa osmjehom na njegovom finom pro-duhovljeom licu. Usrećio je jednog čovjeka jer mu je spasio ženu i sina. Tek što je obavio jedan posao očekivano našla u opasnosti. Negdje oko 9 sati jedinice što su vršile obezbjeđenje sukobile su se sa Nijemcima. Sprečavale su nadiranje Nijemaca od čijeg napada bi stradala bolnica, komora i narod u zbjegu. Borci i zaštitnice vodile su borbu za jedno veoma važno uzvišenje u blizini sela Zabrdže. Dok je vođena borba za uzvišenje, preko kose, koja je bila na suprotnoj strani od uzvišenja, povlačili su se partizanska bolnica komora i zbijeg. Borci iz obezbjeđenja borili su se hrabro, ali su od nadmoćnijeg neprijatelja bili potisnuti sa uzvišenja. Sa osvojenog položaja Nijemci su otvorili mitraljesku vatru na ostake kolone sastavljene od bolesnika, komore i zbjega, što se još uvijek nisu uspjeli povući u predio odakle ih Nijemci sa uzvišenja ne mogu tući. Jednu ženu na konju pogodio je kuršum u nogu. Preplašena od neprijateljske paljbe i od bolova u rani počela je ranjena žena da zapomaže. Nikako nije uspjela da potjera konja i da se skloni tamo gdje su joj borci govorili da krene. Dr Safet Mujić izišao je iz zaklona i više od 50 metara prepuzao je po

brisanom prostoru po kome su pljuštali neprijateljski kuršumi. Uspio je da dođe do ranjene žene i da joj pomogne da pokrene konja. Usput joj je rekao gdje je pored ranjene žene pružanja ljekarske pomoći. Išao na je potjerala konja na konju do jedne ograde. Že- zakoračio da pređe ogradu. Upravo kad se nalazio nad ogradom pokosio ga je rafal iz njemačkog mitraljeza. Žena na konju stigla je u zaklon. Prisutni borci misli- li su da je Safet preskočio ogradu. Pošto se nije di- zao, prišli su mu. Kad su mu prišli, već je bio mrtav. Tako se ugasio život plemenitog dr. Safeta Mujića. Po- sljednje djelo dr. Safeta Mujića bilo je u skladu sa čitavim njegovim časnim životom ljekara revoluci- onara.

Hercegovački partizanski odred zajedno sa IV cr- nogorskom partizanskom brigadom izbio je početkom avgusta 1942. godine u rejon Prozora gdje je nakon kraćeg odmora poslije zauzimanja Duvna i Šuice izvr- šio napad na Kupres.. Uoči napada na Kupres 10. av- gusta 1942. godine po odluci Vrhovnog štaba NOP i DV Jugoslavije formirana je Deseta narodnooslobodilačka hercegovačka brigada. U sastavu novoformirane bri- gade nalazila su se tri bataljona: prvi i drugi sastav- ljen od boraca dojučerašnjeg partizanskog odreda i treći bataljon sastavljen od boraca Mostarskog bata- ljona. Na dan formiranja Desete udarne Hercegovačke brigade Danilo Vukajlović se nalazio u sastavu Drugog bataljona kao borac prve čete.

Poslije formiranja brigade Danilo je bio upućen Vr- hovnom štabu. Rukovodioci brigade ocijenili su da će Danilove sposobnosti doći do izražaja u raznom kul- turno-političkom radu ekipa koje djeluju pri Vrhov- nom štabu i da je Danilu potreban odmor od stalnih marševa u borbi. Danilo je počeo da djeluje kao kul- turni i politički radnik obavljajući razne poslove. Uče- stvovao je u pripremanju priredbi na kojima su izvođe-

ni kraći dramski tekstovi, šale i pjesme. Povremeno je sam učestvovao u izvođenju programa ili je bio autor nekih malih sastava. Često je odlazio u narod i među borce da ih upozna sa političkom situacijom. Bilo je to razdoblje kada su vršene pripreme i kada je održano Prvo zasijedanje Avnoja u Bihaću.

U januaru 1943. godine otpočela je četvrta neprijateljska ofanziva. Danilo se ponovo našao u svojoj brigadi. Borci Desete hercegovačke udarne brigade bili su angažovani u brojnim sudbonosnim bitkama za spas ranjenika. U bici za Prozor, sredinom februara 1943. godine, borci iz Hercegovine zajedno sa ostalim jedinicama iz Treće divizije u nezadrživom jurišu, zauzeli su Prozor. Naredbu Vrhovnog komandanta »Prozor mora pasti« izvršili su zadivljujućim heroizmom uz bolne gubitke prekaljenih boraca što u zanosu borbe poginuše na minskim poljima, u bodiljkavim žicama, rovovima pred bunkerima i tvrđavama. Predaha nije bilo. Bitka se nastavljala čišćenjem neprijatelja u dolini Rame sve do izbijanja na obale Neretve. Vođene su stalno borbe protiv Italijana, Nijemaca i četnika. Borci iz Hercegovine lomili su otpor neprijatelja, zastavljali opasne i snažne napade Nijemaca-probijali se kroz mnoge neprijateljske odbrambene položaje na svom pobjedonosnom putu prema predjelima na koje se prenosila borba.

Nakon uspješno završene borbe za spas ranjenika Deseta udarna hercegovačka brigada poslije niza borbi dospjela je na teren istočne Hercegovine gdje je od naroda dočekana veoma toplo. Slijedile su nove borbe. Interesi daljeg razvitka i toka narodnooslobodilačke borbe zahtijevali su veliku pokretljivost jedinica i stalnu angažovanost u borbi protiv tuđina i domaćih izdajica. U razdoblju od 22. marta do 11. aprila 1943. godine jedinice narodnooslobodilačke vojske tri puta

su oslobađale Nevesinje. Vođene su borbe na širem području Hercegovine.

Kada je Danilo Vukajlović sa borcima Desete hercegovačke udarne brigade pošao ponovo na teren istočne Hercegovine, bio je već stari, prekaljeni ratnik. Prešao je stotine kilometara po Bosni i Hercegovini i preživio dvije zime u uslovima partizanskog ratovanja. Sve teškoće rata podnio je stočki. Nikome se nije požalio na teškoće rata iako je imao proširene vene na nogama i bio nježnog zdravlja zbog čega je prije rata dolazio u Nevesinje koja je za Mostarce bila »vazдушna banja«. Mrazevi, glad, tegobe, dramatični događaji, netragove. Nekada nježno, produhovljeno Danilovo lice dobilo je bore i postalo muževnije. Od intelektualca sa finim manirima postao je borac kaljen u surovim uslovima partizanskog ratovanja. Boraveći u oslobodjenom Nevesinju Danilo je sve češće mislio na svoju ponjegovu majku i sin. Tada je već znao da mu je Jelka zatvorena na Mamuli. Činilo mu se da ih nikada više neće vidjeti. To je izrazio u razgovoru sa Simom Babićem, intendantom brigade, čovjekom koji mu je bio dobar drug i kome je mogao da povjeri svoja osjećanja. U jednom razgovoru vođenom u oslobođenom Nevesinju rekao je Simi Babiću:

— Simo, ako mi se nešto desi, molim te obiđi mi sina.

Poslije završetka četvrte neprijateljske ofanzive ubrzo je neprijatelj organizovao petu neprijateljsku ofanzivu. Borci Desete udarne hercegovačke brigade krajem maja 1943. godine morali su ponovo da napuste rodnu Hercegovinu. Povlačenje prema Crnoj Gori bio je uvod u sve teže i novije bitke. Neprijatelj je poduzeo veoma organizovan napad uz veliku nadmoć u ljudstvu i tehničari protiv iscrpljenih jedinica narodnoslobodilačke vojske koje se poslije višemjesečnih borbi nisu

imale kada odmoriti i osvježiti novim snagama. Otpočela je najdramatičnija borba u toku čitave narodno-oslobodilačke borbe u kojoj je još jednom potvrđena nepobjedljivost narodne vojske. Sve strahote, nadčovječanske napore, zadivljujući heroizam i mučninu zbog velikih gubitaka u borbi doživio je kao borac i Danilo Vukajlović. Zajedno sa borcima prvog i drugog bataljona Desete udarne hercegovačke brigade što su sa ostalim jedinicama učestovali u razbijanju trostrukog neprijateljskog obruča, probijao se kroz borbe i Danilo Vukajlović. Detalj iz dramatičnih događaja i atmosfera zbivanja dočaraće nam odlomak »iz dnevnika« Fazlije Alikalfića koji je bio zajedno sa Danilom Vukajlovićem pri kraju proboja.

»Prva divizija se probila preko Rataja prema Miljevi-
ni i razbija обруč koji su Nijemci pokušali ponovo sa-
staviti u klancima Zelengore i cestom Foča — Kalinov-
nik. Ostale jedinice vode borbu da prošire raskinutu
kariku i da osiguraju izvlačenje iz Zelengore. Neko
dejstvuje u zaštitnici. Osjećamo da ćemo uskoro izići
iz kliješta i ponosni smo što smo odoljeli do sada naj-
većoj neprijateljskoj sili. Polako napredujemo kroz šu-
mu. Svuda okolo pravo razbojište. Na svakom koraku
leševi ljudi što su u odsudnoj bici poginuli, ili su od
rana i bolesti ostali na vječitoj straži u ovoj divljini.
Prolazimo kraj oglodalih bukava sa kojih su borci ski-
dali koru da bi se osvježili sokovima koji cure ispod
kore. Pored jednog raspadnutog konja, odmah ukraj
puta, postavljena je straža da borci u prolazu ne kida-
ju meso sa lešine koja zaudara, zagađuje cijelu okoli-
nu. Uporedo napreduje više kolona i iznad Rataja se
sve pomiješalo. Sreća je što nas kriju stoljetne bu-
kve i jele pa neprijateljska avijacija dejstvuje više na
sumice. Pred izlazak iz šume moramo se srediti jer
tamo opet čeka neprijatelj koji je jutros tenkovima
iznenadio neke naše jedinice koje su prolazile cestom

Kalinovnik — Foča. Dok tu čekamo, za nas iz Desete hercegovačke brigade stiže posebno naređenje. Vrhovni štab je donio odluku da se brigada odvoji od glavnine i vrati preko Treskavice u Hercegovinu jer se taj kraj ne smije prepustiti sam sebi. Postoje svi uslovi da se narodnooslobodilačka borba tamo ponovo rasplamsa i sa još većim žarom. Brigada mora biti slobodna za pokret i zato se komora svodi na najmanju mjeru. Svi njeni ranjenici odvajaju se od brigade i zajedno sa ranjenicima drugih brigada krenuće prema istočnoj Bosni. Za nas ranjenike ovo je tužna vijest. Opraštam se od drugova koji su u mojoj blizini. Rastajem se s Danilom Vukajlovićem koji se pored mene probija kroz šikaru.«

Kad je definitivno dobivena bitka na Sutjesci, 14. juna 1943. godine, prethodnog dana pete neprijateljske ofanzive, u posljednjim naporima neprijatelja da zada još neki udarac narodnooslobodilačkoj vojsci, koja se probila iz okruženja, poginuo je Danilo Vukajlović.

Poslije probijanja posljednjeg neprijateljskog okruženja kod Miljevine Danilo se sa borcima Desete hercegovačke brigade radovao skorom povratku brigade u Hercegovinu. Upravo kada je Deseta hercegovačka brigada izvršila posljednje pripreme za odvajanje od glavnine narodnooslobodilačke vojske u zaseoku Mrežice iznenadila ih je eskadrila njemačkih bombardera. Na borce su avioni sručili bombe što su uz zaglušujuću eksploziju kosile ljude, konje i drveće. Od jedne bombe teško je u obje noge ranjen Danilo. Pružena mu je prva pomoć od koje nije bilo velike koristi jer su rane na nogama bile teške. Dok je pored puta Danilo ležao i od velikog krvarenja gubio snagu a lagano i svijest, iznenada se pored njega našao i drug Tito. Kad je ugledao voljenog Vrhovnog komandanta, uz grč na licu zbog velikih bolova pojavio se osmeh upućen Titu. Osmeh uz krajnji napor otkrivao je unutarnje zadovoljstvo, nježnost i ljubav. Sve što je tada u sebi gajio

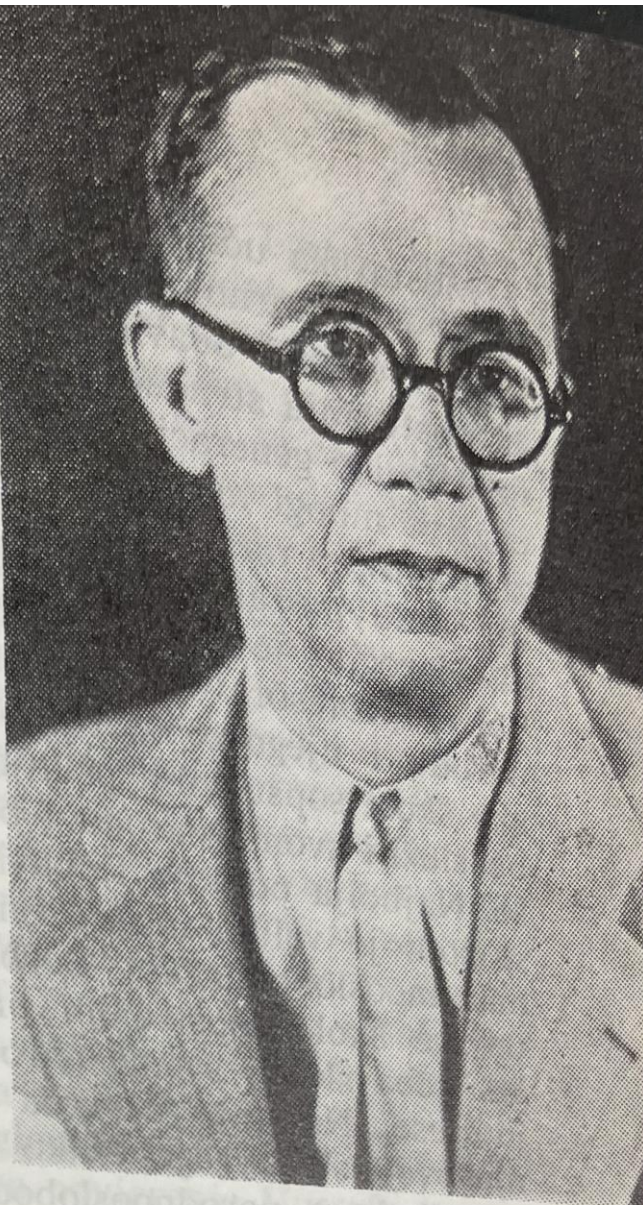
prema drugu Titu izrazio je samo jednom riječju u kojoj je bilo sve sadržano. Posljednja riječ u životu poklonjena je drugu Titu. Danilo Vukajlović skupio je posljednju snagu i glasno rekao:

— Živio.

Bila je to nezaboravna scena čak i za druga Tita koji je u toku rata bio očevidac mnogih potresnih scena. Ovu scenu koju je doživio drug Tito u susretu sa Danilom Vukajlovićem nije nikad zaboravio. Osamnaest godina poslije pogibije Danila Vukajlovića drug Tito se sjećao svake pojedinosti. U predgovoru za knjigu »Hercegovina u NOB« drug Tito je opisao scenu bombardovanja i posljednje časove života Danila Vukajlovića ovim riječima:

»Duboko mi se usjekao u pamćenje lik jednog takvog borca iz hercegovačkih jedinica. Bilo je to u toku Pete ofanzive kada sam poslije teških dnevnih borbi gledao kako se jedan bataljon hercegovačke brigade kreće iz šume u selo na odmor. Iznenada i mučki nalletjelo je jato njemačkih »štuka« i sručilo na bataljon smrtonosni teret svojih bombi, što je prouzrokovalo veoma velike žrtve. Kad sam, odmah poslije toga naišao sa Vrhovnim štabom na mjesto napada avijacije, našao sam tu veliki broj ranjenih i ubijenih boraca. Prišao sam jednom teško ranjenom borcu, pokrivenom do grla šinjelom ispod kojeg je u mlazovima šikljala krv jer su borcu obje noge bile razmrskane. Pored njega je mlada medicinska sestra bespomoćno plakala. Iako je već bila noć, on me odmah prepoznao i sa posljednjim naporom, ali još dosta jakim glasom pozdravio me sa »živio«. On je znao da umire, ali je bio svjestan da umire za jednu veliku stvar. To je bio lik jednog od mnogih heroja koji su svojim životima ovjekovječili našu borbu i zadužili naš narod. Mene je duboko kosnulo, ali nisam mogao ništa drugo da činim za njega osim da naredim da se hitno prenose 11

MUSTAFA ALIKALFIĆ

Poslije završetka drugog svjetskog rata Mostar se postepeno razvijao i postajao još ljepši grad. Naročito je vidno širenje grada prema zapadu, na području gdje su ranije bili voćnjaci, bašte i livade. Na tom području izgrađena su nova naselja, nove ulice, škole, igrališta i razne zgrade za društvene potrebe. Među novim zgradama za potrebe školstva nalazila se i zgrada Učiteljske škole. U njenim svijetlim prostranim hodnicima i učionicama ima živosti i žagora kao i u drugim školama iako se u školu ne upisuju više đaci učiteljske škole. školske 1971/72. godine školu je pohađala posljednja generacija u njenoj 59-godišnjoj istoriji. Buduće kadrove za potrebe osnovne škole davaće Pedagoška akademija.

Mostarska učiteljska škola prestaće da radi, ali će ostati u kulturnoj istoriji Hercegovine kao institucija koja je valjano obavila svoju funkciju. Za vrijeme svoga postojanja stručno je osposobila i primjerno vaspitala brojne generacije. Iz njenih klupa pošli su smjelo u život mnogi mladići i djevojke koji su sa stečenim znanjem i sa razvijenim osjećanjem za odgovornost prema radu postali istinski prosvjetni i kulturni radnici. Naročito je bio razvijen uticaj škole, njenih najboljih profesora i đaka, u razvijanju ljubavi prema narodu i njegovoj slobodi. Mnogi bivši đaci Učiteljske škole sopstvenim primjerom pokazali su kako treba služiti svome narodu i boriti se za narodne interese. Najbolja potvrda ljubavi prema narodu i njegovoj slobodi je veliko učešće omladine Učiteljske škole u narodnooslobodilačkoj borbi. Mnogi bivši đaci Učiteljske škole sopstvenim primjerom pokazali su kako treba služiti svome narodu i boriti se za narodne interese. Najbolja potvrda ljubavi prema narodu i njegovoj slobodi je veliko učešće omladine Učiteljske škole u narodnooslobodilačkoj borbi. Mnogi đaci Učiteljske škole u Mostaru uključili su se u narodnooslobodilačku borbu od prvih začetaka borbe. Utoku rata obavljali su veoma odgovorne dužnosti ulažući sve svoje sposobnosti u borbi protiv okupatora i domaćih izdajica. U izvršavanju teških zadataka mnogi su dali svoje živote. U borbi su zajedno sa đacima ginuli i njihovi profesori. Na te neustrašive borce današnju omladinu podsjeća u avliji škole mramorna spomen -ploča na kojoj su uklesana imena poginulih boraca profesora i đaka, 32 imena đaka i dva imena profesora. Prvo ime urezano na spomen — ploči je ime profesora Mustafe Alikalfića. Do njega je njegovog druga Danila Vukajlovića.

Mustafa Alikalfić rodio se 18. februara 1898. godine u Mostaru. Porodica u kojoj je rastao i razvijao se bila je brojna. Hasan Alikalfić hranio je suprugu Fa-

timu, 6 sinova: Asima, Mustafu, Smaju, Ismeta, Muha-
meda, Husu i dvije kćeri, Kimetu i Sadetu. Prihodi od
trgovine jedva su pokrivali potrebe mnogočlane poro-
dice. Mustafa je kao stariji sin pružao pomoć ocu i
majci u obavljanju raznih poslova. Bio je živ, okretan
i poslušan. Djetinjstvo je proveo u porodici koja je
poklanjala veliku pažnju lijepom vaspitanju djece. Ha-
san Alikalfić je bio patrijarhalan čovjek, ali je znao da
se prilagođava pozitivnim novinama u društvu. Kada
su djeca stasala za školovanje, Hasan je nastojao da
omogući školovanje i sinovima i kćerima. Uz dosta na-
pora školovao je djecu i pratio njihov razvoj. Prema
svojim mogućnostima i na osnovu sklonosti svakog dje-
teta usmjeravao je djecu prema budućim zanimanjima.
Od osmero djece dva Hasanova sina izučili su zanat, a
ostali su završili neku stručnu, srednju ili visoku školu.

U osnovnu školu Mustafa je pošao nešto kasnije od
svojih vršnjaka. Kada je završio četiri razreda osnovne
škole, otac je odlučio da ga dalje školuje. Godine 1911.
upisao ga je u mostarsku gimnaziju jer je Mustafa bio
bistar i vrijedan đak. Očevo povjerenje Mustafa je op-
ravdao. Lijepo je napredovao u učenju. Dalji tok ško-
lovanja znatno je poremećen izbijanjem prvog svjet-
skog rata. Odlukom ministarstva br. 968 Pn BiH 30.
10. 1914. godine prestala je sa radom mostarska gimna-
zija. U obrazloženju zašto je prekinut rad škole nave-
dono je:

»Zatvoriti na godinu dana Veliku gimnaziju u Mo-
staru radi neprestanih đачkih nemira i izgreda pa čak
i žalosnih pojava antidinastičkih i antimonarhijskih,
koje su osobito u zadnjoj godini izbile na javu.«

U školskoj 1915/16. godini gimnazija u Mostaru je
otvorena, ali samo za niže razrede. Zbog prekida rada
škole i ponovnog otvaranja samo za niže razrede mno-
gi đaci prekinuli su dalje školovanje. Hasan Alikalfić
nije dozvolio da Mustafa prekine školovanje, pa ga je
upisao u Veliku gimnaziju u Debrecinu, gdje je zavr-

šio IV i V razred. Školovanje u novoj sredini Mustafa je morao da prekine zbog poziva u vojsku. Vojna komisija u Debrecinu 30. 4. 1916. godine konstatovala je da je Mustafa sposoban da bude vojnik, pa ga je odmah nakon pregleda uputila u jedinicu. Mustafa je bio vojnik u bosanskohercegovačkom pješadijskom puku br. 4 do 18. 7. 1917. godine. Iz vojske je bio otpušten jer je u Nagytarsanju vojna superkomisija konstatovala da je nesposoban za vojsku. Kada je poslije završetka prvog svjetskog rata otpočela sa radom mostarška gimnazija, Mustafa se 1918. godine upisao u VI razred ove gimnazije. Dalje školovanje teklo je mirnije. Gimnaziju je završio 1920. godine, a ispit zrelosti položio je u februaru 1921. godine.

U toku školovanja u gimnaziji, naročito u starijim razredima, Mustafa je morao da savlađuje razne poteškoće. Za vrijeme rata pratila ga je glad, bolesti i razna maltretiranja u vojsci. U porodici je od oca naslijedio antiaustrijsko raspoloženje jer je Hasan Alikalfić bio među Muslimanima okupljenim oko »Musavata«, glasila muslimanskih krugova, opoziciono nastrojenih prema austrougarskom okupatoru. Naslijeđena orijentacija protiv okupatora postajala je u Mustafi sve izrazitija jer je sve više upoznao pravo lice okupatora. Mustafa je bio oduševljeni pristalica ideje jugoslovenstva jer je ta ideja obećavala vedriju budućnost našim narodima. Najveća privlačnost jugoslovenstva bila je u vjerovanju da će doći do ujedinjenja svih Južnih Slovena u slobodnu zajednicu ravnopravnih naroda.

Poraz austrougarske monarhije i stvaranje Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca dočekani su sa oduševljenjem među pristalicama jugoslovenstva, ali radost nije dugo trajala. Mjesto stranih eksploatatora pojavili su se domaći. Nacionalno pitanje jugoslovenskih naroda nije riješeno, a socijalni problemi bili su sve brojniji. Mustafa Alikalfić pri kraju gimnazijskog školova-

nja u novoj državi pratio je djelovanje revolucionarnih snaga koje su se borile protiv postojećeg režima. Kada je srednjoškolska omladina Mostara izrazila negodovanje zbog brutalnog obračunavanja policije sa beogradskim studentima, omladini se priključio i Mustafa. On je sa mnogim đacima učestvovao u đačkim štrajku 14. i 15. aprila 1920. godine i zbog toga je bio kažnjen uko-rom.

Poslije polaganja velike mature u februaru 1921. godine Mustafa je oputovao u Zagreb na studije. Odlučio je da studira istoriju i geografiju. Za vrijeme studija družio se pretežno sa studentima iz Bosne i Hercegovine. Rado i često bio je u društvu sa Husnijom Kurtom, koga je volio i poštovao. Mustafa je kao student bio vrijedan.

U toku studija Mustafa je morao savladivati razne poteškoće od zdravstvenih do materijalnih. Studirao je redovno do 1925. godine kada je bio prinuđen da prekinе studije i zaposli se u Učiteljskoj školi u Mostaru. Uz redovan rad u školi bio je veoma angažovan u društvenom životu Mostara, pa mu je ostajalo malo vremena za vanredno studiranje. Polagao je povremeno ispite sve do 1929. godine kada je diplomirao. Od tada je nastupio period kada je Mustafa bio mirniji u životu. Godine 1930. oženio se Zarifom Mehmedbašić iz Stoca, sa kojom je bio veoma sretan u braku. Godine 1931. g. rodila mu se kći Nada, jedinica koju je Mustafa neobično volio.

Od početka rada u školi Mustafa je dužnost vaspitača obavljao sa puno ljubavi i odgovornosti. Bio je autoritativan i sugestivan profesor. Služio se veoma bogatim slikovitim jezikom, pa su đaci imali mogućnost da veoma reljefno dožive razne događaje iz istorije. U predavanja je unosio naučne istine prikazujući istoriju objektivno i sa stanovišta napredne misli svoga vremena. Sa istim uspjehom predavao je i geografiju. Đaci su ga smatrali strogim profesorom, ali su ga voljeli. Za

mnoge je bilo sramota ne znati profesora koji se svim svojim bićem trudi da što više pruži đacima. U njemu su učenici vidjeli pametnog, poštenog i dobronamjernog profesora koji želi da svoj posao obavlja kao istinski prosvjetni radnik. Profesor Alikalfić pored rada sa omladinom u učionici rado je sarađivao sa omladinom u radu raznih školskih sekcija. Pošto je predavao i u gimnaziji, sarađivao je i sa omladinom iz gimnazije. Učestvovao je u raznim akcijama koje su zbližavale omladinu Učiteljske škole i gimnazije i organizovao zajedničke akcije u kulturno-prosvjetnom radu.

U Učiteljskoj školi djelovala je đačka literarna sekcija »Aleksa Šantić«, a u gimnaziji je takva sekcija nosila naziv »Omladina«. U literarnim školskim sekcijama bili su okupljeni napredni i talentovani đaci koji su rado međusobno sarađivali. Bila je inače lijepa saradnja između omladine gimnazije i učiteljske škole. Profesor Alikalfić rado je pomagao đacima u radu literarnih sekcija. Kada su đaci osjetili da imaju dovoljno snage da pokrenu izdavanje književnog časopisa, zamolili su profesora Alikalfića da im pomogne. Akciji omladine pridružilo se više profesora i građana koji su željeli da obnove slavu nekadašnjeg književnog časopisa »Zora«, koji je izlazio od 1896. do 1901. godine.

Novi časopis dobio je ime »Zora«, literarno pedagoški časopis mostarske srednjoškolske omladine. Prvi broj izašao je 15. februara 1926. godine. Mustafa Alikalfić ne samo da je pomagao omladini da pokrene časopis nego je pristao i da bude prvi glavni i odgovorni urednik časopisa. Godinu dana kasnije tu ulogu prezeo je Jovo Bošković, samo što je časopis bio »literarno zabavni časopis«. Mustafa Alikalfić bio je saradnik u časopisu. Objavljeno je nekoliko napisa iz kojih možemo saznati kako je profesor Alikalfić u to vrijeme gledao na neke društvene pojave ili probleme. U napisu »Jugoslovenski nacionalizam« objašnjava svoje mišljenje o

jugoslovenstvu. On misli da je u zajednici naših naroda presudna uloga omladine i da je nužno »da omladine izrazite konture slobodne zemlje i slobodnog naroda«.

Mustafa u omladini vidi jedinu snagu koja će srušiti staro i stvoriti nešto novo. Za njega je veoma važno da »korov koji je ostao u dušama starih, ne sme da procveta u našim srcima u sramotu nas samih i celog naroda«. Zanimljiv je i njegov napis »Demokracija u Jugoslaviji«, u kome izražava mišljenje kako treba da se razvija demokracija. Izražena je misao: »Dajmo rodu više prosvjete pa će znati kome daje povjerenje«. U tom napisu Mustafa ističe Norvešku, Švedsku i Dansku, koje su za njega uzor zemlje kako se krči put ka demokratiji.

Pored rada u školi profesor Mustafa Alikalfić bio je angažovan i u društvenom životu. Aktivno je učestvovao u radu društva »Gajret«. Radio je u njegovoj biblioteci od dana kada je bila samo ogranak društva pa sve do kraja njenog rada kada se zvala Muslimanska narodna biblioteka. Učestvovao je u mnogim zapaženim kulturnim događajima u gradu i sarađivao u raznim stručnim i književnim časopisima u zemlji. Profesor Alikalfić posebno je volio pjesnika Osmana Đikića. Kao gimnazijalac zavolio je njegove pjesme, a kada je postao zreliji, zavolio je ideje za koje se borio Osman Đikić. Sa velikim interesovanjem upoznao je cjelokupno stvaralaštvo Osmana Đikića, koji je bio veoma angažovan u rješavanju aktuelnih kulturno-prosvjetnih i političkih potreba muslimanskog stanovništva u Bosni i Hercegovini. Mustafa je mišljenje o radu Osmana Đikića i svoje poštovanje prema pjesniku izrazio u tri napisa: »Osman Đikić kao učitelj omladine« (Spomenica Osmana Đikića, 1927), »Svetli lik Osmana Đikića« (povodom 15-godišnjice smrti, Gajret, 1927) i »Otkrivanje spomenika Osmanu Đikiću« (Gajret, 1936).

Mustafa je kao profesor istorije poklanjao veliku pažnju svom stručnom usavršavanju. Redovno je pratio stručnu literaturu izučavajući s podjednakom pažnjom prošlost i savremena zbivanja. Želio je da da i svoj doprinos u osvjetljavanju pojedinih događaja iz naše nacionalne istorije. Najviše interesovanja pokazao je za istoriju Bosne i Hercegovine. Od njegovih objavljenih radova zanimljiv je rad »Džabićev pokret« (Kalendar Gajret 1938).

Profesor Alikalfić družio se sa ljudima različitih profesija, najviše sa intelektualcima, od kojih je većina radila u prosvjeti. Obavljajući dužnost profesora u Učiteljskoj školi i u gimnaziji, Mustafa je održavao prijateljske odnose sa mnogim profesorima. Među njima bio je cijenjen kao odličan stručnjak, kao primjeran pedagog i kao čovjek sa veoma lijepim karakternim osobinama. Neki profesori bili su njegovi bliski drugovi, pa je rado sa njima bio u društvu i sarađivao u radu društva, sekcija, biblioteka i udruženja. U njegovom društvu najčešće su bili profesori Husnija Kurt, Vehbija Imamović, Hasan Čišić, Savo Šiniković, Salih Čišić, Dojčin Jakšić, Fuad Slipičević, Tvrtko Kanaet, Salko Nazečić, Vaso Gajić, Danilo Vukajlović i Dušan Mučibabić. Najbolji drugovi nikada Mustafu nisu zvali rodnim imenom, nego Brdo ili Múja (sa kratkosilaznim akcentom na prvom slogu). Novo ime Mustafa je dobio zbog snažne tjelesne građe i zbog dostojanstvenog držanja koje ga je činilo još većim. Napredni intelektualci sa kojima se Mustafa družio bili su angažovani u raznim društvima, bibliotekama i udruženjima. Svi su osjećali potrebu da se i u školi i u društvu bore za odbacivanje starog, prevaziđenog onog što smeta bržem razvoju sredine u kojoj djeluju. Mustafa nije volio malograđanske duhove koji su uživali u samozadovoljstvu, nego ljude koji su osjećali unutarnju potrebu da svoje sposobnosti angažuju u korisnim akcijama. Musta-

fa je sa podjednakom ozbiljnošću radio u društvu »Gajret«, u društvu »Merhamet« i u »Činovničkoj zadruzi«. Uz svu angažovanost u društvenom životu nikada nije zapostavljao svoje stručno usavršavanje. Uporedo sa stručnim napredovanjem postepeno je u Mustafi sazrijevala i sve jasnija opredijeljenost prema naprednim snagama koje se bore protiv sve veće opasnosti od fašizma. To sazrijevanje imalo je stalnu uzlaznu liniju, pa je Mustafa mogao da se uspješno uklopi u rad narednih snaga i da dočeka okupaciju spreman da dâ svoj udio u borbi protiv okupatora i domaćih izdajica.

Pred izbijanje rata mogli su profesori lako uočiti da je dosta đaka starijih razreda srednjih škola u Mostaru uključeno u organizovanu političku djelatnost. Pored đaka koji su bili skojevci ili članovi Komunističke partije Jugoslavije bilo je i đaka koji su bili uključeni u rad profašističkih organizacija. I đaci su sa svojim političkih pozicija ocjenjivali koji su profesori na njihovoj strani ili su simpatizeri, a koji su profesori protiv njih. Skojevci su u školi povremeno dijelili propagandnu literaturu. U mjesecu februaru 1941. godine skojevci Učiteljske škole rasturili su u školi bilten »Proleter«. Odlučili su da jedan letak daju i profesoru Alikalfiću, ali tako da profesor ne primijeti kako je dospio do njega. Ostavili su letak tako da ga profesor mora primijetiti, a oni su se sakrili da vide kako će reagovati. Kada je profesor Alikalfić primijetio letak, oko njega nije bilo nikoga. Uzeo je letak, počeo da čita i nasmijao se. Ko zna šta je tada u sebi mislio profesor Alikalfić. Do juče je on sa đacima raspravljao o raznim pitanjima koja su omladinu interesovala, a sada njemu njegovi đaci daju literaturu. Znao je sigurno da je to neko od đaka kao što su: Danilo Milićević, Živko Vuković, Ljubica Mihić, Salko Pezo, Šefik Obad, Omer Pašić.

Kada je 6. aprila 1941. godine Njemačka sa svojim saveznicima bez objave rata napala na Jugoslaviju, Mustafa se nalazio u Mostaru. Kratkotrajni rat i mučninu prvih dana okupacije doživio je slično kao i većinu naprednih građana. Početak ustaškog divljanja u mjesecu junu 1941. godine i dalje progone svih građana koji su smetali ustašama profesor Alikalfić nije pasivno posmatrao. Bio je angažovan u pružanju pomoći naprednim ljudima kojima je prijetila opasnost. Od prvih začetaka Narodnooslobodilačkog odbora u Mostaru profesor Alikalfić je bio angažovan. Partija je za rad u Narodnooslobodilačkom odboru tražila ličnosti koje su u gradu bile cijenjene zbog niza lijepih osobina kao što su: poštenje, odanost narodu, ugled zbog pozitivnih karakternih osobina, čista prošlost itd. Čitav dotadašnji život Mustafe Alikalfića bio je takav da je mogao služiti kao uzor čestitog, korisnog i naprednog čovjeka. U nastanku Narodnooslobodilačkih odbora u Mostaru vođena je briga da se okupe ljudi koji će biti zaduženi za rad u pojedinim nacionalnim ili vjerskim sredinama. Za rad među hrvatskim stanovništvom bio je zadužen inž. Čedo Miličević, za rad među srpskim stanovništvom Lazo Čapin i Manojlo Čabak, a za rad sa muslimanskim stanovništvom Husnija Kurt i Mustafa Alikalfić.

Mustafino učešće u radu Narodnooslobodilačkog odbora bilo je raznovrsno, a rezultati rada bili su plodni. Jedna od najvažnijih akcija u 1941. godini u kojoj je učestvovao i Mustafa je organizovanje protesta protiv okupatora i ustaša. Okupator je težio da izazove bratoubilačku borbu, pa je podržavao i podsticao ustaše da ubijaju srpsko stanovništvo. Ustaše su nastojale da za svoje interese pridobiju muslimansko stanovništvo. Poglavnik Ante Pavelić odmah po dolasku na vlast izjavio je da su Muslimani »hrvatsko cvijeće«. Obmanama, obećanjima i mogućnostima za pljačkanje ustaše su pridobile i jedan dio muslimanskog stanovništva.

Kada je od mjeseca juna 1941. godine počela hajka na sve ljude koji su smetali ustašama, ubijeno je dosta srpskog stanovništva i komunista. Na zlodjela ubica ustaše i njihove borbom u kojoj je počeo da kažnjava nistička partija Jugoslavije okupatore. Iako je Komu-rodnooslobodilačku borbu, u redovima ustanika bilo je pojedinaca koji su počeli da izražavaju šovinizam. Pristalice četničkog pokreta za sve nedaće srpskog stanovništva optuživale su Muslimane kao glavne krivce. To su italijanski fašisti podržavali, a i ustašama je to odgovaralo.

Pokrajinski komitet KPJ za Bosnu i Hercegovinu nije dozvolio da okupator uspije u svojoj politici. Angažovani su najbolji partijski kadrovi da se onemogući bratoubilačka borba. Jedna od akcija Pokrajinskog komiteta je i donošenje protestnih rezolucija Muslimana. Skoro u svim većim gradovima Bosne i Hercegovine u ime muslimanskog stanovništva osuđen je okupator i njegove sluge. Protest u ime muslimanskog stanovništva Mostara bio je brižljivo pripremljen i uspješno izveden. Ovu akciju organizovao je Mjesni komitet KPJ za Mostar, a realizovao ju je Narodnooslobodilački odbor. Profesor Husnija Kurt kao predsjednik Gradskog narodnooslobodilačkog odbora trebao je sa svojim saradnicima da pripremi tekst rezolucije i da rezoluciju usvoji skup uglednih građana Mostara. Početkom septembra 1941. godine u zgradi gimnazije Husnija Kurt, Mustafa Alikalfić, Mahmut Konjhodžić i Fuad Slipičević sročili su tekst rezolucije. Dva-tri dana kasnije u kući Smailage Ćemalovića sastala se grupa veoma uglednih Muslimana iz Mostara koji su bili protivnici okupatora i njegovih sluga ustaša. Na sastanku su bili:

1. Husaga (Husein) Ćišić, bivši gradonačelnik Mostara i senator
2. Smajo Ćemalović, bivši gradonačelnik Mostara
3. Sulejman Krpo, obučar

4. Mustafa Pašić, sudija
5. Mehmed Grebo, trgovac
6. Husnija Kurt, profesor
7. Mustafa Alikalfić, profesor
8. Fuad Slipičević, profesor
9. Šaćir Konjhodžić, sudija
10. Abdulah Dizdarević (Dule), trgovački pomoćnik
11. Dr Salih Komadina, zubar

Još dok su se skupljali učesnici ovog sastanka, Fuad Slipičević je nenametljivo, u zgodnom trenutku, isticao potrebu da se osudi okupator i ustaše. Kasnije su stigli Mustafa Alikalfić i Husnija Kurt, koji su podržali Fuada. Svi učesnici sastanka složili su se da treba nešto učiniti, pa su predložili da Husnija Kurt, Mustafa Alikalfić i Fuad Slipičević sastave tekst rezolucije. Profesori su prihvatili prijedlog i otišli u jednu sobu da sastave rezoluciju. Odsjedili su jedno vrijeme u razgovoru o ranije sastavljenoj rezoluciji, a kad je proteklo vrijeme za »sastavljanje« teksta vratili su se među ostale učesnike sastanka. Predloženi tekst rezolucije usvojen je sa malim izmjenama i dopunama. Plod sastanka je djelo koje je dobilo ime. »Rezolucija Muslimana grada Mostara«. Rezolucija je umnožena i rasturana po gradu, a jedan primjerak sa potpisima građana 9. septembra 1941. godine predan je ustaškim vlastima. Rezolucija je postigla pun učinak. Na okupatora i na ustaše djelovala je kao grom. Okupator i njegove sluge nisu mogli očekivati da će neko pokazati toliku smjelost, odlučnost i spremnost da podnosi i peticije.

U prvoj tački rezolucije data je osuda ubijanja srpskog stanovništva. To lijepo ilustruje ovaj tekst: »Nabrojani zločini, nepravde, bezakonja i nasilna prevjeravanja koja su učinjena i koja se čine prema pravoslavnim Srbima i drugim sugrađanima strana su duši svakog muslimana«. Iza ovog teksta slijedi osuda onih Muslimana koji su zajedno sa ustašama učestvovali u zločinima. Prva tačka rezolucije završava se riječima:

»Osuđujući sve to želimo da se zavede puna jednakost i ravnopravnost, red i zakonitost za sve bez obzira na vjersku i narodnu pripadnost. Da se omogući svim sugrađanima povratak na svoja ognjišta i da im se isprave učinjene greške«.

U drugoj tački rezolucije izražen je protest zbog ubijanja muslimanskog stanovništva. To je izraženo riječima: »Samo iz našeg grada platilo je svojim životom više od deset nevinih muslimana, a da njihove ubice, premda se znaju, nisu ni od koga pozvane na odgovornost niti kažnjene«. Na kraju ovog dijela rezolucije stoji tekst: »Najenergičnije osuđujemo ubistva i progone muslimana pod izlikom srpstva, komunizma, gajretovštine, jenesovstva, jerezaštva itd.«

Dalji tekst rezolucije sve je više uvijen u rečenice koje treba da naglase islamski karakter rezolucije. Ustaše su znale da ocijene pravi karakter rezolucije, pa su bili ogorčeni. Bili su bijesni zbog činjenice da se u rezoluciji ne pominje ni jedanput ime ustaške države, a naročito ih je pogađalo što se ni na koji način ne pominje spremnost Muslimana da se oslone na ustašku vlast.

Pošto je u tekstu bio naglašen i islamski karakter rezolucije, bilo je potrebno da rezoluciju potpišu i ugledna muslimanska sveštena lica. Pri potpisivanju rezolucije građani su ispoljili hrabrost jer je svim potpisnicima prijetila opasnost od ustaša koji nisu opraštali svojim protivnicima.

Prvi se potpisao Husaga Čišić, ličnost koja je u Mostaru bila veoma ugledna i poštovana. (U narodno-oslobodilačkoj borbi poginula su dva Husagina sina, Husref i Mido). Redoslijed ostalih potpisnika rezolucije je sljedeći: Smajo Čemalović, Omer Kalajdžić, Mustafa Pašić, Sulejman Krpo (otac profesora Husrefa Krpe), Mehmed Grebo, Ahmed Behlilović, Ibrahim Slipičević (otac profesora Fuada Slipičevića), dr Salko Komadina, Ibrahim Fejić, hafiz Omer Džabić, muftija

Muhamed Hadrović, Salih Popovac, Smail Džudža, hafiz Husein Puzić, Ibrahim Ribica, Šaćir Muratović, Der-
viš Grebo, Ahmed Avdić.

Rezoluciju nisu potpisali profesori Husnija Kurt, Mustafa Alikalfić i Fuad Slipičević. Njima nije dozvoljeno da daju potpise jer bi im to onemogućavalo dalji rad u školi i smetalo u radu Narodnooslobodilačkog odbora.

Djelatnost profesora Alikalfića u Učiteljskoj školi za vrijeme rata bilo je protkana učešćem u političkom životu napredne omladine. Ustaška vlast stalno je zahtijevala od škole da omladina učestvuje u radu ustaške mladeži. Direktor škole Franjo Jelačić nije radio uvijek onako kako su ustaše zahtijevale. U posao mu se znatno uplitao profesor Vinko Malvić koji se trudio svim svojim sposobnostima da uspije svaka ustaška akcija u školi. Malvić je bio uporan i neumoran u vršenju dužnosti ustaškog ideologa među đacima. Naprednoj omladini bilo je teško boriti se protiv lukavog profesora, koji je strpljivo radio i prikupljao podatke o pojedinim đacima koji su mu bili sumnjivi. U borbi protiv ustaške mladeži i Vinka Malvića naprednu omladinu pomagali su profesori Mustafa Alikalfić, Helena Poženel i Salih Čišić. Oni su redovno obavještavali napredne omladince šta Malvić sa ustaškom mladeži namjerava da radi i od koga treba da se čuvaju. Sve što se govorilo na sjednicama Nastavničkog vijeća, a bilo je važno za političku djelatnost naprednih đaka, bilo je poznato naprednim omladincima. Ponekad je saradnja sa omladinom bila takva da je profesor Mustafa Alikalfić morao pokazivati svoje glumačke sposobnosti. Skojevci su mu rekli da će uzeti šapirograf iz kabineta za koji je on zadužen. Obili su kabinet i odnijeli šapirograf, a profesor Alikalfić morao je biti uvjerljiv u ispoljavanju uzbuđenja i zaprepaštenja zbog drske krađe.

Profesor Alikalfić pomogao je omladini i u radu literarne sekcije, gdje se vodila borba između napredne omladine i ustaša. Sekcija je nosila ime »Matoš« i trebala je da služi za ideološko djelovanje na omladinu. Za usmjeravanje njenog rada bili su podjednako zainteresovani i ustaše i napredni omladinci. Prije biranja rukovodioca sekcije i članova uprave skojevci su se dogovarali koga će kandidovati i kako će se vršiti glasanje. Dogovorili su se da u slučaju nepredviđenih poteškoća oko izbora rukovodioca sekcije treba svakako dobiti većinu u upravi. Uvodno izlaganje prije izbora rukovodstva dali su skojevci Omer Pašić i Šefik Obad. Kad je ustaška mladež kandidovala svog čovjeka, skojevci su tražili da rukovodilac sekcije bude Šemso Topuzović. Pristupili su glasanju. Napredni omladinci nametnuli su glasanje »po prozivu«. Kako je ko od prisutnih prozivan, morao je da glasa za jednog od kandidata. Đak koji je evidentirao glasove bio je skojevac. Glasanje je izvođeno brzo i vješto tako da je bilo jasno da će skojevci izabrati čovjeka koga žele. Profesor Malvić je u toku glasanja ustao sa stolice i rekao: »Ovakvo glasanje ne dozvoljavam«. Nametnuo je glasanje kakvo je želio i rekao da i predloženi kandidat koji je gotovo izabran može biti rukovodilac sekcije ako izjavi da će pristupiti ustaškoj mladeži. Topuzović se jedva izvukao objašnjenjem da želi glasanje. Plan za izbor predsjednika sekcije je propao, ali skojevci su uspeli da u upravu sekcije ubace skoro sve svoje ljude. Profesor Alikalfić pratio je borbu naprednih omladinaca i pomagao im, ali nije bio iznenađen kada je bio ukinut dalji rad literarne sekcije. Prvi javni nastup članova sekcije je organizovanje predavanja »O Anti Starčeviću«. Predavač je bio Nusret Seferović, u koga ustaše nisu imale povjerenja, pa su na predavanje došli i policijski agenti. Profesor Malvić slušao je Seferovića sve nestrpljivije jer je lik Ante Starčevića sve više izrastao u lik političara kome bi ustaški pokret bio

stran i neprihvatljiv. Malvić nije mogao više da sluša pa je prekinuo predavača, a ujedno i obustavio dalji rad literarne sekcije.

Sukobi između ustaške mladeži i napredne omladine postajali su sve češći. Profesor Alikalfić je morao da pokazuje sve više snalažljivosti u saradnji sa naprednom omladinom, jer su ustaše bile opreznije i opasnije. Skojevcima su odlučili da parališu rad škole. Vršili su pripreme za đачki štrajk. Učenik Jusuf-Upa Serdarević dobio je posebno zaduženje. Poslali su ga među đake ustaše da ih provocira. Izazvane ustaše reagovale su tako da je Serdarević dobio batine. Poslije ove tuče izbile su još neke tuče između ustaške mladeži i naprednih omladinaca. To se desilo u drugoj polovini mjeseca aprila 1942. godine. Skojevcima su organizovali u školi štrajk na taj način što su zaduženi đaci vikali protiv države koja progona đake Muslimane. Početak je bio u jednom odjeljenju IV razreda, iz koga je otpočela vika koja je bila signal da iz ostalih razreda iziđu đaci. Iz svih odjeljenja izlazili su đaci tako da se u školi stvorio nered. Uprava je pokušavala da uspostavi red, ali bez uspjeha. Pozvana je u pomoć policija i ustaše koji su u zgradi škole očekivali poziv da intervenišu. Đaci su izišli iz škole očekujući najgore, ali nisu bili napadnuti. Za svaki slučaj skojevcima su se prije izlaska iz škole dogovorili u kojim grupama treba da izlaze i da se razilaze u raznim pravcima.

Ove događaje direktor Učiteljske škole u hronici škole opisao je ovako:

»24. travnja došlo je u školskom hodniku do sukoba i tučnjave između nacionalno i ljevičarski nastrojениh učenika škole. Prijetila je ozbiljna opasnost prolijevanja krvi pa je obuka prekinuta«.

Prekid nastave trajao je do 27. aprila 1942. godine. Naprednoj omladini i organizatorima štrajka prijetila je opasnost jer su ustaše pripremale osvetu. Najveća

opasnost dolazila je od Vinka Malvića jer je on na osnovu stvorenog uvida u djelatnost đaka mogao pouzdati se na izvještaji profesora Mustafe Alikalfića, Helene Dožen i Saliha Čišića u više navrata potvrđivali su đacima istinu da Malvić zna koji su đaci opasni za ustašku vlast i da profesor Malvić sa ustašama priprema akciju u kojoj će kazniti napredne omladince. Zbog toga su skojevci osudili na smrt profesora Malvića. Dogovarat je izvršio Sulejman Čišić Brato, đak IV razreda. On je 29. aprila 1942. godine u noći ispalio 8 revolverskih metaka u Vinka Malvića.

Taj događaj Franjo Jelačić u hronici škole zabilježio je riječima:

»29. travnja 1942. u 9 časova i 45 minuta na večer izvršen je na profesora Vinka Malvića revolverski napadaj pred njegovim stanom. Na njega je ispaljeno 9 hitaca, od kojih ga je 8 pogodilo u obje ruke i desnu nogu. Napadaj su izveli ljevičari (možda i učenici ove škole)«.

Smjelost skojevaca zbunila je ustašku vlast i upravu škole. Atentat je u kolektivu učiteljske škole shvaćen kao opomena svima da će proći isto kao i Malvić ako budu smetali naprednoj omladini. Nastava je ponovo prekinuta. U hronici je napisano:

»30. travnja 1942. godine obustavljena je obuka radi napadaja na profesora Malvića i opasnosti da učenici radi toga ne napadnu ljevičare«.

Atentat na profesora Malvića zainteresovao je ustaške vlasti i u Zagrebu, pa su

»5. svibnja 1942. doletjeli sa zrakoplovom iz Zagreba povjerenici ministarstva nastave odsječni nastojnik Mijo Vučaj i savjetnik Ivan Perišić da obave istragu zbog nerada i napadaja na profesora Malvića«.

Istraga je djelimično otkrila nosioce nemira u školi i učesnike u atentatu. Rad komisije bio je otežan pojavom tifusa u gradu, pa su »7 svibnja 1942. raspuštene sve škole i pitomišta u Mostaru zbog pjegavca«.

Profesor Malvić je ostao živ, ali nije smio ostati u Mostaru. Kada se oporavio od zadobijenih rana, bio je premješten. Od septembra 1942. godine radio je u IV realnoj gimnaziji u Zagrebu.

Ustaške vlasti pobrinule su se da nađu dostojnu zamjenu profesoru Malviću, pa su 8. oktobra 1942. godine premjestile profesora Josipa Babića iz Gimnazije u Učiteljsku školu. Babić je poput Malvića radio na jačanju ustaške mladeži i u tom poslu bio je uporan. Odmah je poduzeo niz akcija kojima je želio da podigne poljuljani moral ustaške mladeži. Uspio je da preko ustaških vlasti pohapsi nekoliko đaka i da organizuje premještaj profesoru Alikalfiću jer je znao da je sarađivao sa naprednom omladinom. Profesor Alikalfić dobio je premještaj u Livno, ali se nije pokorio naredbi. Konsultovao se sa svojim drugovima iz Narodnooslobodilačkog odbora kako se može izbjeći premještaj. Odlučio je da se »razboli« i da leži u krevetu dok se nešto ne poduzme. Preko simpatizera narodnooslobodilačke borbe Partija je uspjela da nadležni organi ukinu rješenje o premještaju. Mustafa je »ozdravio« i ponovo se vratio u učiteljsku školu, ali je bio pod oštrijom kontrolom profesora Babića, koji je dobivao sve više podataka o profesoru Alikalfiću. Nije samo profesor Babić pratio kretanje i rad profesora Alikalfića. Za njega je pokazivala interesovanje i ustaška policija.

Za Mustafu je bilo sve teže i opasnije raditi sa omladinom i u Narodnooslobodilačkom odboru. Poslije hapšenja profesora Husnije Kurta početkom januara 1943. godine Mustafa je dobivao nova zaduženja i veće obaveze u radu Narodnooslobodilačkog odbora. Bio je angažovan u mnogorojnim akcijama koje je Partija ostva-

rivala uz pomoć narodnooslobodilačkih odbora. Kontinuitet u radu razgranate mreže pomagača Narodnooslobodilačkog odbora bilo je teško održati zbog odlaska mnogih pomagača u pratizane i zbog povremenih hapšenja. Policija je ubacivala svoje ljude među simpatizere narodnooslobodilačke borbe, pa je povremeno uspijevala da dozna ponešto o metodima ilegalnog rada i da otkrije neke pomagače Narodnooslobodilačkog odbora.

Mustafa Alikalfić kao predsjednik Centralnog narodnooslobodilačkog odbora Mostara izvršavao je sa uspjehom sve zadatke koje mu je povjeravao Mjesni komitet KPJ za Mostar. A posla je bilo mnogo. To ilustruje i neke važnije akcije i svakodnevni rad Narodnooslobodilačkog odbora. Sredinom marta 1943. godine organizovan je upis narodnog zajma, pa je skupljeofanzive okupirani grad je primio, sakrio i oporavio oko 40 iznemoglih boraca Mostarskog bataljona. Iz fonda Narodne pomoći pomagano je oko 200 partizanskih porodica. Svakodnevno je prikupljana hrana, sanitetski materijal, oružje, izdavana propagandna literatura, vršen smještaj ilegalaca i organizovane akcije za slanje novih boraca u Narodnooslobodilačku vojsku.

Mostar je 14. januara 1944. godine doživio teško bombardovanje. Američki piloti uništili su vojni aerodrom u Rodoču, ali u gradu nisu pogodili vojne objekte. Stradala su civilna naselja, naročito naselje Mejdan i njegova bliža okolina. U neposrednoj blizini kuće gdje je stanovao Mustafa Alikalfić (zgrada u kojoj se sada nalazi prodavnica »Varteksa«) palo je nekoliko bomba. Poslije bombardovanja Mustafa je kćerku Nadu i suprugu Zarifu poslao njenim roditeljima u Stolac. Ostao je sam da obavlja razne poslove u Narodnooslobodilačkom odboru i u školi. Svoj stan često je ustupao raznim ilegalcima, pa je zbog toga povremeno stanovao kod majke. Jedno vrijeme u njegovom stanu krio se

Luka Kurilić, koji je tada bio sekretar Mjesnog komiteta KPJ za Mostar. Sve teži uslovi za ilegalnu borbu protiv okupatora i ustaša tražili su krajnju opreznost u radu. Ustaška policija uspjela je preko svojih saradnika da dozna štošta o metodima ilegalnog rada i da uhapsi neke učesnike narodnooslobodilačkog pokreta. Mučenjem policija je prikupljala imena učesnika narodnooslobodilačkog pokreta i pripremala se za veliko hapšenje. Mustafa je doznao šta policija priprema, pa je na vrijeme obavijestio Luku Kurilića da napusti Mostar. Iako je bio upozoren da i njemu prijete opasnost, on nije napuštao rodni kraj. Žurio je da obavi razne poslove koji će spriječiti policiju da zaplijeni povjerljivi materijal i pohapsi mnoge ilegalce. Sredinom aprila 1944. godine, kada se spremao da, ipak, napusti Mostar, neočekivano mu je iz Stoca doputovala supruga Zarifa sa šurakinjom Fatimom Mehmedbašić. Mustafa se obradovao Zarifinom i Fatiminom dolasku i trudio se da pred njima sakrije uznemirenost zbog sve veće mogućnosti da će ga uhapsiti policija. Istoga dana kada mu je doputovala supruga u noći oko 24 časa upala je ustaška policija u njegov stan. Izvršen je pretres stana, ali policajci nisu našli ništa. Pitali su Mustafu gdje je Luka Kurilić. Odgovorio je da toga čovjeka ne poznaje. Da je policija došla dva dana ranije, našla bi tu i Luku Kurilića. Nakon neuspjelog pretresa stana policajci su naredili Mustafi da se obuče i pođe sa njima. Mustafa se posljednji put pozdravio sa suprugom i Fatimom i u društvu policajaca napustio zauvijek svoj stan.

Sa mnogim uhapšenima, za koje je policija pouzdano znala da su pomagači u razgranatoj mreži narodnooslobodilačkih odbora, Mustafa je bio zatvoren u vladini kući, koja je pretvorena u zatvor. Policija je nastojala da dozna ko je među uhapšenima imao važniju ulogu u ilegalnoj borbi. Da bi što više saznala, policija je pristupila mučenju zatvorenika. Naročito svi-

repu su mučeni Osman Novo, Duško Čulajević, Fahira Čišić, Zajko Mehić, Dika Hadžić i Mustafa Alikalfić. Ni ostali zatvorenici nisu bili pošteđeni od ustaša. Jezivo mučenje bilo je teško podnijeti. Danonoćno mučenje specijalne policije iz Sarajeva natjerala je neke uhapšene da progovore. Od Mustafe Alikalfića policija nije doznala ništa. Bio je strašno mučen, ali je uz krajnji napor uspio da izdrži. Kad su ga poslije mučenja vratili u podrumsku ćeliju, izgledao je strašno. Na Mustafu je u zatvoru veoma potresno djelovalo držanje Dike distički mučili. Mustafa je vidio kako je policajci sa poslije mučenja. Njeno lice bilo je deformisano od mučenja, a tijelo puno opekotina i tragova od udaraca. Iako unakažena, izmučena i skoro dotučena, našla je snage da izgrdi jednog zatvorenika koji je pri prvim udarcima kazao sve što je znao. Mustafa je bio zadivljen Dikinim držanjem pred policijom. Zatvorenicima sa kojima je bio zatvoren rekao je:

»Ako ikada izađem živ iz zatvora, pisaću o ovoj ženi heroju«.

Da bi izvukla iz ustaških kandji Mustafu i njegove drugove i drugarice, Partija je odmah poduzela okcije. Bila je upućena molba sa potpisima građana da se Mustafa pusti iz zatvora. Molbu su potpisala i dva sveštenika, provincijal fra Leo Petrović i fra Gaudencija, profesor vjeronauke u učiteljskoj školi. Bila je formirana i jedna delegacija sastavljena od uglednih građana koji su otputovali u Sarajevo da traže puštanje na slobodu zatvorenika u vladinoj kući. Delegacija je nastupila kao vjerska delegacija koja traži da se ne progone Muslimani. Poduzete akcije nisu uspjele. Ustaše su dobro znale koga su uhapsile. Za profesora Alikalfića odavno su znali da je protivnik ustaške vlasti. Upozorenje profesora Vinka Malvića i profesora Josipa Babića da je Mustafa aktivan u borbi protiv ustaša nisu bila uzaludna. Nakon hapšenja policija je imala dosta dokaza

da je Mustafa Alikalfić značajna ličnost u narodnooslobodilačkom pokretu u gradu Mostaru. U vladinih kući izložen čestim zlostavljenjima Mustafa je proveo oko 20 dana, a nakon toga je zajedno sa još nekim zatvorenicima bio odveden u zloglasni logor u Bosanskoj Gradišci.

Život logoraša Mustafa je teško podnosio. Nakon strašnog mučenja u zatvoru u Mostaru morao je da podnosi nove muke u logoru. Polako se navikavao na nove uslove života doživljavajući razna maltretiranja, vrijeđanja i ponižavanja. U logoru je Mustafa mogao da se viđa sa Mostarcima koji su zajedno sa njim dovedeni, a upoznao je i neke Mostarce koji su ranije dovedeni u logor. Najčešće je bio u društvu sa Lazom Radišićem, Muhamedom Pekušićem, Duškom Čulajevićem i Husrefom Teparićem. I u uslovima logorskog života Mustafa je među drugovima ostao čovjek koji je osjećao potrebu da djeluje kao humanista. Iznemoglim i bolesnim drugovima pomagao je i riječju i djelom. Oskudnu logorašku hranu povremeno je poklanjao bolesnim drugovima. Ponekad je logorski život i u Mustafi stvorio bezvoljnost i klonulost. U takvom raspoloženju otkrivao je svoja osjećanja. Iz njega je izbijala i tuga i protest što hiljade mladića i djevojaka, djece u razvoju i cvijetu mladosti moraju da umru.

Dok je Mustafa bio u logoru, iz Mostara je preko Narodnooslobodilačkog odbora bio upućen zahtjev da se preko Oblasnog narodnooslobodilačkog odbora za Hercegovinu izvrši razmjena zarobljenika za zatvorenike u logorima. Zahtjev je prihvaćen, pa je zatraženo od ustaških vlasti da puste iz logora Mustafu Alikalfića uz razmjenu za zarobljenike za koje su zainteresovane ustaše. Ustaške vlasti nisu ništa poduzele da se izvrši razmjena. Pregovaračima je rečeno da ne znaju gdje je zatvoren profesor Mustafa Alikalfić. Pokušaj da se Mustafa spasi nije uspio. Ustaše su Mustafu zadržale

i nastojale da od njega nešto doznaju. Zbog toga je bio zatvaran u samici i mučen. Posljednji put je viđen u oktobru 1944. godine kada su ga kroz logor sprovele ustaše. Nakon mučenja u samici Mustafa je bio sav otečen i modar. Ustaše su riješile da ga likvidiraju u zloglasnom jasenovačkom logoru. Prebacili su ga iz Bosanske Gradiške u Jasenovac, u kome su divljale krajnje svirepe i krvoločne ustaše i gdje je logorski krematorij svakog dana gutao leševe mnogih zatvorenika. U tome logoru ubijeni su i mnogi drugi Mostarci. U njemu su ustaše ubile i Safeta Krupića, bivšeg profesora mostarske gimnazije.

Safet Krupić je poslije premještanja iz mostarske gimnazije radio u karlovačkoj gimnaziji, gdje ga je zateklo proglašenje takozvane Nezavisne Države Hrvatske. Pošto je bio poznat policiji kao komunist, pobjegao je u Banju Luku. Krio se, ali ga je bolest natjerala da se liječi u bolnici. Od oktobra 1941. godine ležao je u bolnici kao težak plućni bolesnik. Iako je bio bolestan, bio je uključen u pokret protiv okupatora. Kada se malo oporavio, izišao je iz bolnice, ali je bio prinuđen da se ponovo liječi. Od januara do marta 1942. godine liječio se na Iriškom vencu (Fruška gora). Neizliječen vratio se u Banju Luku i opet mu se pogoršalo zdravstveno stanje. Ponovo je počeo da se liječi u banjalučkoj bolnici, ali ga je tu prepoznao jedan ustaški agent iz Zagreba. Uhapšen je u bolnici 9. juna 1942. godine i odveden u ustaški logor Jasenovac. Za ustašku policiju bio je to veliki uspjeh jer su uhvatili čovjeka koji je bio poznat kao jedan od najistaknutijih marksista na Sveučilištu u Zagrebu. Ocjenu o Safetu vrlo lijepo je izrekao Grgo Gamulin ovim riječima: »Kroz deset godina (od 1930. do 1940.) Safet Krupić predstavljao je svojom ličnošću pojam marksističke filozofije na našem sveučilištu. Imao je ogromno znanje sakupljeno kroz godine radom u biblioteci.

Već kao student kretao se suvereno kroz klasičnu filozofiju, a marksizmu je prilazio slobodno i sa širokim pogledom, kojeg su mu otvoreni kulturni horizonti omogućavali».

U jasenovačkom logoru su Safeta Krupića od početka tretirali kao političkog krivca prema kome se trebalo odnositi nemilosrdno. Safet je bio smješten u logor »30«, u kome su mjesto baraka bile podignute kolibe od pruća. U tom logoru zatvorenici se nisu dugo zadržavali jer su tu bili smješteni oni koji će biti likvidirani. Safetu su stavljeni na noge okovi povezani lancima. Bolestan i iscrpljen teško se kretao. Jednom, kada se spotakao, pale su mu naočale. Kad se sagnuo da ih potraži, jedan ustaša je zgazio naočale. Bez naočala Safet skoro ništa nije vidio.

Među brojnim koljačima nalazio se i neki Kapetanović. On je 11. oktobra 1942. godine u društvu ustaša rekao Safetu:

»Doći ćeš u mene da proslavimo noćas Bajram, Safete. Naredit ću da ti skinu okove».

Pred večer je Kapetanović poslao ustaše da mu dovedu Safeta. Dvojica ustaša gurali su Safeta koji je nesigurno hodao i spoticao se, što su ustaše iskoristile da se grubo šale.

Između ustaša i Safeta nastao je dvoboj:

— Šta, baš ništa ne vidiš?

— Vidim ja i previše. Vidim i u ovoj pomračini neprozirnoj.

— Nećeš ni to uskoro vidjeti. I tebe će pomračina i mrak prekinuti.

— Varaš se. Kroz moje ugasle oči vječno će gorjeti naša osveta, naš oprez da se ovakvo što više nikada ne povрати.

— Još politiziraš. Da si se bavio šerijatom, a ne politikom, ne bi danas glavu gubio.

— Baš u tome i jeste naša fatalna greška što smo se previše bavili šerijatom, a ne politikom, marksizmom koji otvara oči i sve bistri.

Ustaše su odvele Safeta krvniku Kapetanoviću, koji ga je mučio čitavu noć, sve dok nije izdahnuo. O boravku Mustafe Alikalfića u logoru Jasenovac ostalo je malo podataka. Dospio je u logor kada su ustaše usavršile svoj sistem ubijanja logoraša. Što se više približavao kraj rata, sve brojnija su bila stradanja logoraša. Stalno su pristizale nove grupe zatvorenika koje je trebalo likvidirati. Kada su se jedinice Narodnooslobodilačke vojske približavale zloglasnom logoru Jasenovac, ustaše su nastojale da pobiju sve logoraše i da unište čitav logor. Nastala su u logoru masovna ubistva zatvorenika. Među mnogobrojnim zatvorenicima ubijen je i Mustafa Alikalfić.

Zarifa Alikalfić poslije Mustafinog hapšenja živjela je u stalnoj nadi da će joj se muž živ vratiti. Do nje su dopirale razne ohrabrujuće vijesti. Rečeno joj je da Mustafa podučava sina komandanta logora i da ga zbog toga ustaše paze, zatim su stizale vijesti da radi u pekari i da dobro izgleda. Čak je kući dolazio i jedan ustaša koji se predstavio kao jedan od čuvara koji želi da pomogne Mustafi. Po tom ustaši Zarifa je poslala čarape, džemper, debljeg rublja, hrane itd. Od svega što je stiglo iz logora do Zarife jedino pouzdano bila je jedna dopisnica koju je Mustafa poslao iz logora u Bosanskoj Gradišci. Za Zarifu je 8 ispisanih riječi na dopisnici bilo čitavo bogatstvo. Osam riječi sadržavale su utjehu, nadu i ljubav, a glasile su:

Ne brini za mene
Poljubi mi Nadu
Mustafa

Ni kada se rat završio, Zarifa nije izgubila nadu. Rečeno joj je da su neki zatvorenici vozom prebačeni u Njemačku i da je među njima i Mustafa. Ona je

često gledala jedno odijelo u kojem je Mustafa lijepo izgledao. Iznosila ga je iz ormara, četkala. Željela je da to odijelo obuče kad se vrati. Dani su odmicali, a sa njima se postepeno gasila i njena nada da će se Mustafa vratiti. Razboljela se na plućima i u mjesecu augustu 1946. godine umrla je na Golniku. Jedini preživjeli član porodice Nada Alikalfić ostala je bez roditelja kad su joj bili najpotrebniji, ali majčina i očeva rodbina pobrinuli su se da Nadi ublaže gubitak roditelja. Nakon školovanja Nada se udala. Živi u Sarajevu kao Nada Kurtović sa mužem Fahrudinom i sinom Midhatom-Mišom. Povremeno dođe u rodni kraj u kome je njen otac ostavio trajnu uspomenu kao divan čovjek, uzoran prosvjetni i kulturni radnik, komunist i borac za ljepši život naših naroda.

HUSNIJA KURT

U redovima inteligencije bilo je uvijek dosta građana koji su bili čvrsto povezani sa narodom i narodnim interesima. Privrženost narodu osjećala se u većem interesovanju intelektualaca za političku, socijalnu i kulturnu sudbinu svoga naroda. Provjera odanosti narodu nastupila je u vrijeme priprema za velike dane da bi do punog izražaja došla u revoluciji.

Komunistička partija Jugoslavije u svojim redovima imala je spremne borce, nadahnute iskrenim težnjama da preobrazu društvo. Među njima kao aktivni borci bili su i brojni prosvjetni radnici. Kada je vršena diferencijacija društvenih snaga, mnogi čestiti prosvjetni radnici jasno su izražavali svoj antifašistički stav i spremnost da kao društveno aktivni intelektualci sa dosta samoodricanja izvršavaju ono što se moralo raditi u pojedinim fazama borbe protiv domaće

reakcije i okupatora. Uz puno zalaganje, kao čvrst borac za životne interese naroda, borio se i profesor Husnija Kurt.

Profesor Kurt se rano uključio u političku aktivnost naprednih snaga i ostao angažovan u borbi za plemenitiji smisao života do kraja svoga trajanja. Bez odstupnice i predaha, uz puno zalaganje svoje ličnosti, obavljao je razne funkcije u borbi za velike društvene preobražaje. Doživio je zadovoljstvo da vidi prve rezultate davno započete borbe.

Rijetke su ličnosti kao profesor Kurt, jer je veoma teško ostati istrajan u dugogodišnjoj iscrpljujućoj borbi punoj iskušenja i teških ispita u kojima se čovjek potvrđuje kao vrijednost i ljepota. Kada saznamo nešto više o njegovom duhovnom i idejnom rastu, kada upoznamo njegovu izrazitu pedagošku prirodu i faze borbe kroz koju je prolazio, saznaćemo u čemu je smisao i ljepota ljudskog trajanja.

Rodio se 14. novembra 1900. godine u porodici sveštenika Muhameda Kurta. Rodna kuća na Carini, u Kurtovoj ulici broj 3, bila je povazan bučna od brojnih stanovnika koji su živjeli u njoj. U kući su rasle i odgajale se Muhamedove četiri kćeri i tri sina od kojih je najmlađi bio Husnija. Mnogočlana porodica živjela je od skromnih očevih prihoda pa se život unutar porodice odvijao u skladu sa materijalnim mogućnostima. Život je djeci rano nametnuo obaveze koje su morali prihvatiti da bi se održali i razvijali. To nije umanjilo toplinu porodične harmonije, ali je kod djece razvilo osjećaj potrebe da u životu budu odgovorni, vrijedni i uredni u izvršavanju obaveza. Husnija se uklopio u porodični život i ranije od mnogih vršnjaka, shvatio je da samo svojim snagama treba da se probija kroz život. Njegovo djetinjstvo bilo je u mnogome slično djetinjstvu vršnjaka sa Carine. Volio je dječije igre i rasonode. Naročito one po haremima između nakrivljenih i povaljanih bašluka. I njega su privlačile

obale Neretve koje su interesantne skoro podjednako u svim godišnjim dobima. I padine Stoca, Malog i Velikog kuka, odakle je divan pogled na Mostar, vlačile su ga i vukle da na njima uživa. Ali u svemu tome nije nalazio određenu mjeru. U njegovu ponašanju bilo je nečeg osobenog što nisu posjedovali njegovi vršnjaci. Bio je ozbiljan, staloženiji i realniji. Svoje svakodnevne obaveze nikad nije zaboravljao.

U osnovnoj školi zavolio je knjigu i tu ljubav je stalno njegovao kroz čitavo školovanje. Rado je ostajao sam sa knjigom uživajući u neobičnim događajima i doživljajima junaka koje je upoznao. Dosta knjiga čitao je uz škrto svjetlo petrolejske lampe ne primjećujući da vrijeme prolazi i da je već davno prošlo vrijeme za polazak na spavanje. Često su roditelji morali da ga odvoje od knjige uz objašnjenje da ne gubi vid i da džabe ne gori »gaz«. Osnovno obrazovanje stekao je u Drugoj narodnoj osnovnoj školi (Ruždija). U osnovnoj školi ispoljio je svoje vrijednosti pa je ocu preporučeno da svakako omogući Husniji dalje školovanje u gimnaziji. Muhamed Kurt volio je podjednako svoju djecu, ali najmlađi sin Husnija bio mu je nekako miliji. Pored očeve ljubavi prema najmlađem sinu ispoljeno je i interesovanje za Husnijin duhovni napredak. Primjetio je da njegov sin želi da što više sazna, što je neobično za njegov uzrast. Zato je odlučio da mu omogući dalje školovanje u gimnaziji.

U školskoj 1913/14. godini Husnija je upisan u prvi razred Velike gimnazije u Mostaru, Iz male zgrade Ruždije prešao je u veliku zgradu gimnazije koja se nalazila preko puta dojučerašnje škole. Kao osnovac čuo je štošta o gimnaziji i o nekim nemirima među đacima koji su povremeno bili veći ili manji. Sad, kad je stupio u gimnaziju, upravo su se dešavali najveći nemiri od osnivanja škole. Borba naroda Bosne i Hercegovine za nacionalno oslobođenje od tuđinske vlasti bila je pred izbijanje prvog stvjetskog rata na-

ročito razvijena. Najodlučnija i najsmjelija je bila omladina. Nezadovoljna omladina mostarske gimnazije bila je veoma smjela u ispoljavanju svojih antiaustrijskih raspoloženja. Ona je zadavala dosta brige predstavnicima vlasti koji i pored drastičnih kazni nisu mogli da slome bunt omladine. U školskoj 1913/14. godini zbog političke djelatnosti gimnazijalaca pod pritiskom vlasti uprava škole morala je da isključi iz gimnazije 144 učenika. Pored ovolikog broja isključenih učenika u školi su bila rijetka odjeljenja u kojima svi učenici nisu imali najnižu ocjenu iz vladanja zbog raznih političkih ispada. Nezadovoljna austrijska vlast zbog smjele i veoma razgranate političke djelatnosti četku prvog svjetskog rata obustavi rad mostarske gimnazije. To je bio jedinstven slučaj u čitavoj Austrougarskoj monarhiji. Nešto kasnije ponovo je odobren rad mostarske gimnazije, ali samo za niže razrede. Husnijina prva godina boravka u gimnaziji u ovako burnoj, politički živoj i dramatičnoj godini bila je prvo, iako maglovito, saznanje o potlačenosti naroda kome je pripadao. Nastavio je školovanje u ratnim danima koji su pogoršavali materijalno stanje u porodici u kojoj inače nije bilo lako sastavljati kraj s krajem. Rat je svugdje ostavljao svoje tragove pa i na Husniju. Kraj Austrougarske monarhije dočekao je kao učenik V razreda gimnazije. Na svom izdisaju crno-žuta monarhija nije ga ostavila na miru. Bio je mobilisan i poslan u jednu jedinicu koja se nalazila u Hrvatskoj. U vojsci je bio od 24. 2. 1918. do 19. 7. 1918. godine. Doživio je slom Austrougarske monarhije i vratio se u svoj rodni Mostar. Nastavio je školovanje u gimnaziji gdje je završio V i VI razred. Pošto je zbog kasnijeg polaska u školu izgubio jednu godinu, odlučio je da u jednoj školskoj godini završi dva razreda. U školskoj 1920/21. godini nastavio je školovanje u Beogradu. Uspio je da te školske godine završi VII

i VIII razred gimnazije i da maturu. Želio je da studira, ali to nije bilo lako ostvariti. Trebalo je naći novac za izdržavanje, a porodične mogućnosti su bile male. Ipak otac je odlučio da mu omogući dalje školovanje iako će se to itekako osjetiti u porodičnom životu. Husnija je bio sretan. Mogao je da studira.

Iz Mostara je krenuo na studije u Zagreb. Zajedno sa njim krenulo je nekoliko njegovih dobrih drugova zbog kojih je i odabrao Zagreb. Sa drugovima biće mu prijatnije u nepoznatom gradu. Upisao se na filozofski fakultet i počeo da studira hemiju. Na grupi koju je odabrao najviše je posvećena pažnja izučavanju hemije, matematike i fizike. Husnija je volio te predmete, a posebno hemiju. Na studijama nije opadao interes za književnost. Našao je vremena da uz studiranje hemije prati domaću i stranu književnost. Koliko je volio i poznao književnost najbolje nam svjedoči jedna neobična opklada. Sa jednim svojim drugom opkladio se da će pod tuđim imenom položiti jedan ispit iz književnosti. Izišao je na ispit i položio ga. Boravak u Zagrebu značio je mnogo za njegov dalji razvoj. On je pored znanja koje je sticao na fakultetu upoznao sve značajnije događaje u kulturnom i političkom životu glavnog grada Hrvatske. Od početka studija družio se sa naprednom omladinom čiji je revolucionarni zanos izazivao njegovo poštovanje i simpatije. Učestvovao je u političkom životu napredne omladine, ali bez većeg angažovanja jer je cijenio porodicu koja ga je uz velike napore izdržavala na studijama. Trudio se da što prije završi studije, jer su troškovi studija postajali sve veći. Predosjećao je da očeva pomoć može svakog dana prestati. I to se obistinilo. Pri kraju studija morao je prekinuti školovanje zbog nemogućnosti porodice da ga dalje pomaže. Bio je prinuđen da se 14. 10. 1925. godine zaposli kao privremeni predmetni učitelj u mostarskoj gimnaziji. Radio je i štedio novac da dokrajči studije. Husnijine

planove prekinuo je vojni poziv. Morao je da odsluži vojni rok, jer mu nova vlast nije priznavala boravak u austrougarskoj vojsci. Nakon odsluženja vojnog roka u 1926. godini vratio se u Mostar i ponovo se zaposlio u gimnaziji u kojoj je radio od 1927. do 1929. godine. Pomagao je porodicu i pripremao se da završi studije.

U 1930. godini uspio je da diplomira i da položi državni profesorski ispit u Zagrebu. Dopršivši studije prof. Husnija Kurt je nastavio rad u mostarskoj gimnaziji. Bilo mu je znatno lakše obavljati odgovornu dužnost vaspitača. Pružao je pomoć porodici da joj se bar djelimično oduži za sve napore koje je učinila. No, vrijeme je bilo i da zasnuje svoju porodicu. 1932. godine oženio se Velić Samijom. U sretnom braku rodio mu se i sin Naim i kćeri Zlata i Nada. U radu se isticao kao savjestan profesor koji je podjednaku pažnju obraćao na obrazovni i vaspitni momenat u nastavi. Bio je omiljen među učenicima i poštovan u nastavničkom kolektivu. Profesor Kurt je želio da se razvija i proširi i obogati svoje znanje iz oblasti hemije. Nije se zadovoljavao svakodnevnim radom u školi nego je želio da prati naučnu literaturu i da radi u laboratoriju gdje je mogao ostvariti svoje stvaralačke sposobnosti. Za takav razvoj Mostar mu je pružao male mogućnosti. Pomoću prijatelja želio je da mu školske vlasti omoguće dalji rad u Beogradu. Bio je uporan i uspio je da dobije preseljenje. Zaposlio se 1936. godine u šestoj muškoj realnoj gimnaziji u Beogradu.

Beograd je zavolio dok je završavao gimnazijsko obrazovanje. Tu je upoznao mnoge drugove sa kojima je kasnije održavao prijateljske odnose. Beograd mu je bio drag i zbog mogućnosti da stalno bude u kontaktu sa svojim Mostarom. Mnogi Mostarci dolazili su na studije u Beograd i većina je za vrijeme studija stanovala u Gajretovom domu. Taj dom pružio je mogućnost mnogim Bosancima i Hercegovcima da završe

studije i da postanu napredni intelektualci. U Gajretovom domu bilo je mnogo naprednih omladinaca iz Bosne i Hercegovine pa je Partija od studenata iz ovog doma stvarala veoma pouzdane borce u borbi protiv reakcionarnih režima u Kraljevini Jugoslaviji. Sa naprednim omladincima u Mostaru Husnija je redovno održavao veze. Studenti iz Mostara Husnija je re-tije i skojevci, imali su povjerenja u profesora Husniju Kurta jer su se davno osvjedočili da je progresivan i pošten čovjek. Povjerali su mu i neke zadatke koje je Husnija sa uspjehom obavljao. U svom svakodnevnom radu profesor Husnija Kurt je ispoljavao vrline iz ranijeg rada sa omladinom. Sa lakoćom je uspostavljao lijepe odnose sa đacima. Uspio je da učenici zbog njegovog lijepog odnosa prema njima zavole predmete koje je predavao. Iako je predavao predmete gdje se ne pružaju velike mogućnosti za ideološko djelovanje, profesor Kurt je iskoristio svaku mogućnost da učenicima približi materijalistička gledanja na svijet, da u njima budi interes za progresivne ideje koje je Partija širila u borbi protiv reakcionarnih snaga u zemlji. Đaci su ga voljeli jer su u njemu vidjeli profesora koji svoj posao obavlja kao istinski prosvjetni radnik, kao vaspitač kome mogu vjerovati i od koga mogu mnogo naučiti.

Nade profesora Kurta da će u Beogradu naći povoljnije uslove za svoje stručno usavršavanje djelimično su ostvarene. U Beogradu je lakše dolazio do stručne literature, ali rad u laboratoriju nije pružio onakve mogućnosti kakve je želio. Bio je zadovoljan što su mu se pružile mogućnosti da bar donekle ostvari svoje prve rezultate u naučnom radu, ali nije odustajao od traženja povoljnijih uslova za naučni rad. Pomoću prijatelja uspio je da dobije premještaj u Dru-gu mušku realnu gimnaziju. U toj školi počeo je da radi od 4. 8. 1939. godine. Nešto povoljnije uslove za naučni rad profesor Kurt je nastojao da što potpunije

iskoristi. Radost stvaralaštva remetili su burni politički događaji u zemlji. Naročito su bili uočljivi u Beogradu. Vojno-fašistička diktatura okomila se na revolucionare pa se svakim danom povećavao broj uhapšenih revolucionara. Na školama i univerzitetima su češći nemiri i demonstracije. Napredna omladina predvođena Partijom sve odlučnije stupa u borbu protiv reakcionarnih snaga koje vode zemlju u fašizam. Ciljevi njene borbe izraženi su u parolama: Protiv rata, za slobodu, demokratiju, za ravnopravnost naših naroda, za prava i bolji život mlade generacije.

Omladina odlučno iznosi svoje zahtjeve:

- ukidanje Zakona o zaštiti države,
- dati amestiju svim političkim zatvorenicima,
- provesti nove opštinske i parlamentarne izbore
- odstraniti najamnike nekadašnjih reakcionarnih režima u državnom aparatu,
- brisati seljačke dugove i sprovesti agrarnu reformu,
- ostvariti omladini ekonomski, politički i kulturni razvoj.

Profesor Kurt nije želio da bude van borbe progresivnih snaga u zemlji. Zanemario je svoj naučni rad, jer je bio uvjeren da je vrijeme zahtijevalo da se lični interesi podrede opštim interesima. Nije htio da ostane nedovoljno angažovan u borbi za ideje koje je uvijek cijenio kao napredan profesor. On je čitavim svojim dotadašnjim radom dokazao da je bio na strani progresivnih snaga, ali je bilo potrebno uraditi mnogo više. Dati veći udio u borbi protiv fašizma. Profesor Kurt preko članova Partije sve češće dobiva zadatke koje sa uspjehom izvršava. Njegovo učešće u političkom životu sve je zapaženije tako da je već na putu da postane član Komunističke partije Jugoslavije.

Pojedinačnu političku aktivnost profesora Kurta u Beogradu prekida rat. Neposredno pred izbijanje napada Hitlerovih trupa na Jugoslaviju poslao je poro-

dicu u Mostar .Početak rata dočekaao je u Beogradu. Od njemačkih bombardera stradalo mu je sva imovina u razorenom stanu od bombe. Dok su slabo naoružane jugoslovenske trupe pružile otpor neprijatelju, profesor Kurt je uspio da otputuje u Mostar. U rodnom gradu dočekaao je slom Kraljevine Jugoslavije. Došavši u Mostar odmah je uspostavio veze sa Mjesnim komitetom Partije. Upoznao je brzo političku situaciju u Mostaru i uključio se u akcije koje je organizovala Partija. U gradu su vlast držali Italijani. Sa njima su došli i prvi vjesnici novostvorene Nezavisne Države Hrvatske. To su bili Mačekovi zaštitnici u uniformi kakvoje sa šeširima na glavi. Bila je to nekakva neregularna vojska, prethodnica za organizovanje ustaških jedinica. Svakim nadom sve je veći broj naoružanih seljaka u gradu koji nose oko lijeve bijelu traku sa slovom U. Među njima se povremeno pojavljuju i oficiri. Oni već imaju skrojene ustaške uniforme. Građani primjećuju u ustaškim redovima ološ i dojučerašnje sugrađane od kojih se moglo očekivati da će biti domaći izdajnici. Prividan mir prekinule su ustaše svojim prvim akcijama u kojima su pripremile teren za obračun sa komunistima, srpskim i jevrejskim stanovništvom. Otežan ilegalni rad Partije u okupiranom gradu nije bio spriječen, iako su se ustaše trudile da okupatoru izruče sve komuniste ili da ih sami pohapse. Vršene su užurbane pripreme za ustanak. Preko razgranate mreže u koju su bili uključeni svi članovi Partije, skojevci i napredni građani, Mjesni komitet Partije organizovao je prikupljanje oružja, municije, odjeće i obuču. U tim akcijama učestvovao je i profesor Husnija Kurt. On će nešto kasnije postati predsjednik prvog ilegalnog narodnooslobodilačkog odbora. Svi organizovani i napredni građani Mostara radili su smjelo i disciplinovano. Stvorena je solidna osnova za snabdjevanje prvih boraca koji će krenuti u borbu protiv okupatora.

Ritam priprema za ustanak poremećen je preuzimanjem vlasti ustaša od Italijana. Po Rimskom sporazumu sklopljenom u Rimu sredinom maja 1941. godine između Italijana i ustaša svu vlast na teritoriji takozvane Nezavisne Države Hrvatske treba da uzmu ustaše. Italijani su na osnovu toga sporazuma predali vlast ustašama u Mostaru. I ne samo to. Čitav Mostar koji leži u kotlini opkoljen brdima, svojim mnogobrojnim stražama Italijani su čuvali tako da se teško uspijevalo ući ili izići iz grada bez dozvole. Prepustile su vlast ustašama da rade šta hoće u Mostaru. Nastala je dotad neviđena i nečuvena hajka i ubijanje svega što je smetalo ustašama. Ustaše su se naročito okomile na srpsko stanovništvo. Ustaše, većina seljaci iz zapadne Hercegovine i okoline Mostara, predvođeni ustašama Mostarcima, upadali su danju i noću u domove i odvodili ljude u svoje zatvore. Stizale su nevjerovatne jezive priče o zločinima ustaša a te priče su nažalost bile istinite. Uhapšeno srpsko stanovništvo ubijeno je na zvjerski način. Ustaše su svežane ljude za ruke i noge bacali žive u Neretvu sa mostova i visokih stijena iznad vode. Neke su odvodili na vodopad Skakala i bacali u vodu. Odvodili su ih prema dubokim jamama u hercegovačkom kamenjaru gdje su ih prije bacanja u jamu klali i ubijali željeznim polugama i maljevima. Neke su žive bacali u jamu. Bilo je silovanja djevojaka i žena i ubijanja djece u kolijevci. Žrtve su odvođene u pravcu Šurmanaca prema Mostarskom blatu i raznim jamama gdje su i pobijene.

U tim teškim danima za srpsko stanovništvo mnogi čestiti građani stavljajući svoj život i živote čitave svoje porodice u opasnost pritekli su u pomoć srpskom stanovništvu. Bilo je divnih primjera nesebične pomoći od brojnih muslimanskih i hrvatskih porodica koje su u svoje domove primali sugrađane Srbe kojima je prijetila životna opasnost od ustaša. Jedan od smje-

lih i čestitih građana koji je pritekao u pomoć ljudima u najtežem momentu bio je i profesor Husnije Kurt. Ugroženim ljudima, ženama i djeci pružao je utočište u kući svojoj i svoga oca. Štitio je prijatelje, nekadašnje učenike i ljude koje nije ni poznavao. Svi su naišli na gostoprimstvo i brigu domaćina da im se nešto ne desi. On ih je pažljivo čuvao tako da niko nije stradao ko se krio pod zaštitom profesora Kurta. Snažno je oprezan Husnija je obavljao mnoge delikatne poslove nedozvolivši neprijatelju da ga otkrije u radu. Partiji su bili potrebni ljudi koji svojim poštenjem i ugledom u gradu mogu da djeluju na pridobijanju pristalica za borbu koja se organizuje protiv neprijatelja i domaćih izdajica. Snagom svoga autoriteta što ga je stvarao kao pošten i primjeren vaspitač i ljepotom svojih moralnih osobina profesor Kurt je ulijevao povjerenje kod ljudi. Njegova riječ značila je mnogo jer je bila ljudska, razumna i iskrena. Zahvaljujući njegovoj djelatnosti sa ljudima mnogi građani Mostara postali su simpatizeri narodnooslobodilačke borbe a kasnije i aktivni borci u borbi za slobodu. Opreznim radom profesor Kurt nije dozvolio da se kompromituje kod nove vlasti. Ustaške vlasti mislile su da je lojalan njihovoj vlasti pa su ga primile u službu u junu mjesecu 1941. godine. Početkom školske 1941/42. godine neočekivano je postao direktor mostarske gimnazije.

Odluku ustaških vlasti da obavlja dužnost direktora primio je sa iznenađenjem. Nije htio da primi novu dužnost jer je smatrao da ne može obavljati tu dužnost u državi koja dozvoljava najgore zvjerstvo i mučenje naprednih i nevinih ljudi. Zar da bude direktor gimnazije koja će odgajati omladinu za buduće sluge okupatora i pripremati omladinu da ide stopama razbojnika ustaša koji tamane sve što ne pripada njima. Za reagovanje profesora Kurta je saznao Mjesni komitet Partije. Pozvan je i ukoren zbog ovakvog reagova-

nja. Rečeno mu je da on kao član Partije treba da izvršava njena naređenja a u interesu Partije je da na čelu jedne ugledne prosvjetne institucije kakva je Moskarska gimnazija bude čovjek koji će moći da rukovodi onako kako to odgovara interesima za koje se bori Partija. Objašnjeno mu je da je prava sreća što je on izabran jer bi neko ko je odan ustaškoj vlasti stvarao velike poteškoće brojnoj naprednoj omladini u gimnaziji. Kao disciplinovan vojnik Partije profesor Kurt je pristao da obavlja dužnost direktora ali je bio nemiran jer nije znao da li će se moći prilagođavati novoj dužnosti i da li će moći izići na kraj sa ustaškom vlašću koja će od njega da traži akcije koje su suprotne njegovim političkim ubjeđenjima.

U septembru mjesecu 1941. godine počeo je da obavlja dužnost direktora. Do tada je imao 16. godina provedenih u prosvjeti. Poznao je odlično svu službenu problematiku škole i zbog toga se nije plašio kako će organizovati nastavu i provoditi u život što je uz nju vezano. Bojao se da neće opravdati povjerenje Partije i u Nastavničkom kolektivu neće naći dovoljno saradnika koji će mu pomagati u radu. Neke članove kolektiva poznao je. Bili su pošteni prosvjetni radnici i to ga je hrabrilo, ali bilo ih je dosta za koje je čuo da su prevrtljivi i da su se već neki izjasnili kao pristalice nove vlasti. Nekoliko članova Nastavničkog kolektiva bilo je veoma odano ustaškoj vlasti pa su ustaše u njima gledale svoje ideologe i najodanije ljude koji će prikupljati đake u ustašku omladinu. Profesor Kurt se radovao što ima ljudi u kolektivu na koje se može osloniti, koji će mu pružiti pomoć kad zatreba. Bio je uvjeren da ga neće ustaše slomiti i da će naći u sebi uvijek dovoljno snage i vještine da se održi da na toj funkciji služi svom narodu i Partiji.

Već na prvoj sjednici Nastavničkog vijeća 10. septembra 1941. godine kao direktor morao je da preporučiti poštovanje »odredbe Poglavnika o čistoći hrvat-

skog jezika«. U toj preporuci preporučuje se upotreba »hrvatskih« riječi koje su neobične i loše kovanice. Svakim danom dospjela bi poneka neobična kovanica koju bi napredna mostarska omladina izgovarala s naročitim akcentom tjerajući šalu na račun novog jezika. Vremenom je omladina i sama počela da stvara nove riječi kako bi obogatila »novi jezik«. (Po uzoru na kovanice su: slikokaz (kino), slikopis (film), samohod (auto), krugoval (radio) itd. Omladina je dala svoj prirodno izaušno očno pomagalo (naočale), tankozvučno milozvučno uhougodno glazbalo (violina) itd.

Profesor Kurt je bez teškoća obavljao poslove u vezi sa organizovanjem nastave, ali ubrzo je i naišao na neprijatne zahtjeve, Prvi politički neprijatan posao bio mu je kad je morao da upozna kolektiv sa dopisom policije u kome se javlja da su neki učenici bili u pri-tvoru. Vješto je obavijestio kolektiv da je takav dopis stigao i da za sada ne treba ništa poduzimati jer je čitava stvar pred istragom. Obećao je da kolektiv detaljnije o tome obavijesti kad bude sve ispitano i da zbog toga ovo treba odložiti »do daljnjega«. Poslije ove sjednice u septembru 1941. godine tekle su naredne sjednice na kojima profesor Kurt nije ništa govorio o istrazi policije. Profesor Slavko Zovko bio je jedan od onih profesora što su svim svojim postupcima dokazali da su ustaše. On je od početka rada profesora Kurta nastojao da stavi pod svoj uticaj i da pomoću direktora provodi želje ustaške vlasti i Tabora ustaške mladeži. Profesor Kurt znao je kakav je profesor Zovko i šta se sve od njega može očekivati. Prema njemu bio je zvaničan i hladan. Ovakvo držanje direktora Kurta nije se sviđalo profesoru Zovki i on već počinje budno da prati rad direktora. Učinilo mu se neobično da profesor Kurt nakon mjesec dana od obavijesti policije da su neki učenici uhapšeni ne obavještava kolektiv o rezultatima istrage. Odlučio je

da polako provjerava direktora. Na sjednici održanoj 31. novembra 1941. godine postavlja pitanje direktoru: »Da li je od redarstva došlo razjašnjenje o učenicima koji su bili u pritvoru?«

Direktor se vješto izvlači iz nezgodne situacije. Obavještava kolektiv da je policija zaboravila da pošalje izvještaj i obećava da će on tražiti ponovo od policije da da izjašnjenje. Profesor Zovko nije zadovoljan. Priprema direktoru novu situaciju u kojoj treba da se politički opredijeli profesor Kurt. Pomoću svog istomišljenika profesor Josipa Babića iznosi slučaj učenice Krčmar Radojke:

»Učenica Krčmar Radojka deklarirala se kao politički veoma sumnjiva. Mi smo toga svi svjesni, ali eto ipak podnosimo« — rekao je u početku svog izlaganja profesor Babić. U daljem svom govoru iznio je mišljenje da takvim učenicima nije mjesto u školi i da učenici o čijim se političkim uvjerenjima govori na sjednici nastavnčkog vijeća odmah saznaju šta je koji profesor o njima rekao.

Napad je bio usmjeren na napredne profesore i direktora škole. A taj napad nije bio bez osnova. Skoljevci i napredna omladina uživali su zaštitu kod direktora škole i naprednih profesora. Bili su na vrijeme upoznati sa svim opasnostima koje im prijete i upozoreni od kojih se profesora i đaka trebaju da čuvaju. Napadu profesora Babića pridružio se i profesor fra Mladen Barbarić. On traži da se od nastavnika imenuje odbor koji treba da pazi na političko kretanje učenika. Organizovan napad trojice profesora ustaša ne nailazi na podršku u kolektivu. Ponovo uzima riječ profesor Zovko i traži da se prihvati prijedlog fra Barbarica ali da se i od »Tabora muške ustaške mladeži nalaže zapovjednicima razreda i ostalim funkcionerima da pripaze na političko držanje učenika«.

Ovaj prijedlog podržava i profesor Lovrić. Sve je sračunato da se kontroliše rad napredne omladine i

da se omogući hapšenje učenika i učenica. Direktor je doveden u situaciju da se mora izjasniti. On sluša diskutante i na kraju sjednice konstatovano je da na tome treba raditi. Ništa određeno, nikakve obaveze. Uprava škole očigledno ne poduzima mjere za suzbijanje djelatnosti napredne omladine u školi. Napredni omladinci u prkos pojačane aktivnosti ustaške omladine uživaju simpatije u školi. Među učenicima Muslimanima malo ima omladinaca i omladin-ki koji su prišli ustaškoj mladeži. Hrvatska omladina nije se odazvala ustaškim pozivima prema očekivanju ustaša. Na zaprepašćenje ustaške mladeži ima dosta hrvatske omladine za koju se pretpostavlja da je aktivna u borbi protiv ustaške vlasti. Mnogi omladinci i omladinke hrvatske nacionalnosti drže se veoma rezervisano prema ustaškoj vlasti. Jedna omladinka Hrvatica otvoreno je u školskom pismenom radu digla svoj glas protesta protiv ubijanja nedužnog srpskog stanovništva. Rad je na sjednici pročitao, ali da se ne postigne suprotan učenik od onog koji su željeli ustaše, učenica nije bila kažnjena. Malobrojni đaci Srbi bili su svi protiv ustaške vlasti a većina iz starijih razreda je uključena u organizovan rad napredne omladine.

Sve ove istine o političkom držanju omladine zbu-njavale su profesore odane ustaškoj vlasti. Očekivali su da će se lakše obračunati sa naprednom omladinom i da neće imati ovoliko poteškoća u radu. Imali su podršku od tabora ustaške mladeži i od najodgovornijih vođa ustaške vlasti u Mostaru u svojim akcijama, ali usprkos tome željenih rezultata nema. Bili su sigurni da direktor Husnija Kurt nije na njihovoj strani. No, to treba dokazati, treba ga dovesti u situaciju u kojoj se mora izjasniti.

Prošla je godina dana od stvaranja takozvane Neza-visne Države Hrvatske čiji je rođendan 10. april 1941. godine. Na proslavi prve godišnjice profesori ustaše

traže da se svečano proslavi »Uspomena uskrsnuća Hrvatske«. Traže da se u auli škole postavi spomen ploča bivšem učeniku Franji Klainčiću »što je mučenički poginuo u borbi za slobodu« (Klainčić je poginuo u borbi protiv partizana u okolini Nevesinja 1941. godine). Dati su prijedlozi da ploča bude od jablaničkom mramora i da se oko škole posade lipe u čast godišnjice nove države. Profesori ustaše mnogo su pričali i predlagali na kraju završetak je za njih opet nepovoljan. Direktor je sjednicu zaključio riječima da će se prijedlozi ispitati i da o tome mjerodavni treba da donesu zaključak. Opet je u pitanju ostvarenje njihove zamisli.

Političko držanje učenika i učenica nije više samo naziranje da su neki đaci protivnici ustaške vlasti. Ustaše su saznale da su neki dojučerašnji učenici napustili školu i Mostar i da se po svoj prilici nalaze u partizanima. Za njima će sigurno poći i drugi učenici. Profesori ustaše žale da uz pomoć škole saznaju gdje su dojučerašnji đaci. Profesor Vernić na sjednici od 20. aprila 1942. godine postavlja zahtjev da se za učenike koji su brisani po paragrafu 14. odnosno koji su izbrisani radi navodne bolesti, a sumnja se da nisu u Mostaru, traži obavijest o tome od redarstva i to za sljedeće učenike: Zuanić Ante, Balić Mustafa, Brkić Ahmed, Ibrulj Tahir, Krčmar Radojka, Salahović Bisera, Škobić Predrag i Šestić Salih.

Profesor Vernić odnekud je doznao da su ovi učenici u partizanima. Za to nije imao dokaza, ali njegove pretpostavke bile su tačne. Svi osim Ibrulj Tahira bili su u partizanima i kasnije su poginuli u borbi. Zahtjev da policija obavijesti školu o učenicima za koje se pretpostavljalo da su u partizanima usvojen je na sjednici koju je vodio profesor Zovko kao zamjenik bolesnog profesora Kurta. Odsustvo profesora Kurta Zovko je dobro iskoristio. Samoinicijativno organizuje ustašku omladinu da obilazi kuće đaka koji su po njegovoj ocjeni sumnjivi. Ustaška omladina obilazeći kuće na-

prednih učenika i učenica treba da dozna da li su neke učenice i učenici u partizanima i da prati političku aktivnost sumnjivih đaka. Pomoću naprednih profesora skojevci i napredna omladina na vrijeme su upoznali sve akcije ustaške mladeži. Skojevci poduzimaju svoje akcije koje zbunjuju ustaše. Izdan je letak koji je podijeljen u više primjeraka u školi. U letku je omladina pozvana da se priključi borbi antifašističkih snaga u zemlji. Letak je imao svoj učinak a naročito onaj dio u kome se prijeti profesoru Zovki. Znao je profesor Zovko da su komunisti kadri i to da urade. Ubrzo se uvjerio kada je saznao da su skojevci u Učiteljskoj školi u Mostaru izvršili atentat na profesora Vinka Malvića koji je u Učiteljskoj školi poduzimao slične akcije kao i on u gimnaziji. U strahu da se nešto slično ne desi u gimnaziji, profesor Zovko organizuje ustašku omladinu. Dozvolio je ustaškoj omladini da nosi oružje i da pojačanom kontrolom svakako doznaju ko je rasturao letak. Ovlastio je ustašku omladinu da mogu đake prebirati i tući ako treba. Podržani od profesora Zovke đaci iz ustaške omladine počeli su da nose oružje. Osilili su se i počeli prijetiti naprednim omladincima. Pred učenicima za koje su smatrali da su skojevci ili napredni omladinci govorili su da će ubrzo biti »Blitz krig«.

Skojevci su očekivali napad ustaša pa su se pripremali. Znali su da za sobom imaju većinu omladine i da ih u nikakvoj tući ne mogu savladati. Za svaki slučaj počeli su skriveno da nose oružje da ga upotrebe u nužnoj odbrani. Došlo je to tuča i u jednoj od tih tuča ranjen je nožem učenik Čemalović od ustaške omladine. U školi je nastao nemir. Naročito su bili zabrinuti napredni profesori, koji čine sve da pomognu naprednoj omladini. Ustaška mladež nije postigla željeni cilj. Naišli su na neočekivani otpor i nije se više usuđivala da napada napredne omladince u školi. Odlučili su da skojevce i napredne omladince napadaju

van škole. Ne usuđuju se da to urade na lijevoj obali Neretve. Ta obala je za njih nesigurna i sami se nerado kreću po toj strani jer su mnogi već iz ustaške mladeži dobili batine na Carini, u Brankovcu, na Mejdanu i Luci. Ne dolazi u obzir ni Donja Mahala, ni Cernica. Treba napredne omladince napadati od Rondo pa nadalje prema Balinovcu i Barama. Za takvu jednu akciju pružila im se prilika 24. maja 1942. godine.

Skojevci i napredni omladinci i omladinke Škubonja Feodor, Kahrmanović Muhamed, Brkić Munevera i Kojo Marica napadnuti su u jednom vinogradu u Iličima. Napali su ih članovi ustaške mladeži, Flegler Vladimir, Mandić Silvestar, Zelenika Ivan, Bakamović Zijo i Frančić Branko. Napredni omladinci i omladinke dobili su batine jer su prema tvrđenju napadača pjevali komunističku pjesmu:

»Omladinci, omladinke, velik nas je broj, protiv rata i fašizma stupajmo u boj«.

Ovaj napad ustaške omladine na napredne omladince i omladinke brzo se proćuo i došao na dnevni red sjednica Nastavničkog vijeća jer su i napadači i napadnuti bili đaci gimnazije. Sjednica je održana 12. juna 1942. godine. Još jedna nimalo prijatna sjednica za direktora Husniju Kurta. Profesori ustaše imali su dokaz da u školi ima komunističke omladine i sad im se pružila prilika da neke učenike izbace iz škole. Iznese su optužbe protiv napredne omladine i đaka koji su dobili batine. Napad profesora ustaša na napadnute učenike i učenice prekida profesor Fuad Slipičević. Ovaj profesor ne sviđa se profesorima ustašama jer nikad nije bio na njihovoj strani. Nikad im nije davao podršku a čuli su da simpatije naprednu omladinu i da je pomaže. Saznale su ustaše da je profesor Slipičević odmah po dolasku ustaške vlasti bio na strani snaga što su osuđivale zločine ustaša. Saznale su da je pocijepao jedan ustaški plakat u školi

kojim se ponižava srpski narod. Bio je to plakat na kome su iznad razorenih i zapaljenih kuća letjele nje- mačke štuke. Na plakatu je pisalo »Ovako je Hitler ređio Srbe«. Ustaše profesori očekivali su šta će reći profesor Slipičević u vezi sa tučom učenika. Profesor

— Da li je tačno da je jedno pitanje: Profesor — Da li je tačno da je učenik Vladimir Flegler do- šao na saslušanje u ustaškoj uniformi?

— Ako je tačno, molim da se ovo zapisnički kon- statuje. Pitanje profesora Slipičevića bilo je sraču- nato i jasno usmjereno. Ustašama je jasno kazano da napredni profesori znaju pod kakvim se uslovima vrši ovo isleđenje i kažnjavanje. Napredni profesori nasto- je da svojim diskusijama prikažu čitav slučaj kao neo- pravdan napad na omladinu koja nije komunistička. Traži da se to ispita pomoću svjedoka. Profesor Zov- ko ne želi da se diskusija razvija. On energično zastu- pa mišljenje da napadnute đake treba obavezno ka- zniti. To potvrđuje argumentima.

— Naši đaci su obavezni stupili u ustašku mladež a oni (napadnuti đaci) nisu stupili u ustašku mladež. Ovo se ne može preći šutke nego se svi moraju ka- zniti primjerno a učenika Flegera i druge treba po- hvaliti.

Direktor Kurt zahtijeva da se postupi prema pro- pisima, a to znači da učenike treba saslušati i utvrdi- ti istinu. Sjednica je bila odgođena dok se ne pokupe izjave napadnutih đaka i svjedoka. Napadnuti đaci ne priznaju da su pjevali napredne pjesme. Ni jedan sa- slušani svjedok ne tvrdi da su pjevali pjesmu »Omla- dinci, omladinke«. Đaci i nastavnici traže da se saslu- ša i jedna seljanka kao svjedok, ali profesori ustaše to ne dozvoljavaju i energično traže da se napadnuti učenici isključe iz škole.

Većinom glasova svi napadnuti đaci izbačeni su iz škole po paragrafu 39. tačka 8. Kad su profesori us- taše mislili da su izvojevali pobjedu i da imaju razlo-

ga da budu zadovoljni postignutim uspjehom, neočekivano se desio novi problem. Profesor Abdurahman Nametak traži od nastavničkog zbora:

— Da se kazne i napadači, jer te učenike nije nikog ovlastio da biju druge. Kao učenici napravili su prestup za koji prema školskim propisima treba da odgovaraju.

Zbunjenost u redovima profesora ustaša prekida profesor Zovko. On iznosi primjere odanosti đaka napadača i kao najjači argumenat odanosti ustaškoj vlasti iznosi primjer učenika Zelenike Ivana:

— Zelenika je toliki rodoljub da je pronašao komunističku literaturu svoga brata i odmah je odnio redarstvu, pa mu je brat pobjegao u šumu.

Objašnjenja o odanosti đaka napadača nisu ostavili željeni utisak u kolektivu pa Zovko nastavlja svoje obrazloženje zašto đaci napadači ne mogu biti kažnjeni:

— Po ustaškim načelima ustaše se ne smiju kazniti, a pred ustaškim načelima padaju svi.

Ovo o »ustaškim načelima« navelo je neke profesore da u svojim diskusijama iznesu mišljenje da se đaci ustaše ne mogu tretirati isto kao i obični učenici. Prema tome na njih se ne odnose uvijek školski propisi. Direktor Kurt sluša izlaganje pojedinih profesora uz krajnje strpljenje da ne plane i javno ne iznese što misli o ustašama. Teško mu se uzdržati jer su izazovi otvoreni. Pri kraju objašnjavanja o izuzimanju ustaša kod kažnjavanja profesor Kurt se nije mogao uzdržati.

Rekao je:

— Te teze su potpuno deplasirane. To su nadmudrivanja da đaci ustaše ne podliježu stegovnim propisima.

Profesori ustaše su konačno uspjeli da oprezni Husnija Kurt kaže zašto se mogu uhvatiti i početi napad na njega i njegove saradnike. Profesor Zovko poslije direktnog reagovanja stupa u napad riječima:

— Ovo nije nikakvo nadmudrivanje. Jedno je tačno da se kažnjeni učenici otuđili najvišu svetinju. Naša

gimnazija nije u nacionalnom pogledu mnogo napredovala. Nijesmo ništa učinili da od ove gimnazije učinimo hrvatsku gimnaziju. Ove učenike je izgradilo vanškolsko vrijeme.

Profesor Zovko je bio u pravu. On je nehotice prijedno sa ustaškom nastavnikom i njihovu nemoć da zaško uporište. Takva konstatacija profesoru Zovki bila je potrebna da indirektno napadne direktora koji je najodgovorniji u školi. Uzaludan je bio napad profesora Zovke. Njegovi štićenici su na kraju bili kažnjeni. Blagim kaznama kažnjeni su Vladimir Flegler, učenik VII razreda, Mandić Silvestar, učenik VIc i Zelenika Ivan, učenik VIa razreda. Još jedan poraz. I to težak. Kažnjeni su najodaniji učenici ustaškoj vlasti. Ovo se lako nije moglo zaboraviti. Odlučili su ustaše profesori da češće napadaju direktora škole.

Na narednoj sjednici traže od profesora Kurta da kaže šta je uradio da se podigne spomen ploča u čast osnivanja Nezavisne Države Hrvatske. Iako je direktor dobio požurnicu od Gradskog poglavarstva da ubrza radove za podizanje spomen ploče, profesor Kurt nije ništa uradio. Da bi se odbranio od eventualnih napada, Kurt je stupio u kontakt sa poduzimačem građevinskih radova Markom Bošnjakom. Sav posao završio se na dogovoru kako bi se moglo izvesti. Direktor je odgovorio profesoru Zovki da je poduzeo korake i da će se posao privesti kraju. Nikad on to neće dovršiti. Ako se bude u školi podizala spomen ploča, znao je profesor Kurt kome je trebao podizati. U toku svog rada kao direktor gimnazije dobivao je tužne vijesti. Čuo je za junačko držanje dojučerašnjih učenika i učenica. Pričali su mu o mnogim borbama i poginulim učenicima. Svaka tužna vijest duboko ga je dirnula jer je u borbi ginuo najljepši cvijet mostarske omladine. Ona je bila dio njega. No, klonulosti nije bilo mjesta. Ponovo je našao snage da se bori za svoj narod. Poduzimao je

nove akcije da iz redova radničke i školske omladine iz Mostara bude što više boraca protiv tuđina i domaćih izdajnika. Ustaše vlasti su nemoćne da spriječe buntovni Mostar. Kako su ustaške vlasti vidjele političke prilike u Mostaru i kakav je odnos školske omladine prema ustaškoj vlasti najbolje mu svjedoči izvještaj Velikog župana od 15. jula 1942. godine.

»Mostar je općenito rečeno, vulkan kojemu je dosta jedna iskra da se zapali. Grad je zaražen komunizmom i zahvatio je najviše niži sloj pučanstva. Elementi koji se bave tajnom komunističkom promidžbom nastoje privući k sebi srednjoškolsku omladinu. Roditelji i škola ovoj promidžbi teško se mogu oduprijeti jer se ona provodi veoma oprezno, tajno, tako da su i zakonska sredstva nedovoljna. Težina položaja u gradu u ovo zadnje vrijeme nije se smanjila«.

Ustaške vlasti traže da profesori ustaše preuzimaju dalje akcije u suzbijanju komunističke djelatnosti u školi.

Na sjednici održanoj 4. 9. 1942. godine profesor Zovko zahtijeva od Uprave škole da pošalje korabinjerima popis učenika viših razreda kako bi karabinjeri prema svojim podacima ustanovili koji su učenici gimnazije bili kod njih u zatvoru i zašto su bili uhapšeni. Zahtjev je bio otvoren i sa jasnim namjerama. To je svakako trebalo spriječiti. Direktor Kurt uz pomoć naprednih profesora uspio je da dokaže da je nadležnost škole jedno, a nadležnost policije drugo. Na kraju je odbačen prijedlog profesora Zovke.

Strpljivost profesora Zovke i ostalih profesora ustaša je pri kraju. Ne može se dozvoliti dalje djelovanje profesora Kurta u školi. Niz njegovih postupaka jasno govori da nije na strani ustaške vlasti. Nikada profesor Kurt nije dao podršku ni jednoj akciji profesora ustaša, nego je prijedloge odbacivao ili kad nije to uspio onda je odgađao izvršenje da bi na kraju sve ostalo ne ostvareno. Zar ovaj posljednji zahtjev nije još jed-

nom dokaz da profesor Kurt sprečava akcije ustaša. Neposredno poslije odbijanja prijedloga da se karabinjerima da spisak učenika viših razreda uzrujani profesor Babić stupio je u napad.

— Izjavljujem da upravitelj profesor Kurt Husnija prošle školske godine nije dovoljno učinio da se suzbije komunizam u školi. Bojim se da će se nešto slično ponoviti i ove godine. O ovome moraju voditi brigu ne samo nastavnički zbor nego na prvom mjestu upravitelj.

Napad je direktan i to ne samo na direktora nego i na sve napredne profesore koji su omogućavali direktoru da pomrsi mnoge računice profesora ustaša. Direktor je ovakav napad očekivao i ranije i zbog toga nije zbunjen. Znao je da je bio oprezan u radu i da profesorima ustašama nije dao mogućnost da nešto više saznaju o njegovom radu. Nije nikada uradio bez saglasnosti kolektiva i uz potrebne mjere predostrožnosti koje ga mogu štiti ako zapadne u nepoželjnu situaciju. Možda su nešto saznali? Kako postupiti u ovoj situaciji? Bila su pitanja što ih je sebi postavljao profesor Kurt. Odlučio je da hladno reaguje. Rekao je:

— Molim profesore da se pojedinačno izjasne da li su tačni napadi profesora Babića.

Želio je na ovaj način da još jednom provjeri ljude u kolektivu. Znao je ko će mu dati podršku, ko je protiv njega, ali nije znao kako će se držati neki profesori koji su povremeno bili na strani profesora ustaša ili su se držali kao neutralni. Osuda direktora bila bi i osuda nastavnika, pa su mnogi u tom gledali i opasnost za sebe.

Počelo je izjašnjavanje. Prvi je počeo da brani direktora profesor Branko Kikirec čudeći se kako se ovako nešto može reći za direktora. On misli da je u školi sve rađeno po zakonskim propisima. Isto mišljenje iznosi profesor Rudolf Drobni. Fra Mladen Barbarić izjavljuje:

— Meni nije poznato da on nije ništa u svom upraviteljstvu rada protiv komunizma preduzimaao.

Drugim riječima nije ni preduzimaao ozbiljnije akcije za suzbijanje komunizma. U izjavama profesora Mihajla Pavlovića i Luj Tomislava izraženo je mišljenje da je direktor radio u skladu sa propisima. Profesor Antun Grakalić se izrazio riječima:

— O gornjoj stvari ne želim ništa iznijeti, jer smatram da je stvar gospodina Babića da dokaže pojedinim konkretnim slučajevima ono što je iznio u općenitoj optužbi, a gospodin upravitelj neka brani svoju čast.

Profesor Ljubomir Gorup izjavljuje:

— Nisam kompetentan da sudim da li je gospodin upravitelj u dovoljnoj mjeri preduzimaao mjere protiv komunizma.

Profesor Eugen Matković, Aleksandar Beljavski i Bosiljka Miladin brane direktora. U svojim izjavama ističu da je Kurt radio prema propisima i da nije prepustao kažnjavanje kad je god bilo potrebno. Neočekivano profesora Kurta brani profesor Petar Vrdoljak. Profesor Josip Babić na zahtjev direktora treba da iznese konkretne dokaze. Neki profesori se nisu izjasnili. Možda će biti zgodnije da profesor Babić iznese konkretne slučajeve. Očekuje se izjava profesora Babića. On iznosi dva argumenta:

1. Nejasan tok debate u zapisniku VIIIa razreda i zašto je vladanje nekim učenicima promijenjeno.

2. Slučaj sa Čemalovićem i kumpanijom.

Iznesene optužbe profesora Babića nisu bile bez osnova. Znao je profesor Babić da je direktor Kurt nemir među učenicima sprečavao i uvijek nastojao da zaštiti naprednu omladinu. Zar sprečavanje ustaške omladine da se obračuna sa skojevcima i naprednom omladinom nije zaštita komunističke omladine. Ništa nije uradio da pomogne ustaškoj mladeži i otkrivanje đaka koji su po školi dijelili letke, krali kapute ustaša i nosili ih da se njima utople oni koji idu u partizane. U optužbi pro-

fesora Babića ima istine, ali nju je veoma teško dokazati. Direktor Kurt uz pomoć naprednih profesora uspijeva da dokaže da optužbe profesora Babića nisu na mjestu i da je u navedenim slučajevima čitav kolektiv bio upoznat i da se sve rješavalo na sjednicama nastavničkog zbora. Poraz je neminovan. Profesor Babić je nepokoleban i pred svima izjavljuje:

— Ja ostajem kod tvoje tvrdnje.

Njegovi istomišljenici profesor Zovko i fra Mladen Barbarić pokušavaju da učine posljednji napor da se ovaj poraz profesora Babića ublaži. Predlažu da se stvar ne ulazi u zapisnik. Predlog nije usvojen.

Raspoloženje u kolektivu Mostarske gimnazije iz dana u dan je sve neprijatnije jer ustaške vlasti vrše pritisak na sve profesore. Bilo je i prijetnji. No, stanje se bitno ne može izmijeniti dok se ne smijeni sa položaja direktor profesor Husnija Kurt. Upućen je zahtjev da se sa položaja direktora smijeni profesor Kurt. Nije ustašama sumnjiv profesor Kurt samo zbog djelatnosti u školi nego zbog njegovog rada i držanja u gradu.

Obavljajući tešku i odgovornu dužnost predsjednika ilegalnog narodno-oslobodilačkog odbora u Mostaru profesor Kurt morao je da čvrsto drži u ruci razgranatu mrežu preko koje je stizala pomoć za borbu protiv okupatora i domaćih izdajica. Akcije pružanja pomoći u novcu, hrani, odjeći i obući dobro su organizovane. Prikupljena materijalna sredstva i novac omogućili su stalan uspjeh u opremanju boraca pri odlasku u partizane. Nisu zaboravljene ni porodice boraca kojima je bilo nužno pružiti pomoći koje su bile ugrožene. Siromašnim porodicama pomagača i simpatizera narodno-oslobodilačke borbe pružana je redovna pomoć. Snabdjevanje je vršeno i iz trgovačkih radnja. Te radnje nekada su bile vlasništvo Srba i Jevreja. Ustaše su mnoge vlasnike pobili i njihove prodavnice dali ustaškim povjerenicima. Skojevci su dobivali zadatak da noću obiju radnju i odnesu sve što je potrebno za borbu i pru-

žanje pomoći narodu. Bilo je mnogo primjera neustrasivosti skojevaca u izvršavanju ovakvih akcija. Između ostalog uspjeli su skojevci da odnesu robu iz bivše prodavnice »Tivar« odijela koja se nalazila ispod prostorije koju su koristili karabinjeri kao zatvor i svoju bazu odakle su vršili kontrolu grada. To je zgrada u kojoj se danas nalazi Skupština opštine Mostar. Preko svojih špijuna ustaške vlasti su doznale da je profesor Kurt viđan sa ljudima na koje se sumnja da pomažu partizanima. Nije bilo izvještaja da se druži sa ljudima što su odani ustaškoj vlasti. Sve je ovo išlo u prilog zaključku da profesor Kurt pomaže partizane i da je i sam komunista. Ustaše su odlučile da ga poželjivo prate i uhvate na djelu. Potreban im je dokaz pomoću koga će ga kompromitovati i uhapsiti. Profesor Kurt je pojačao budnost. Vjerovao je da će ustaše pomoću karabinjera stupiti u akciju.

Odluku ustaških vlasti da se smjenjuje sa položaja direktora i postavlja za profesora škole, primio je bez iznenađenja. Nastavio je da radi u školi i u gradu, ali jednog dana zamalo ga ustaše i karabinjeri nisu potpuno iznenadili. Neposredno pred hapšenje u januaru 1943. godine dobio je obavještenje od jednog simpatizera iz policije da će u njegovom stanu biti izvršen pretres i da će biti uhapšen. Brzo je otišao kući i jedva uspio da uništi propagandnu literaturu. Pošlo mu je za rukom da na brzinu sakrije oružje i municiju ali ne vješto jer su već na vrata kucali karabinjeri. Oružje je stavio u jedan sanduk na koga je odmah sjela njegova supruga. Karabinjeri su upali u stan i počeli da vrše pretres. Skamenjena supruga sjedila je na sanduku očekujući najgore. Italijani su tražili i ništa nisu našli. Bili su na domaku svojih traganja. Nisu dovoljno posvetili pažnju na prestrašenu suprugu profesora Kurta i na sanduk na kome je sjedila. Iako nisu ništa pronašli, povelili su sa sobom profesora Kurta. Protiv

njega bilo je upućeno dosta optužbi, ali dokaza za njegovu pripadnost Komunističkoj partiji Jugoslavije i za rad protiv Italijana i ustaša nije bilo.

Italijani su ocijenili da je bez dokaza veoma teško držati profesora Kurta u zatvoru jer su znali da je cijenjen u gradu i da će protiv sebe izazvati mržnju i reagovanje građana. Zbog toga su profesora Kurta prebacili u Dubrovnik i zatvorili ga u tvrđavu Lovrijenac. Samija Kurt doznala je gdje joj je muž zatvoren i odmah je oputovala u Dubrovnik da pomogne suprugu. U Dubrovniku je preko simpatizera Partije dobila pomoć. Oni su se povezali sa jednom ženom koja je mogla da utiče na Italijane pa je drugarica Samija sa tom ženom uspjela da svog supruga izvuče iz tvrđave Lovrijenac. Italijani su pustili profesora iz tvrđave, ali su ga stavili u kućni pritvor u Dubrovniku. Profesor Kurt je stanovao u Vicinoj ulici broj 6. Svaki dan morao se javljati karabinjerima. Preko prijatelja uspio je da uspostavi vezu sa Mjesnim komitetom Partije u Mostaru koji je veoma brzo reagovao. Komitet je sastavio delegaciju od uglednih građana Mostara i poslao je u Dubrovnik da interveniše kod Italijanskih vlasti.

Delegaciju su sačinjavali: Muftija hafiz, Omer Džabić (vjerski poglavar Muslimana u Hercegovini), efendija Ibrahim Fejić, Omer Kalajdžić i Osman Šehić, koji je bio tumač, Delegacija na prvi pogled izgleda kao vjerska delegacija, ali je ona u suštini sastavljena od ljudi iz čijih porodica su mnogi članovi bili aktivni borci i u čijim domovima su mnogi ilegalci našli utočište i gostoprimstvo. U kući Omera Džabića pored brojnih ilegalaca krio se i Vaso Miskin-Crni. Sinovi Ibrahima Fejića, Salko i Rizo bili su aktivni borci, kćeri Omera Kalajdžića, Azra i Zehra i sin Teofik bili su veoma aktivni u ilegalnom radu. O nastupu delegacije govori nam sačuvani dokumenat iz Italijanske arhive koji glasi:

VIŠA KOMANDA SLOVENIJA — DALMACIJA
OBAVJEŠTAJNI URED

21. 2. 1943.

KOMANDI KARABINJERA II ARMIIJE

Prije otprilike jedan mjesec dana uhapšen je Kurt Husnija, okrivljen zbog subverzije komunističke aktivnosti. U štab šestog armijskog korpusa došla je jedna deputacija na čelu sa istaknutim muslimanskim ličnostima koje su zatražile da se Kurt pusti na slobodu, jer svi mostarski muslimani mogu garantovati, da nije nizašto kriv. General Negri obećao je ovoj delegaciji da će najhitnije preduzeti potrebnu istragu po tom pitanju. Dosad se nije došlo do nikakvih zaključaka. Istraga je povjerena kraljevskim karabinjerima divizije »Marche«.

Dolazak delegacije uznemirio je Italijane. Oni nemaju dokaza a na osnovu prijava može se savim pouzdano zaključiti da je profesor Kurt protivnik italijanske vlasti. Da bi što prije došli do potrebnih dokaza požuruju karabinjere i policiju u Mostaru da im što prije dostave dokaze za komunističku djelatnost profesora Kurta. Iz Mostara je stigao rezultat istage, ali opet nema u izvještaju onog što traže Italijani: Izvještaj glasi:

»Protiv profesora Husnije Kurta nemamo posebne optužbe, jedino se ovdje uporno priča da je aktivan subverzioni propagator naročito među studentima. Kurt je osoba na koju treba motriti i zato bi bilo oportuno zbog sadašnje situacije u Mostaru poslati ga u koncentracioni logor u Mamulu, jer ova komanda ne raspolaže sa preciznim optužbama protiv njega.

Komandant Kraljevskih karabinjera
Giuseppe Lastretti«

Provjeravanja i ispitivanja su trajala ali konkretnih dokaza komunističke aktivnosti profesora Kurta nije bilo. Ipak je profesor Kurt za Italijane opasan i oni ga ne žele pustiti na slobodu. Italijani su odlučili da profesora Kurta otpreme u logor. U prijedlogu za interniranje lica uhapšenih na teritoriji divizije »Marche« zbog komunističke aktivnosti nalazi se predloženi profesor Kurt. Sačuvani dokumenti iz italijanske arhive kojim se predlaže interniranje profesora Kurta glasi:

KOMANDI PJEŠ. DIVIZIJE »MARCHE«

— Odjeljenje opštih poslova —

DUBROVNIK

Mjeseca januara, februara i marta tekuće godine u toku policijskih operacija izvršena je saradnja pripadnika prodređenih komandi u Trebinju kao i u toku istraga izvršenih u Mostaru, Konjicu, Bradini, Humu, Zavali i Ostrošcu. Pored lica koja su predana ratnom sudu vojne komande u Šibeniku zbog komunističke aktivnosti uhapšeno je 12 lica za koje se nije mogla dokazati konkretna krivica da bi ih mogli predati istom sudu. Budući da su lica po spisku opasna za našu sigurnost predlažemo njihovo interniranje u tvrđavu Mamulu.

Komandant karabinjera
Sergio Sgarbi

Na spisku predloženih zatvorenika za slanje u logor Mamula pod brojem 1. je profesor Kurt. Tekst obrazloženja glasi:

»Kurt Husnija sin Muhameda i majke Munire, rođen 14. 11. 1900., musliman, profesor, oženjen. Sada se nalazi deportovan u svom stanu u Dubrovniku ulica

Vicina broj 6. Predlaže se za koncentracioni logor Mamula, jer se smatra da je aktivan komunistički propagator, naročito među studentima. Sumnja se da je on komunistički rukovodilac sa pseudonimom »Crni«.

Italijani i ustaše su znali da je »komunistički propagator pod imenom »Crni« veoma važna ličnost, ali nisu znali ko je taj čovjek i kakvu funkciju vrši. Nisu znali da je partijsko ime »Crni« dobio Vaso Miskin, instruktor CK i član Partijskog komiteta KPJ za Bosnu i Hercegovinu. Sumnja je pala na profesora Husniju Kurta. Ni Italijani nisu čvrsto vjerovali da je to »Crni« ali su bili sigurni da je opasan na slobodi pa su ga strpali u zatvor zajedno sa težim političkim zatvorenicima.

Profesor Husnija Kurt je otpremljen u koncentracioni logor Mamula u kome su stradali mnogi rodoljubi iz Dalmacije i Hercegovine. Logor Mamula nalazio se na grebenastom ostrvu Mamula koji se nalazi na ulazu u Boku Kotorsku između Oštrog rta i Arze. Sredinom XIX vijeka na ostrvu su Austrijanci napravili utvrđenje za odbranu Boke po nalogu Lazara Mamule, austrijskog namjesnika za Dalmaciju. Raniji nazivi ostrva Žanjica i Rindoni zamijenjeni su nazivom Mamula po graditelju utvrđenja na ostrvu.

Nekadašnju tvrđavu Italijani su pretvorili u zatvorenički logor. Prostorije za smještaj topova i municije upotrebljene su za zatvorske ćelije u koje je dnevno svjetlost mogla da uđe samo kroz puškarnice za topovske cijevi. U nekim ćelijama bilo je čak i do 100 zatvorenika na prostoru ne većem od 60—70 kvadratnih metara. U hladnim, vlažnim, zagušljivim i prenatrpanim ćelijama život zatvorenika bio je veoma težak. Zatvorenici su izlazili dva puta dnevno iz ćelija da uzmu hranu i pred večer da pred ćelijama udahnu malo svježeg vazduha. Zbog nehigijenskih uslova života i veoma slabe ishrane pojavile su se razne bolesti od kojih su umrli mnogi zatvorenici.

U logoru je vladao veoma strog režim i svirep postupak prema zatvorenicima. Od raspoloženja čuvara i od hirova rukovodstva logora mnogi zatvorenici pretrpjeli su razna mučenja. Jedna od težih kazni bila je kažnjavanje zatvorenika trpanjem u zloglasnu »Kamaru sigurecu«. To je italijanski naziv za samicu u obliku trapa, bez imalo dnevne svjetlosti, gdje je zatvorenik mogao samo da sjedi ili čuča. Za teže prestupe Italijani su zatvorenike vodili na »Španjolu« gdje su ih strijeljali. Iako su uslovi za život bili gotovo nepodnošljivi i postupak prema zatvorenicima veoma strog, zatvorenici rodoljubi nisu bili preplašeni i slomljeni. U zatvoru je formirana partijska ćelija koja je u veoma teškim uslovima odigrala važnu ulogu među zatvorenicima. Jedan od aktivnijih članova u političkom radu među zatvorenicima bio je i profesor Husnija Kurt. I u najtežim uslovima za život sačuvao je svoj optimizam i ljubav prema čovjeku. Među zatvorenicima djelovao je kao prosvjetni radnik koji je ulivao vjeru u ljude. Njegova topla ljudska riječ pomagala je mnogim zatvorenicima da zaborave na svakadašnje nevolje, da teže da nešto saznaju i da vjeruju u svjetlije dane što dolaze.

U logoru Mamula Italijani nisu dugo držali profesora Husniju Kurta. U junu 1943. godine sa brojnim zatvorenicima bio je prebačen u sjevernu Italiju, u logor »Visko« kod Palma — Nuove. Novi logor bio je povoljniji za život. Nalazio se na imanju komandanta logora, karabinjerskog pukovnika. Bio je podijeljen u tri sektora prema zatvorenicima, sektor za muškarce, sektor za žene i sektor za porodice sa djecom. Među zatvorenicima najviše je bilo Slovenaca koji su u odnosu na pridošlice sa Mamule bili starosjedioci. Pridošlice su brzo uspostavile veze sa sapatnicima iz Slovenije pa je ubrzo formirano zajedničko partijsko rukovodstvo. Da bi politički rad u logoru bio organizovaniji u julu 1943. logorski partijski komitet formirao je Narodnooslobodilački

dilački odbor sastavljen od prestavnika Slovenaca, Dalmatinaca i Hercegovaca. Predstavnik Hercegovaca u odboru bio je profesor Husnija Kurt. Djelatnost odbora svodila se uglavnom na pripremanju zatvorenika za dalje učešće u borbi, pogotovo kad se sve pouzdanije govorilo o političkom preokretu u Italiji. Husnija Kurt je svim svojim sposobnostima djelovao na mnoge internirce među kojima je bilo malodušnih koje su te-žak logorski život i razna maltretiranja obeshrabrila i obezvoljili za dalje učešće u borbi. Kad su vijesti o mogućnosti kapitulacije Italije postajale sve vjerovatnije, logorski komitet je među zatvorenicima izvršio veoma razrađene pripreme za borbu. Čak je od italijanskih vojnika kupljeno nešto oružja, municije i bomba za opremu boraca logoraša.

Kapitulaciju Italije organizovani zatvorenici spremno su dočekali. Svi muškarci sposobni za borbu, koji su željeli da se priključe jedinicama Narodnooslobodilačke vojske, krenuli su prema Sloveniji. Jedna kolona kretala se prema Gorici a druga prema Ilirskoj Bistrici. Većina zatvorenika iz Mostara krenula je prema Ilirskoj Bistrici. Sa njima je bio i profesor Husnija Kurt. Poslije poteškoća koje su imali dok su izbjegli zarobljavanje od Nijemaca, zatvorenici su stupili u kontakt sa slovenačkim partizanima. Susret sa partizanima bio je izuzetni doživljaj.

Slovenački partizani primili su toplo bivše logoraše. Pobrинуli su se da im omoguće što brži oporavak od mučnog, teškog logorskog života što su dojučerašnji zatvorenici visoko cijenili ali nisu željeli da ih to udalji od borbe protiv okupatora. Husnija Kurt je sa nekim Mostarcima dospio u »Švercerovu brigadu«. Među slovenačkim partizanima osjećao se veoma prijatno. Brzo je navikao na partizanski život. Poslije zatvora prijao mu je život u prirodi kao i saznanje da je konačno došao među borce koji se u direktnim borbama tuku protiv Nijemaca. Postepeno se oporavljao.

Nekadašnji logoraš, izmučen, oslabljen, sa svega 40 kg. težine sve više je djelovao kao čvrst borac.

Drugovanje sa borcima iz Šercerove brigade morao je da prekine. Dobio je poziv iz Bosne da obavezno što prije dođe na slobodnu teritoriju u Bosnu. Političkim rukovodiocima iz Bosne i Hercegovine bio je poznat rad profesora Husnije Kurta i oni ga nisu zaboravili. Čim su saznali preko bivših zatvorenika da se nalazi u Sloveniji, potražili su ga i poslali mu poziv da se uputi prema slobodnoj teritoriji u Bosni. Na teritoriji oslobođene Bosne vršene su pripreme za dva značajna politička događaja za narode Bosne i Hercegovine i za sve ostale narode u Jugoslaviji. Pripremano je zasijedanje ZAVNOBIHA i AVNOJA. Tek malo oporavljen od logoraškog života Husnija Kurt se uputio prema Bosni. Krenuo je na put dugačak ok 600 kilometara. Skoro čitav put trebalo je preći pješke. Probijao se preko okupirane teritorije izbjegavajući stalne opasnosti od neprijatelja. Povremeno bi izbijao na slobodnu teritoriju gdje bi se malo okrijepio i krenuo dalje do konačnog cilja putovanja. Našao je u sebi snage da savlada napore i prebrodi sve opasnosti. Snagu mu je davalo saznanje da će biti jedan od svjedoka donošenja novih odluka svih naroda Jugoslavije koji će stvoriti istinsku ravnopravnu zajednicu svih naroda ove zemlje. Profesor Kurt je ponosan što je i on dao udio u toj borbi. Čitava njegova prošlost istinskog pedagoga, vaspitača omladine, prošlost borca u ilegalnom radu u okupiranoj Mostaru, prošlost logoraša koji nije klonuo ni u teškim uslovima zatvorskog života vodila je do ostvarenja nečeg boljeg, humanijeg, pravednijeg. Kad je stigao u Bosnu, dočekali su ga mnogi borci koje je od ranije poznao. Među njima bilo je i visokih političkih rukovodilaca iz Bosne i Hercegovine. Radovao se susretima sa svojim starim drugovima. Bio je dirnut pažnjom koji su mu posvetili, a naročito odanim priznanjem za njegov pošten i požrtvovan rad

u borbi. Na prvom zasjedanju ZAVNOBiH-a koje je održano noću između 26. i 27. septembra 1943. godine u Mrkonjić Gradu, bio je izabran u radno predsjedništvo. Pratio je sa zadovoljstvom rad zasjedanja. Bio je ponosan što učestvuje u radu jednog tijela koje prvi put stvarno predstavlja narode Bosne i Hercegovine i otvara im put u budućnost u kojoj će narodi Bosne i Hercegovine biti ravnopravni sa ostalim narodima Jugoslavije u kulturnom, političkom i ekonomskom razvitku.

Dok još čestito nije uspio da sredi doživljaje i utiske sa zasjedanja ZAVNOBiH-a, profesor Kurt mora ponovo da putuje. Žurio je sa predstavnicima Bosne i Hercegovine da stigne na vrijeme na Drugo zasjedanje AVNOJ-a u Jajcu. U Jajcu je doživio veliko priznanje. Izabran je u predsjedništvo AVNOJ-a. Na ovom značajnom skupu predstavnika jugoslovenskih naroda upoznao je mnoge rukovodioce o kojima je slušao. Tada je prvi put vidio druga Tita. Poslije drugog zasjedanja AVNOJ-a profesor Kurt je do kraja rata obavljao razne dužnosti.

U toku rata profesor Husnija Kurt bio je učesnik u mnogim zanimljivim ratnim događajima. Ratovao je širom Bosne i Hercegovine doživljavajući dane u kojima je bilo radosti i mučnine. Ostali su mu u trajnom sjećanju mnogi ratni doživljaji koje je rado evocirao u društvu prijatelja i drugova. Angažovanost profesora Kurta u toku rata bila je veoma raznovrsna. Iz mnoštva događaja u kojima je učestvovao stiče se veoma reljefna slika njegove ličnosti. On je zračio snagom vjere, ljepotom zanosa i neobičnom energijom. Sukobljavao se sa raznim poteškoćama koje nikada nisu mogle da ga ometu u izvršavanju postavljenih zadataka. Husnijina upornost, izdržljivost i riješenost da istraje i u najtežim časovima najbolje ilustruje događaj koji se odigrao početkom marta 1944. godine. Prodor Nijemaca prinudio je na povlačenje partizanskih je-

dinica sa kojima se povlačio i Husnija Kurt. Drugovi iz štaba jedinice bili su zabrinuti kako će se po veoma lošem vremenu i po strmim zaleđenim stazama povući profesor Husnija Kurt. Da bi olakšao povlačenje Husniji, dali su mu dobrog konja koji ga je mogao izvući kad mu bude najteže. Pažnju drugova iz štaba Husnija je primio sa potrebnom zahvalnošću. Penjanje uz padine planine Zec bilo je sve teže. Teško su podnosili penjanje i ljudi vični na partizanske staze i bogaze. Husnija se spoticao i uz napor podizao da bi se nekako ponovo priključio koloni. Kad je uspon postajao strmi i kad je bilo veoma teško koračati po zaleđenom kliskom, teško prohodnom, tek načinjenom stazom, Husnija je pomišljao da je vrijeme da sjedne na konja. Sve češće se spoticao i povremeno zaustavljao da malo predahne, ali na konja se nije penjao. Činilo mu se da je još rano koristiti konja jer najteži dio strme staze tek dolazi. Kad mu je bilo najteže, Husnija je doznao da nije daleko od mjesta gdje će prestati naporno penjanje. Našao je u sebi snage da izdrži najteži dio staze. Sa zadivljujućom upornošću penjao se vučući konja za sobom i bacajući sve češće pogled u pravcu gdje se negdje neodređeno nalazilo mjesto od koga će nadalje biti lakše ići jer prestaje uspon. Uz krajnje napore stigao je do cilja putovanja. Bio je veoma umoran i u isto vrijeme veoma sretan i ponosan što je snagom svoje volje i upornosti savladao teškoće koje su bile veoma teške i za mlađe i jače ljude od njega. Kad je sreo drugove iz štaba sa zadovoljstvom im je rekao:

»Evo vam ovog dorata. Mogli ste ga dati nekome kome je bio potrebniji. Meni je samo smetao jer sam se i o njemu morao starati«.

Povjerene zadatke u toku rata profesor Husnija Kurt obavljao je uspješno i savjesno. U 1945/46. godini povjerena mu je dužnost predsjednika Oblasnog NO za Hercegovinu. U organizovanju nove narodne vlasti

profesor Kurt je imao dosta uspjeha. Njegove sposobnosti su cijenjene pa mu je povjeren teži i odgovorniji posao. Postao je potpredsjednik a kasnije i sekretar Prezidijuma Narodne Skupštine NR Bosne i Hercegovine. Na pomenutim dužnostima ostao je sve do oktobra 1948. godine. Savjesno i disciplinovano je izvršavao sve zadatke. Znao je da do kraja treba služiti svome narodu i da u toj službi treba podrediti lične interese opštim interesima.

Povremeno, u rijetkim časovima odmora razmišljao je o svojim započetim istraživanjima u oblasti hemije. To je bilo nešto što je rat udaljio od njega ali nije uspio da ugasi želju da se nekad ozbiljnije posveti naučnom radu. Hranio je u sebi nadu da će ipak jednog dana moći ostvariti svoje želje. U septembru 1948. godine pozvao ga je na razgovor Đuro Pucar-Stari. Razgovarali su o svačem pomalo i u razgovoru Đuro Pucar mu je govorio o mogućnostima za njegov dalji razvoj. Usput mu je napomenuo da se slobodno može izjasniti šta bi želio da radi. Profesor Kurt je ocijenio da je ovo pogodan momenat da se oslobodi poslova za koje je imao manje zanosa od zanosa za izučavanje hemije. Izrazio je želju da bi volio da se razvija u svojoj struci od koje su ga polako odvajali poslovi prije rata, a rat potpuno. Želja profesora Kurta bila je ispunjena. Postao je profesor Poljoprivredno-šumarskog fakulteta i profesor Poljoprivrednog fakulteta u Sarajevu.

Sreća se nasmiješila profesoru Kurtu, ali je bila varljiva. Stupio je na fakultet u danima kada se visoko školstvo u Bosni i Hercegovini razvijalo u veoma teškim uslovima. Ekonomska blokada zemlje, nastala poslije donošenja rezolucije Informbiroa, usporila je brži razvoj visokog školstva. U danima kada se vodila bitka za odbranu nezavisnosti zemlje zajednica je uz krajnje napore odvajala sredstva za visoko školstvo. Bilo je veoma teško nabaviti potrebnu opremu za laboratoriju, kabinete, brojna očigledna sredstva i razna

pomagala u nastavi bez kojih se ne može uspješno organizovati nastava na fakultetima. Prošlo je dosta vremena dok se stvorila solidna osnova i prvi povoljni uslovi za naučni rad. Iako umoran i već trošnog zdravlja, profesor Kurt prišao je naučnom radu sa najvećim oduševljenjem. Pokušao je da nadoknadi izgubljeno vrijeme i da postigne što više u svom naučnom radu. Odlučio se za naučno ispitivanje eteričnih ulja i aromatskih droga. U tom radu nije vidio samo mogućnost da naučno obradi eterična ulja nego je vidio i velike mogućnosti za ekonomsko iskorištavanje eteričnih ulja. Pretežno je ispitivao iskoristavanje eteričnih ulja. U tom radu nije vidio samo mogućnost da naučno obradi eterična ulja nego je vidio i velike mogućnosti za ekonomsko iskorištavanje eteričnih ulja. Pretežno je ispitivao biljke iz svoje rodne Hercegovine koja je bogata raznim eteričnim biljem. Ispitivao je dobivanje eteričnih ulja iz četinara, od hrastovih lišaja, iz lavande, duhana, smilja, nane, od dulje i vrijeska. Većinu svojih naučnih radova objavio je u Glasniku Društva hemičara Bosne i Hercegovine. Radovi su bili zapaženi u naučnom svijetu pa su se pojavile vrlo pohvalne ocjene i u stranoj stručnoj literaturi i u štampi.

Profesor Kurt je svesrdno pružao pomoć svojim studentima i mnoge zainteresovao za naučni rad. Najdarovitiji studenti počeli su poslije studija i sami da se bave naučnim radom. Uz pomoć profesora Kurta počeli su da ispoljavaju osobine budućih naučnih radnika koji su itekako potrebni Bosni i Hercegovini. Među studentima profesor Kurt bio je omiljen. Oni su u njemu vidjeli starijeg druga što ih sa najplemenitijim pobudama priprema za budući poziv. Na studente je prenosio svoje znanje, svoj zanos i ljubav prema budućem pozivu.

Iako se konstantno trudio da prema svim studentima bude podjednako pravedan i pažljiv, profesor Kurt nije mogao izbjeći izvjesnu razdraganost kada su pred njim bili studenti iz Mostara. Otuda se ostalim studentima činilo da je u kontaktu sa Mostarcima profesor Kurt blaži i pažljiviji. Zato su neki studenti

pred ispit postajali »Mostarci«. Jedan među prvim studentima, koji su pokušali da kao »Mostarci« okušaju sreću na ispitima, nije se dobro predstavio. Prije početka ispita profesor Kurt je imao običaj da malo popriča sa studentom koji je došao na ispit. To je praktikovao da bi kod studenta otjerao tremu pred polaganje. Novonastali »Mostarac« je nametljivo i nevjesto naglasio da je rođen u Mostaru. Profesoru Kurtu je bilo čudno. Pogotovo što je izgovor riječi koje je upotrebljavao »Mostarac« bio daleko od mostarskih akcenata. Profesor Kurt je želio da provjeri da li je kandidat zaista iz Mostara pa mu je postavio pitanje na osnovu kojeg će sigurno znati da li govori istinu.

Upitao je studenta:

— A gdje se kupáš?

Novonastali »Mostarac« nije znao šta znači to pitanje. Nije znao da to pitanje znači u kojem dijelu Mostara silaziš na Neretvu da se kupáš. Rođeni Mostarac zna da se na to pitanje odgovara na kojoj plaži se kupa, blizu kojih pećina se kupa ili na kojim pećinama se odmara za vrijeme ljetnjih vrućina. Tada se navodi jedan od naziva kao što su: Soko, Carinski pijesak, Crne Spile, Perala, Petica, Bunur, Beša, Šehovac, Cernica, Trokut, Medresa, Stari most, Durađik, Riznica itd. Pošto student nije bio Mostarac, on je odgovorio na postavljeno pitanje ovim riječima:

— Druže profesore, ja se kupam na Neretvi.

Na ovakav odgovor profesor Kurt se slatko nasimijao. Student je osjetio da nešto nije u redu pa je pokušao da se izvuče:

— Znate, druže profesore, ja sam od Mostara.

Profesor Kurt je osjetio zamor od napornog rada, ali nije bio uvjeren da polako dotrajava i da neće dugo izdržati. Tragovi rata i posljeratnog rada sve su vidniji. Sve teže obavlja svoj posao, ali ne odustaje od rada. Radi i prije i poslije podne jer želi da dokrajči svoj naučni rad. Između rada dopodne i rada popo-

dne pravio je malu pauzu poslije ručka. Malo bi le-
gao da skupi energije za dalji rad. Na takav odmor
došao je kući 22. oktobra 1959. godine. Svojim uku-
ćanima rekao je da je umoran i da će malo leći da se
odmori. Legao je i zaspao vječitim snom.

Tako se završio život čestitog prosvjetnog radnika,
vaspitača brojnih generacija, revolucionara, logoraša,
borca i naučnog radnika. Sahranjen je uz najviše po-
časti koje je zaslužio svojim dugo cijenjenim radom
kao jedan od onih rijetkih ljudi bez kojih društvo ne
bi nikad ostavilo velika djela.

1. «Arhiv Hercegovine», fond Oktobarske revolucije, Sarajevo, KRO 167/40
2. Hercegovačka narodnooslobodilačka vojska, vojni-
tarska brigada, izdavač: Savet udruženja boraca
NOR-a, predsjedništvo: Srđa Matar, štampa: Be-
ogradski grafički zavod 1961. godine
3. Dokumenti koje čuvaju porudice ili vjerna rečbina
lika o kojima je pisano
4. «Četrdeset godina», Zbornik sećanja aktivista jugo-
slovenskog revolucionarnog radničkog pokreta,
knjige: 1, 3, 5, 6, izdavač: Kultura Beograd 1960.
i 1961. godine.
5. Enciklopedija Jugoslavije, izdavač: Leksikografski
zavod — Zagreb
6. Glasnik društva hemičara NR BiH Sarajevo
7. «Hercegovina u NOB», izdavač: Vojnoizdavački
zavod JNA «Vojno delo» Beograd 1961.
8. Kalendar Gajret 1938, Sarajevo, izdao Glavni od-
bor društva Gajret
9. «Muzej Hercegovine», dokumenti iz zbirke doku-
mentacione građe odjeljenja narodne revolucije
10. Dr Nikola Nikolić «Jasenovački logor» izdao Nak-
ladni zavod Hrvatske, Zagreb 1948.
11. «Oslobođenje», dnevni list, Sarajevo godina 1958.
i 1959.

LITERATURA I DOKUMENTI

1. Arhiva gimnazije »Aleksa Šantić« u Mostaru
2. Arhiva učiteljske škole u Mostaru
3. »Arhiv Hercegovine«, fond Okružnog suda Mostar KRO 167/40
4. Hercegovačka narodnooslobodilačka udarna proleterska brigada, izdavač: Savez udruženja boraca NOR-a, predsjedništvo Sreza Mostar, štampao: Beogradski grafički zavod 1962. godine
5. Dokumenti koje čuvaju porodice ili uža rodbina lica o kojima je pisano
6. »Četrdeset godina«, Zbornik sećanja aktivista jugoslovenskog revolucionarnog radničkog pokreta, knjige: 1, 3, 5, 6, izdavač: Kultura Beograd 1960. i 1961. godine.
7. Enciklopedija Jugoslavije, izdavač: Leksikografski zavod — Zagreb
8. Glasnik društva hemicara NR BiH Sarajevo
9. »Hercegovina u NOB«, izdavač: Vojnoizdavački zavod JNA »Vojno delo« Beograd 1961.
10. Kalendar Gajret 1938, Sarajevo, izdao Glavni odbor društva Gajret
11. »Muzej Hercegovine«, dokumenti iz zbirke dokumentacione građe odjeljenja narodne revolucije
12. Dr Nikola Nikolić »Jasenovački logor« izdao Nakladni zavod Hrvatske, Zagreb 1948.
13. »Olsobođenje«, dnevni list, Sarajevo godina 1958. i 1959.

14. »Prvo i drugo zasijedanje Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije«, izdavač: Prezidium Narodne skupštine FNRJ, Beograd 1953.
15. »Studentski list«, Zagreb, godina 1959.
16. Sudska arhiva:
  - Okružni sud Mostar KRO 167/40
  - Okružni sud Sarajevo K — 215/53
  - Vrhovni sud NR BiH Kž — 834/54
17. »Sutjeska«, zbornik radova, knjiga III i IV, izdavač: Vojnoizdavački zavod JNA »Vojno delo« Beograd 1960.
18. Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovnskih naroda, Tom IV, knjige 1, 2, 3, izdavač: Vojno-istorijski institut Jugoslavenske armije, Beograd 1952.
19. »Zora«, literarno pedagoški časopis, Mostar godina 1926, 1927.

Za izdavača:
PERO KOVAČEVIĆ, direktor Informativnog centra
Mostar

Recenzija:
DŽEMAL ALIKALFIĆ
LJUBICA MIHIĆ
FUAD SLIPIČEVIĆ

Jezička redakcija:
Dr ASIM PECO

Naslovna strana i tehnička oprema:
VLADO PULJIĆ, akademski slikar

Korektor: ALIJA PEKUŠIĆ

Štampa:
Izdavačko preduzeće »Veselin Masleša«, Sarajevo —
pogon štamparija Mostar

Tiraž:
3.000 primjeraka

Štampanje završeno januara 1972. godine

Nac. i sveuč. biblioteka
u Zagrebu

3

419711

NACIONALNA I SVEUČILIŠNA BIBLIOTEKA ZAGREB

990417424